

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет

С. І. Дегтярьов

**ДЕРЖАВНІ ІНСТИТУЦІЇ ТА ЧИНОВНИКИ ПЕРІОДУ
ГЕТЬМАНАТУ П. СКОРОПАДСЬКОГО
(нарис з історії органів влади й управління
Української Держави 1918 р.)**

Монографія

Рекомендовано вченою радою Сумського державного університету

Суми

Сумський державний університет

2018

УДК 94(477)«1918»
Д26

Рецензенти:

Д. В. Кудінов – доктор історичних наук, доцент, Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти;
В. М. Власенко – кандидат історичних наук, доцент, Сумський державний університет

*Рекомендовано до видання
вченою радою Сумського державного університету
(протокол № 8 від 21 червня 2018 року)
та рішенням правління Сумської обласної організації
Національної спілки краєзнавців України
(протокол № 2 від 27 червня 2018 року)*

Дегтярьов С. І.

Д26 Державні інституції та чиновники періоду гетьманату П. Скоропадського (нарис з історії органів влади й управління Української Держави 1918 р.) : монографія / С. І. Дегтярьов. – Суми : Сумський державний університет, 2018. – 168 с.

ISBN 978-966-657-732-3

УДК 94(477)«1918»

У монографії висвітлена історія державних інституцій періоду гетьманування в Україні П. Скоропадського. Основна увага приділена органам влади й управління, що функціонували в Українській Державі 1918 р. Описана система вищих і центральних державних органів, висвітлені дії українського уряду, спрямовані на розбудову мережі місцевих державних установ та органів самоврядування. Зроблена спроба визначити межі компетенції досліджуваних інституцій. Окрема увага приділена особовому складу тимчасових і постійних установ та органів місцевого самоврядування Української Держави та різним аспектам їх служби.

Розрахована на фахівців-істориків, студентів закладів вищої освіти та всіх, хто цікавиться історичним минулим України.

© Дегтярьов С. І., 2018

ISBN 978-966-657-732-3

© Сумський державний університет, 2018

ЗМІСТ

Вступ	5
Розділ 1. Вищі та центральні органи влади й управління	12
Розділ 2. Місцева адміністрація та органи самоврядування	26
Розділ 3. Судові та правоохоронні органи	62
Розділ 4. Чиновники Української Держави	99
Висновки	121
Список використаних джерел та літератури	124
Додатки	140
Іменний покажчик	156

ВСТУП

Українські національно-визвольні змагання 1917-1921 рр. є однією з важливих сторінок вітчизняної історії. У цей бурхливий період відбувалася запекла боротьба за українську державність, за право українського народу самостійно вирішувати свою долю. До цієї боротьби долучилася значна частина прогресивного українства, українських політичних партій і громадських організацій. У них була єдина мета – створення української держави. Різнилися лише шляхи, якими ті чи інші сили намагалися досягти поставлених цілей. Це призводило до частих непорозумінь, політичних конфліктів усередині національно свідомого українства, робило справу національного та державного будівництва більш вразливою з боку зовнішніх ворожих сил (Тимчасового уряду, більшовиків, прибічників ідеї відновлення російської монархії та ін.), які заперечували право України на самовизначення й активно протистояли цьому процесу.

Події революції 1917-1921 рр. дуже широко висвітлені у різноманітних джерелах та літературі. Зокрема до нас дійшла значна кількість спогадів сучасників тих подій, які до того ж брали в них активну участь. Кожен автор давав власну оцінку іншим учасникам подій, політичним рішенням, які вони приймали тощо. Такі оцінки були не завжди об'єктивними,

часто політично заангажованими, спиралися на неперевірені факти або на особисті емоції автора.

Чи не найбільш суперечливим в оцінному сенсі є гетьманування П. Скоропадського. Із самого початку історіографія гетьманату П. Скоропадського розділилася на три течії – УНРівську, прогетьманську та більшовицьку. Сучасних науковців фактично поділяють на прихильників і критиків гетьманату. Але значним досягненням є той факт, що більшість дослідників все ж визнають період правління П. Скоропадського як складову цілісного державотворчого процесу, вписуючи його «у канву Української революції 1917-1920 рр.». Та в цілому слід погодитися з висновком Я. Калакури про те, що «багатьом українським історикам все ще бракує україноцентризму в оцінці таких рубіжних явищ, яким був гетьманат» (*Калакура, 2008: 70, 71, 73, 76*).

До найбільш інформативних джерел, що проливають світло на епоху Української революції 1917-1921 рр. в цілому й зокрема на період гетьманування П. Скоропадського, слід віднести мемуарну літературу, нормативні акти, періодичні видання й архівні документи.

Часто гетьман, як у мемуарній, так і в науковій літературі, зображений як проросійськи налаштований політик; не підготовлений до керування державою; залежний в усіх своїх рішеннях від представників німецького командування, які перебували в Україні; особа, прихильна виключно до підприємців і великих землевласників. Так оцінювали гетьмана М. Грушевський, С. Петлюра, М. Шаповал, П. Христюк, М. Яворський, А. Лихолат, Є. Чикаленко та інші. Хоча мав П. Скоропадський і прихильників. Так, О. Скоропис-Йолтуховський писав про

гетьмана, що той «...абсолютно моральна та розумово здорова людина, без сильної волі, щоправда, але наскрізь чесна та порядна... надзвичайно симпатична, одверта та щира людина, з державним розумом» (*Савченко, 2015: 3*).

Позитивні оцінки діяльності П. Скоропадського частіше пов'язувалися (а подекуди й продовжують пов'язуватися) з його політикою в освітньо-культурній галузі та частково на ниві дипломатії. З-поміж сучасників подій 1917-1921 рр. діяльність П. Скоропадського негативно оцінювали здебільшого прихильники політики Центральної Ради та Директорії, соціал-демократи за своїми політичними поглядами. Так, у своєму творі «Україна у боротьбі за державність в 1917-1921 рр.» М. Шкільник активно звинувачував гетьмана та його оточення у проросійській, антиукраїнській діяльності (*Шкільник, 2016: 255-472*).

Вивчаючи нормативні акти періоду Української Держави, важко погодитися з поглядами багатьох сучасників революції та її пізніших дослідників на політику гетьмана П. Скоропадського та його уряду як здебільшого шкідливу й негативну для України та її населення. Масив і зміст цих документів свідчить про те, що діяльність уряду Української Держави та самого гетьмана була орієнтована на побудову сильної держави з потужною внутрішньою організацією (система державного управління, мережа національних культурно-освітніх закладів, армія тощо), здатної захистити себе і бути повноцінним партнером на міжнародній арені (див. додаток В). Хоча, безперечно, мала місце і значна кількість політичних прорахунків, уникнути багатьох з яких в тих умовах, на нашу думку, було неможливо.

Ймовірно, необхідно погодитися з істориком Р. Пирогом, який зазначив, що «дати абсолютно точну формулу національно-державної сутності гетьманату – справа досить складна, оскільки в цій споруді простежувалися як українські, так і російські елементи конструкції».

Надзвичайно важливим вбачається те, що у державі П. Скоропадського офіційно була проголошена і підтримана українська традиція. Як зазначає О. Скороход, це виявилось зокрема у проголошенні української мови офіційною; інституційному розвитку освіти та науки; використанні елементів візуальної ідентифікації українства на побутовому рівні; використанні ідеї державного континуїтету з часів Гетьманщини тощо (*Скороход, 2008: 54*).

У цій праці ми зупинимося на такому аспекті внутрішньої політики уряду Української Держави та особисто гетьмана П. Скоропадського, як розбудова системи органів державного управління, забезпечення їх службовцями і т. п. Оскільки дослідження історії державного управління, зокрема періоду Української Держави, та врахування цього досвіду є необхідною складовою для ефективного реформування державної служби сучасної України. Основними джерелами, на які ми спиралися, були офіційні документи – здебільшого нормативні акти періоду гетьманату П. Скоропадського, архівні джерела, спогади сучасників, преса досліджуваного періоду і наукові праці сучасних вчених. Це дало можливість об'єктивно оцінити діяльність гетьманського уряду щодо розбудови системи державного управління та бюрократичного апарату.

Зокрема, у мемуарах частіше висвітлюється загальне суспільне та політичне становище в Україні. Діяльність

різноманітних державних інституцій висвітлюється у цих джерелах дуже рідко, частіше там містяться оцінки результатів роботи установ чи конкретних посадовців усіх рівнів. Сам П. Скоропадський у своїх спогадах характеризував багатьох представників українських урядових кіл, оцінював роботу різних відомств. Він зупинявся на позитивних і негативних якостях вищих чиновників Української Держави; вказував на недоліки у роботі тих чи інших установ; критично ставився до себе як до голови держави, організатора системи влади й управління (хоча й намагався виправдовувати свої дії та рішення). Та, незважаючи на все, П. Скоропадський писав: «... при всех скажу ошибках, которые я и правительство сделали на Украине, при прямо-таки катастрофических условиях, прямо-таки стихийных бедствиях... – Украина была государством со всеми учреждениями, правильно функционирующими, с определенными планами действий, с финансовым бюджетом...» (*Скоропадський, 2016: 255*).

Різним аспектам історії української державності 1918 р. чи діячам доби гетьманату свої дослідження присвячували багато вчених. Але проблематиці функціонування державних установ різного рівня чи органів місцевого самоврядування цього періоду науковці приділяли мало уваги. З-поміж тих, хто все ж торкався цієї теми, виділяються своїми дослідженнями історики та історики права В. Верстюк, П. Гай-Нижник, С. Дегтярьов, О. Мироненко, Р. Пиріг, О. Тимошук та ін. Так, О. Мироненко досліджував різні аспекти державотворення періоду гетьманату П. Скоропадського. Приділяв він увагу розбудові судової та правоохоронної системи, функціонуванню органів влади й

управління. А вивчаючи діяльність земств і міських дум періоду Української Держави, зосереджувався здебільшого на питанні виборів до цих інституцій (*Мироненко, 1996a; Мироненко, 1996b; Мироненко, 1996c; Мироненко, 1996d; Мироненко, 1996e; Мироненко, 1996f*). П. Гай-Нижник детально дослідив особливості функціонування низки вищих державних установ, митних органів, Українського державного банку тощо (*Гай-Нижник, 2000; Гай-Нижник, 2004c; Гай-Нижник, 2007; Гай-Нижник, 2008 та ін.*). Окреме невелике, але фактологічно насичене дослідження про Державну варту Української Держави було здійснене О. Тимощуком (*Тимощук, 1998*).

Великий масив джерел, що висвітлюють діяльність бюрократичного апарату Української Держави, окремих державних інституцій цього періоду, зберігається у центральних та обласних архівних установах. Нами, зокрема, були використані документи з Центрального державного архіву вищих органів влади України, державних обласних архівів Сумської та Харківської областей.

29 квітня 1918 р. внаслідок державного перевороту до влади прийшов колишній генерал царської армії П. Скоропадський. Він отримав титул гетьмана. Було проголошено створення Української Держави. Вважається, що на зміну демократії Центральної Ради прийшла форма правління найближча до монархічної. Але «сутність гетьманату не завжди співпадала з сутністю монархії». Прихід П. Скоропадського до влади, за словами Р. Іванченка, «витяг з надр історії оту загублену нитку політичного розвитку українського суспільства, яка була штучно обірвана російським самодержавством» (Цит. за *Музиченко, 2006*:

225). Ціла низка різноманітних державних інституцій, створених у часи Центральної Ради, була ліквідована (земельні комітети, комісари та ін.). На їх місці з'являлися нові установи, що допомагали керувати різними галузями державного життя.

Вважається, що саме з цього часу, з 1918 р., відбувається становлення державної служби України як окремої інституції для управління державою. Державні службовці або, як їх називали у цей період, чиновники, урядовці уповноважуються на виконання спеціальних управлінських функцій. З'являється і відповідна нормативна база, що регулює функціонування державного апарату.

* * *

Автор висловлює щирю подяку за надані матеріали, допомогу в їх пошуку та поради, що стали у нагоді під час написання цієї праці голові Сумської обласної організації Національної спілки краєзнавців України *О. М. Корнієнку*; доктору історичних наук, доценту Сумського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти *Д. В. Кудінову*; історика та архівознавцю *Г. М. Іванущенку*.

РОЗДІЛ 1 ВИЩІ ТА ЦЕНТРАЛЬНІ ОРГАНИ ВЛАДИ Й УПРАВЛІННЯ

На чолі держави стояв гетьман. Деякі політичні сили навіть пропонували розглядати його як тимчасового президента. Але у заяві Ради міністрів від 10 травня йшлося про те, що «гетьман не думає стати самодержцем. Назва Гетьман це втілення в історичній національно-українській формі ідеї незалежної і вільної України».

Сам П. Скоропадський був впевнений, що Україна як держава може існувати виключно у формі гетьманства. Визнавав він і те, що повноваження гетьмана повинні бути істотно звуженими, порівняно з тими правами, що їх собі визначив сам П. Скоропадський. Але щодо останнього, то він наголошував на тимчасовості такого спектра повноважень, які були потрібні «для проведення в життя всіх тих начинаний, которые иначе проведены быть не могут» (*Скоропадський, 2016: 169-170*).

Гетьману належала уся повнота влади:

- призначав «отамана Ради міністрів»;
- за поданням отамана Ради міністрів затверджував (або скасовував) Раду в її повному складі;
- керував будь-якими зносинами з іншими державами;
- був головнокомандувачем українського війська і флоту;

- мав право помилування;
- затверджував законодавчі акти (*Копиленко, 1997: 89-90*).

Визначаючи пріоритети державної політики, гетьман закликав уряд приділити основну увагу підбору якісних кадрів, інформуванню населення про дії уряду особливо в галузі аграрної реформи, продовольчого питання, боротьби зі спекуляцією тощо.

Помічниками гетьмана були генеральні секретарі, які згодом були перейменовані на бунчукових товаришів. Ці чини були прирівняні до III рангу і користувалися правами товаришів міністрів. Основним обов'язком, що покладалася на бунчукових товаришів, було виконання доручень гетьмана. У підпорядкуванні цих чиновників були по одному службовцю з чином V рангу (урядовці з особливих доручень) та VII рангу (канцелярські урядовці) (*Українська держава, 2015b: 203-204*). Згідно з наказом гетьмана від 8 травня 1918 р. за №13 бунчуковими товаришами призначалися М. Стороженко та Ю. Котов-Конашенко (*Державний вістник, 1918: 1*).

У разі від'їзду гетьмана за межі України, його хвороби або смерті створювалася спеціальна Колегія верховних правителів держави. Вона мала складатися з трьох осіб. Одного члена колегії призначав сам гетьман, одного обирав Державний Сенат, а ще одного – Рада міністрів. Голова цього органу призначався гетьманом, а рішення приймалися більшістю голосів. По квоті Державного Сенату до Колегії верховних правителів на початку серпня 1918 р. було обрано сенатора Д. Носенка, від Ради міністрів – генерального бунчужного О. Рогозу, від гетьмана призначено Ф. Лизогуба, який і очолив Колегію (*Українська держава, 2015b: 255*).

Колегія верховних правителів не мала права «знімати питання про зміну законів, викладених у грамоті пана Гетьмана від 29 квітня 1918 р.» (*Українська держава, 2015b: 195*).

Існувала також цілком автономна установа, підпорядкована безпосередньо гетьману і очолювана генеральним писарем, що мала назву «Власна Його світлості пана гетьмана всієї України канцелярія». Основна функція цієї інституції – прийняття прохань чи скарг, що могли бути вирішені лише особисто головою держави. Це, наприклад, скарги на рішення Сенату, вищих державних установ, на дії і розпорядження міністрів, прохання про помилування тощо (*Гай-Нижник, 2011a: 67-68*). Генеральним писарем було призначено І. Полтавця-Острияницю. Канцелярія гетьмана також здійснювала контроль над випуском періодичних видань (ця функція реалізовувалася через Прес-бюро) (*Гай-Нижник, 2011b: 54*).

Вищим виконавчим органом була Рада міністрів. Хоча вона й декларувалася як виконавчий державний орган, але за умов відсутності органу парламентського типу Рада отримала також законодавчі функції (*Пиріг, 2009: 453*). Очолював її отаман-міністр, згодом ця посада стала називатися голова Ради міністрів. Справами керували генеральний секретар (згодом – державний секретар) та підпорядкована йому Генеральна канцелярія (*Копиленко, 1997: 91-92*). Першим головою Ради міністрів був М. Сахно-Устимович.

У перші дні гетьманату не вдалося призначити повний склад міністрів, тому дехто з них виконував функції і тих зі своїх колег, хто ще не був призначений (*Скоронадський, 2016: 143*). Щодо складу цього уряду, то деякі сучасники

відмічали, що він складався з помірних консерваторів та діячів «определенно прогрессивного направления» (*Гольденвейзер, 1990: 38*).

А в першому уряді Української Держави, що був сформований М. Василенком, з 16-ти міністрів 12 були українцями за походженням (щоправда, наврядчи вони усі були національно свідомими особами) (*Калакура, 2008: 72*).

Упродовж 2-10 травня 1918 р. П. Скоропадський видає низку наказів щодо призначення голови, членів та деяких інших посадовців уряду Української Держави. Зокрема були призначені отаман (голова) Ради міністрів (Ф. Лизогуб, він одночасно був і міністром внутрішніх справ, і товаришем міністра пошт і телеграфів), міністри фінансів (А. Ржепецький), торгу і промисловості (С. Гутник), продовольчих справ (Ю. Соколовський), військових справ і флоту (О. Сливинський, тимчасово виконував обов'язки), праці (Ю. Вагнер), народної освіти (М. Василенко, одночасно був і товаришем міністра закордонних справ), народного здоров'я (В. Любинський), шляхів (Б. Бутенко), судових справ (М. Чубинський), земельних справ (В. Колокольцев). Призначено також державних контролера і секретаря, кількох товаришів міністрів, волинського губерньського старосту та ін. (*Українська держава, 2015b: 44-46*).

Наприкінці жовтня 1918 р. український уряд у повному складі подав у відставку, але на прохання гетьмана голова Ради міністрів і всі міністри продовжили виконувати свої обов'язки «до сформирования нового кабинета». Причиною такого вчинку членів уряду стала записка від низки міністрів про складне політичне становище Української Держави та про необхідність її федерування з Великоросією. Цей

документ був підписаний М. Василенком, Т. Афанасьєвим, А. Ржепецьким, С. Гербелем, С. Гутником, О. Романовим, В. Зеньковським, Ю. Вагнером, С. Завадським, В. Колокольцевим. Фактично записка стала причиною урядової кризи у державі (*Кризис кабинета, 1918: 2*).

24 жовтня 1918 р. відбулося призначення нового складу уряду. З попередніх міністрів на своїх посадах залишилися лише Ф. Лизогуб, А. Ржепецький, Б. Бутенко, В. Любинський, а 10 посад міністрів отримали новопризначені особи. Але вже 14 листопада цей склад уряду у повному складі був відправлений у відставку. Того ж дня призначено третій склад Ради міністрів, до якого увійшли 15 осіб (*Українська держава, 2015b: 60-61, 69-70*).

Усі міністерства поділялися на департаменти й управління. Так, Міністерство народної освіти поділялося на департаменти вищої, середньої, нижчої та професійної освіти; Міністерство внутрішніх справ – департаменти міського самоврядування, державної варти, страхування і біженців, Головне управління військового обов'язку й управління у справах преси; Міністерство сповідань – департаменти православної церкви, інослов'янських та іновірних сповідань, духовної просвіти (*Музиченко, 2006: 229*).

Деякі з міністерств ліквідовувалися. Наприклад, 9 липня 1918 р. був відмінений закон Центральної Ради про національно-персональну автономію від 9 січня 1918 р. У зв'язку з цим були ліквідовані міністерства у справах великоруських, польських та єврейських. Усі чиновники цих міністерств, якщо не знаходили інших призначень на державній службі, оголошувалися поза штатом (*Українська держава, 2015b: 156*).

Не всі міністерства працювали у повну силу чи належним чином, у багатьох із них не вистачало службовців. Зокрема, про Міністерство фінансів П. Скоропадський писав, що воно перебувало «в каком-то загадочном состоянии». А Міністерство землеробства, за його ж словами, «снабжено многими служащими, но все эти господа занимались исключительно политикой» (*Скоропадський, 2016: 142*).

На роботу міністерств впливали й особисті якості їхніх очільників. Зокрема, Ф. Лизогуб відрізнявся повільністю й нерішучістю у вирішенні важливих питань. До того ж ефективній роботі його заважало одночасне поєднання двох посад – голови Ради міністрів і міністра внутрішніх справ, і небажання залишити одну з них (згодом гетьман все ж наполог на відмові Ф. Лизогуба від посту міністра внутрішніх справ). Міністр народної освіти М. Василенко позиціонувався як людина порядна, але надто м'яка у поводженні з підлеглими. Він не бажав оновлювати склад своїх помічників навіть тому, що деякі з них «шли вразрез с его указаниями». До того ж у своїй урядовій діяльності М. Василенко багато уваги приділяв розбудові вищої освіти та наукових установ, майже ігноруючи середню й нижчу освіту. Міністр продовольства Ю. Соколовський характеризувався як людина слабохарактерна (*Скоропадський, 2016: 150-152*). Ті чи інші недоліки мали, за оцінками П. Скоропадського та деяких інших сучасників, практично всі вищі посадовці Української Держави.

Призначені гетьманом міністри та їхні заступники з різних причин могли складати з себе повноваження за власним бажанням чи рішенням самого гетьмана, отримувати інші призначення. Зокрема, декілька разів змінювався голова

Ради міністрів, тимчасово виконуючі обов'язки міністра військових справ та інші. У повному складі уряд затверджувався П. Скоропадським три рази. 29 липня 1918 р. Ф. Лизогуб склав з себе обов'язки міністра внутрішніх справ. Наприкінці листопада голова Ради міністрів С. Гербель з причини своєї хвороби звернувся з проханням до міністра фінансів А. Ржепецького перебрати на себе обов'язки голови уряду. Це було погоджено особисто з гетьманом (*Українська держава, 2015b: 54, 364-365*). А 9 липня повідомлялося, що товариш міністра продовольства Н. Гаврилов йде у відставку з причини виявлених зловживань. Але, як згодом було з'ясовано, винним виявився інший чиновник цього міністерства (ім'я невідоме), який підробив підпис Гаврилова. Цю справу було передано до прокуратури (*Уход в отставку, 1918: 2; Обнаружение подлога, 1918: 3*).

Конкретне коло повноважень кожного міністра визначалося Радою міністрів і закріплювалося відповідними постановами. Так, 20 травня 1918 р. уряд видав постанову про повноваження міністра шляхів у справі адміністративного законодавства. Інколи питання, що відносилися до функцій одних відомств, могли передаватися до інших. Так, функція попереднього слідства передавалася від органів внутрішніх справ до компетенції органів юстиції. Так само і керівництво ветеринарною службою передавалося також з відомства внутрішніх справ у відання Міністерства земельних справ. На Міністерство внутрішніх справ покладалася функція контролю виборчого процесу, для чого збиралася відповідна інформація. З цією метою міністерство розсилало губернським старостам циркуляри, якими зобов'язували їх повідомляти про те, як відбувається організація виборів до

органів самоврядування на місцях, як створюються виборчі комісії, яка кількість гласних була обрана і від яких громадських і політичних сил тощо.

У Ради міністрів був своєрідний допоміжний орган – Мала Рада. До її складу входили товариші міністрів або особи, які їх заміняли. Якщо у засіданні Малої Ради брали участь міністри, то вони мали право вирішального голосу. До компетенції цього органу відносилися: розгляд пропозицій міністерств, що не вимагали узгоджень з іншими структурами; розгляд висновків міністерств щодо різних нормативних актів; розгляд фінансових питань, пов'язаних з міністерськими кошторисами чи асигнуванням коштів; виконання доручень Ради міністрів (*Українська держава, 2015b: 86*).

Ймовірно, кількість звернень до Малої Ради від різних відомств була досить значною. Таке припущення дозволяє зробити звернення міністра праці від 25 травня 1918 р., де він пропонував встановити чергу розгляду справ на засіданнях Малої Ради (*Українська держава, 2015a: 33*). Лише на засіданні Малої Ради 11 липня були розглянуті законопроекти щодо виділення коштів на потреби початкової освіти та на деякі вищі навчальні заклади (по Міністерству народної освіти); питання про придбання предметів української старовини та мистецтва для національного музею. По військовому міністерству тоді ж розглянуто законопроекти про надання кредиту для установ військового відомства на різні потреби, а також проект штатів місцевих судових установ (*Малый совет министров, 1918: 2*).

14 грудня 1918 р. на вимогу Директорії Рада міністрів Української Держави склала свої повноваження, про що було

видано відповідну постанову, підписану членами уряду С. Гербелем, С. Мерингом, І. Кістяківським, В. Косинським та С. Петровим (див. додаток К) (*Українська держава, 2015b: 393*). Протягом п'яти місяців свого існування Рада міністрів схвалила близько трьохсот різних законів.

14 червня 1918 р. з'явився Статут Державної канцелярії (секретаріату), який був затверджений гетьманом. Структурно цей орган складався з державного секретаря (очолював Канцелярію) з товаришами; юридичної ради; департаменту законодавчих справ (до нього входили термінологічна комісія, архів і бібліотека); окремого відділу кодифікації законів; департаменту загальних справ; секретаріату Ради міністрів; Державної друкарні.

Державний секретар користувався правами міністра і мав у своєму розпорядженні штат чиновників для доручень. Він керував процесом розроблення законів та інших нормативних актів, завіряв своїм підписом найважливіші урядові документи, керував кодифікаційною діяльністю, а також виконував низку інших функцій, пов'язаних з розробленням окремих документів і урядовим документообігом в цілому. Коли з Державної канцелярії до Ради міністрів надходили законопроекти на розгляд і затвердження, державний секретар міг додавати до них у письмовій формі власні зауваження і пропозиції.

За весь період існування цієї інституції її очолювали три особи. Першим державним секретарем було призначено М. Гіжицького (очолював Державну канцелярію лише упродовж першого тижня травня 1918 р.), другим – І. Кістяківський (голював з травня до липня) і третім –

С. Завадський (очолював канцелярію з липня до грудня) (*Гай-Нижник, 2008: 41; Пиріг, 2009: 455*).

Усі інші підрозділи Державної канцелярії виконували визначені для них функції і мали штат службовців (*Українська держава, 2015b: 102, 116-119*). Планувалося також, що крім видавництва преси та літератури, Державний секретаріат повинен був опікуватися справою пропаганди (для цього мав бути створений спеціальний відділ) та кінематографом (*Гай-Нижник, 2008: 44*).

Законом від 17 липня 1918 р. в Українській Державі було створено таку установу, як Державне хлібне бюро. Бюро опікувалося справами хлібозаготівель, зберігання, переробки, експорту й імпорту хлібопродуктів, а згодом – усіх зернових і масляничних культур. Воно створювалося як орган Міністерства продовольчих справ. Фактично зі створенням цієї інституції встановлювалася державна монополія на будь-які операції з хлібною продукцією.

Державне хлібне бюро мало таку структуру: загальне представництво членів бюро; рада; правління; місцеві контори. Кожен з цих структурних підрозділів мав чітко визначену компетенцію. Місцевими органами бюро були контори. Нагляд за діяльністю хлібного бюро здійснювали спеціально призначувані представники різних урядових відомств, зокрема й Міністерства продовольчих справ (*Українська держава, 2015b: 171-176*).

Фактично у структурі відомства кожного міністерства знаходилася низка установ загальнодержавного чи місцевого рівня, що виконували завдання у межах його компетенції. Наприклад, Міністерству торгу й промисловості

підпорядковувалися усі установи, що займалися видобутком, заготівлею і розподілом палива (крім деревинного).

Штати та структура в цілому як міністерств, так і підвідомчих їм місцевих установ часто змінювалися. Це було пов'язано насамперед із намаганнями побудувати більш ефективну систему державних інституцій, зробити її утримання максимально вигідним для державної скарбниці. Наприклад, на засіданні Малої Ради від 10 липня 1918 р. розглядалася низка проектів документів про удосконалення установ, підпорядкованих Міністерству фінансів. Зокрема по департаменту Державної скарбниці були збільшені оклади директору, завідуючому канцелярією та його помічнику, скорочено кількість бухгалтерів. Встановлювався поділ місцевостей на три класи/розряди, відповідно до яких призначалися оклади чиновникам фінансових установ, що також відносилися до відповідних класів. В Українській Державі існувало 30 повітів I розряду, 76 – II розряду. Наприклад, м. Катеринослав віднесено до I класу, Маріупольську, Олександрійську та Луганську скарбниці – до II тощо. Відбувалися й інші зміни у системі фінансових установ Української Держави (*Українська держава, 2015a: 519-520*).

В Україні функціонувала низка інституцій воєнного часу, що фінансувалися з коштів військового фонду: Земський союз, Союз міст, господарські інституції військового відомства, представництва Центрального військово-промислового комітету тощо. Враховуючи політичний курс гетьмана П. Скоропадського, більшість цих організацій повинна була ліквідуватися або необхідно було налагодити належне управління деякими з них. Для цього

було запроваджено посаду головноуповноваженого з управління та ліквідації установ та організацій воєнного часу. Цей чиновник мав широку компетенцію і прирівнювався до товариша міністра. Йому допомагали два помічники, а у віданні перебувала особлива канцелярія з окремо визначеним штатом службовців. На місцях він навіть мав право призначати своїх уповноважених. Таким головноуповноваженим було призначено Ю. Кістяківського. Пізніше цю посаду обійняв колишній полтавський губернатор Г. Моллов (*Пуріг, 2009: 455-456*).

Головноуповноважений у межах своєї компетенції мав дуже велику владу. Він міг ліквідувати установи воєнного часу, передавати майно цих інституцій іншим відомствам, звільняти з посад їхніх службовців (навіть якщо вони були виборні), ініціювати проти них судові переслідування тощо.

Деякі питання головноуповноважений міг виносити на розгляд спеціальної ради, куди входили 11 осіб: 9 представників від різних міністерств та по одному від Українського земського союзу й Українського союзу міст. Пізніше склад цієї ради був розширений до 15 осіб (*Українська держава, 2015b: 120-121, 128*).

Інколи діючим установам передавалося майно, походження якого не було з'ясовано точно. Тоді його необхідно було повернути, але це вже було зробити досить проблематично. Зокрема, у листопаді 1918 р. головноуповноважений з ліквідації й управління установами та організаціями військового часу звертався (вже вдруге!!!) до Сумської повітової земської управи з проханням повернути на склади комітету майно, передане управі, до

з'ясування його походження і належності (*Возвратить чужое, 1918: 4*).

До таких установ, закладів, організацій могли належати різні підприємства, гуртожитки (для постраждалих від воєнних дій), лазарети та ін. Наприклад, в оголошенні від 13 листопада повідомлялося, що уповноважений із ліквідації установ воєнного часу просив Сумську земську управу повідомити про місцезнаходження гуртожитку для постраждалих від розгрому заводів і маєтків у Сумському повіті, а також просив здати майно лазарету братів Суханових, що знаходилося у м. Суми, у його розпорядженні (*Ліквідація, 1918: 4*).

Повноваження управління та безпосередньо головноуповноваженого були надзвичайно широкі. Але ця інституція великою мірою ставила у залежність від своїх дій усе військове відомство, оскільки воно тепер не могло у повному обсязі розпоряджатися майном, яке до цього йому належало. Це було причиною частих конфліктів між службовцями військового відомства та головним управлінням із ліквідації військового майна. Згодом навіть гетьман визнав, що сам принцип існування такого ліквідаційного органу був неправильним у своїй основі (*Скоропадський, 2016: 175*).

* * *

У цілому, на зміну, на нашу думку, малоефективному державному апарату Центральної Ради наприкінці квітня 1918 р. прийшла значно більш дієва система управління. За період гетьманату П. Скоропадського був сформований уряд (який мав також законодавчі функції) з мережею підпорядкованих йому міністерств та інших установ, функції яких були чітко визначені та регламентовані відповідними

нормативними актами. Під час розбудови цієї системи був врахований позитивний досвід державних утворень минулого (здебільшого козацької Гетьманщини XVII-XVIII ст. та Російської імперії). Мав державний апарат Української Держави і певні вади, часто пов'язані з кадровою політикою, політичною ситуацією в країні тощо. Але уряд і безпосередньо гетьман докладали багато зусиль для їх подолання (див. додаток В). Створена впродовж травня-листопада 1918 р. система державного управління була орієнтована на розбудову незалежної Української Держави і складалася з розгалуженої мережі вищих, центральних і місцевих органів влади й управління та самоврядних інституцій, а їхню роботу забезпечував чисельний бюрократичний апарат.

РОЗДІЛ 2

МІСЦЕВА АДМІНІСТРАЦІЯ ТА ОРГАНИ САМОВРЯДУВАННЯ

Місцеву адміністрацію очолювали губернські та повітові старости (замість комісарів Центральної Ради) (див. додаток А). Губернські старости за своєю компетенцією нагадували губернаторів часів Російської імперії (*Дегтярьов, Шаповалов, 2018a*). Київським губернським старостою був призначений І. Чорторижський – колишній губернатор Тернопільщини (у роки I Світової війни), волинським – Д. Андро, херсонським – С. Пищевич, харківським – П. Заліський, чернігівським – М. Савицький, подільським – С. Кисильов, полтавським – С. Іваненко, таврійським – О. Десницький (одночасно був уповноваженим Міністерства внутрішніх справ при 52-му німецькому корпусі).

При кожному губернському старості був заступник (не завжди ця посада заповнювалася вчасно). Відомі імена деяких з них: О. Зарембський (заступник волинського губернського старости), Ю. Нога (заступник полтавського губернського старости, колишній лубенський повітовий комісар) (*Несвіцький, 1995: 55*).

Згодом чернігівський та волинський губернські старости М. Савицький і Д. Андро були призначені товаришами міністра внутрішніх справ, а І. Чорторижський – членом ради Міністерства внутрішніх справ. Вакансія ж

чернігівського старости була заміщена на початку липня М. Висоцьким, який до цього обіймав посаду ніжинського повітового старости (*Українська держава, 2015а: 104, 129*). київським губернським старостою у різні періоди були також П. Андріанов і В. Федоренко, полтавським – Д. Яновський, поліським – П. Патон (*Мироненко, 1996е: 326*).

Багато проблем виникало під час пошуку і призначень повітових старост. Дуже важко було знайти кандидатів на ці посади. Надзвичайно масштабною була плинність цих кадрів. Наприклад, 8 травня миргородським повітовим старостою був призначений Ю. Лапо-Данилевський, у цей же день він був звільнений з цієї посади, а замість нього призначено І. Ляховича. Протягом 9-11 травня 1918 р. змінилися старости Борзенського, Харківського, Волочанського, Ізюмського, Круп'янського, Сумського, Рівненського, Могилів-Подільського, Проскурівського та низки інших повітів (*Мироненко, 1996е: 326*).

Та все ж згодом ці посади заповнювалися. Так, повітовими старостами на Волині стали: у Житомирському повіті – І. Арндт (заступником призначено О. Дунін-Борковського), Новоград-Волинському – Л. Бродський, Овруцькому – О. Далевич (заступник – Й. Курманович), Володимирському – В. Пуцин, Дубненському – Д. Прибильський, Ізяславському – М. Шабельський, Ковельському – О. Нікітін, Кременецькому – М. Шмідт, Луцькому – Ф. Шлеммер, Острозькому – К. Курзенков, Рівненському – Й. Максимович, Старокостянтинівському – Р. Ржевський (*Махорін, 2017: 65*). Відомо, що на Київщині у цей час старостою Бердичівського повіту був призначений І. Машир (обіймав цю посаду до липня 1918 р.),

Радомишльського повіту – С. Онищенко, а Сквирського повіту – І. Волошин (*Махорін, 2017: 65*).

На час своєї відсутності старости призначали осіб, які будуть виконувати їхні обов'язки, про що видавали відповідні накази та інформували населення через засоби масової інформації. Наприклад, сумський повітовий староста С. Гребенщиков через місцеву газету «Луч» повідомляв, що від'їжджаючи 22 червня у справах служби до Харкова, покладає свої обов'язки на помічника Є. Дихова (*Приказ Сумского Уездного Старосты, 1918: 1*). Подібні ситуації були абсолютно типовими для всієї України.

Законом від 10 серпня 1918 р. на утримання чиновників управлінь губернських старост було виділено 879,6 тис. крб., а на утримання службовців 30-ти управлінь повітових старост 1-го розряду – 873 тис. крб. та службовців 75-ти управлінь повітових старост 2-го розряду – 1 млн 687,5 тис. крб. (*Українська держава, 2015b: 227*). Всього управлінь налічувалося вісім. У них служили близько 50 урядовців у кожному.

Наприкінці листопада в Українській Державі відбулися деякі адміністративно-територіальні зміни, внаслідок яких були створені управління поліського і таврійського окружних старост. До складу кожної з цих установ увійшли: окружний староста, його помічник, інспектор Державної варти, чиновники з особливих доручень та канцелярія з визначеним штатом службовців. За компетенцією окружні старости прирівнювалися до губернських (*Українська держава, 2015b: 388*).

Повітовий староста, його помічник з адміністративних справ, голова повітової земської управи, усі мирові

посередники повіту, один мировий суддя і неодмінний член повітової ради утворювали повітову раду. Цей орган вів справи колишніх адміністраційних присутствій, повітових з'їздів і з'їздів мирових посередників.

На губернському рівні існувала губернська (окружна) рада, що складалася з губернського старости та його заступника з адміністративних справ, управителя фінансової палати, голови губернської земської управи (або його заступника), прокурора окружного суду і неодмінного члена цієї ради. До компетенції губернської ради відносилися усі справи губернських у селянських справах присутствій (*Українська держава, 2015b: 384-385*).

Великого значення старостами надавалося протипожежній безпеці у населених пунктах. Питання це було на контролі у кожного з них. Старости видавали відповідні розпорядження, зокрема Державній варті. Вартові, наприклад, здійснювали облік усіх будівель, особливо тих, де відбувалися різноманітні масові заходи. Про всі будівлі, де була небезпека пожежі, слід було повідомляти старостам, а у деяких випадках навіть дозволялося запечатувати такі будинки. Аби уникнути випадкової пожежі або її підпалу, вартові були зобов'язані оглядати приміщення перед кожним масовим заходом: театральною виставою, вечіркою чи іншими зібраннями.

Турбуючись про громадський спокій, старости навіть вирішували, до котрої години повинні працювати розважальні заклади. Так, сумський повітовий староста С. Гребенщиков своїм наказом від 29 червня, спираючись на подібне розпорядження харківського губернського старости, дозволяв «все зрелища и публичные увеселения оканчивать

не в 11, а в 12 часів ночі, а торгівлю в ресторанах и ресторанах-садах I разряда не до 1 часу, а до 2-х часів ночі» (*Приказ №28, 1918: 1*).

Інколи старости намагалися застосувати свої повноваження й у сфері культурного життя підвідомчих їм регіонів. Коли це робилося з метою цензурування заходів у складних політичних умовах, що склалися, або з метою контролю коштів, що мали надходити до місцевого бюджету (від оренд, продажів квитків тощо), це здавалося логічним і необхідним. Але траплялися випадки, коли це виглядало як безпідставне втручання (й часто ним і було). У цьому сенсі показовим є наказ сумського повітового старости від 31 серпня 1918 р. (наводимо повний текст): «В виду того, что некоторые гастролирующие труппы и отдельные артисты и общества устраивают спектакли и концерты без разрешения, предлагаю [слід розуміти – «наказую» – С. Д.] предварительно постановки спектакля, концерта или другого какого-либо театрального представления, всякий раз испрашивать на то разрешения Старосты и представлять афишу» (*Приказ Сумского уездного Старосты №70, 1918: 1*).

Старости могли накладати адміністративні стягнення, зокрема за порушення розпоряджень владних інституцій. Наприклад, відомо, що за короткий термін часу (приблизно з кінця липня до 1-2 серпня) лише сумський повітовий староста С. Гребенщиков за такі порушення наклав штрафи на 16 осіб (*Административные взыскания, 1918: 4*). Відомі наступні приклади адміністративних стягнень, призначених сумським повітовим старостою ще на початку липня 1918 р.:

- селянин Н. Зайцев за продаж спирту оштрафований на 150 крб.;

- Є. Шипильова за торгівлю самогоном оштрафована на 1000 крб.;

- селянин хут. Степний за куріння самогону оштрафований на 1500 крб., а Г. Хоменко за такий самий злочин – на 2000 крб.;

- за зберігання зброї В. Павловський оштрафований на 1500 крб., а Н. Бас взятий під арешт на два тижні;

- Ф. Авраменко «за буйство» (ймовірно, за хуліганство) заарештований на 6 тижнів (*Административные наказания, 1918: 3*).

Старост, які б виконували свої функції професійно, ймовірно, не вистачало. Про це згадує і дехто з сучасників. Так, Н. Могілянський позитивно відгукувався у своїх спогадах про мелітопольського губернського старосту О. Десницького та херсонського – С. Пищевича, які виділялися своїм діловим хистом. Але при цьому він вказував, що такі адміністратори були великою рідкістю (*Могілянский, 1990: 127*). Старости, намагаючись контролювати діяльність місцевого самоврядування, часто перевищували межі своїх повноважень. Наприклад, коли 15 червня Харківське губернське земське зібрання прийняло резолюцію протесту «против творящихся в некоторых уездах губернии, уездными старостами беззаконий» і вирішило вимагати від уряду відповідних розслідувань, це викликало обурення губернського старости П. Заліського. Він вимагав пояснень від губернської земської управи, чому проводилося таке зібрання без дозволу і «как могло собрание принять такую резолюцию». Пояснення були надані – все було зроблено у межах, дозволених законом. Чим закінчився цей

конфлікт, на жаль, невідомо, але, безперечно, подібні ситуації були непоодинокими (*Губернский староста, 1918: 3*).

І губернські, і повітові старости могли не погоджуватися з рішеннями органів місцевого самоврядування і блокувати їх виконання. Типовим є приклад опротестування 16 червня губернським старостою кошторису на 1918 р., затвердженого Житомирською міською думою (*Опротестование сметы, 1918: 2*).

Взагалі органи державної адміністрації часто конфліктували з органами місцевого самоврядування. Непоодинокими були випадки, коли губернські старости своєю владою розпускали земські зібрання, міські думи та їхні виконавчі органи, навіть інколи заарештовуючи їхніх членів. Частіше це відбувалося (причому без узгодження з урядом) у регіонах, що знаходилися на військовому положенні.

Наприкінці липня у газеті «Земське діло» повідомлялося про арешт усього складу Нікопольської міської управи разом з міським головою Головком. Заарештовані були також члени волосної управи села Канське (*Гонения на органы местного самоуправления, 1918: 2*). Щоправда у газеті не вказувалося, чи арешти проводилися за наказами представників державних адміністративних органів, чи австро-німецького командування, з яким відносини українських органів місцевого самоврядування були також напруженими. На Житомирщині за наказом губернського старости наприкінці серпня були розпущені відразу дві міські управи – Новоградволинська та Луцька. Мотивом такого рішення стала «бездеятельность и нанесение серьезного ущерба городскому хозяйству» (*Роспуск городских дум, 1918: 3*).

Але центральна влада розуміла важливу роль органів місцевого самоврядування. У зв'язку з цим 7 червня міністр внутрішніх справ Ф. Лизогуб видав розпорядження до губернських старост, де зазначав, що органи самоврядування «виконують серйозні державні завдання і несуть відповідальні обов'язки по місцевому господарству, а через це треба до них мати відносини по змозі обережні». Розпускати ці установи дозволялося тільки у виключних випадках. При цьому старости повинні були повідомляти міністра про причини таких рішень.

Наприкінці червня міністром внутрішніх справ було видано розпорядження, згідно з яким губернським старостам заборонялося розпускати органи міського і земського самоврядування. Лише у явних випадках, коли органами самоврядування ведеться діяльність, що шкодить існуючому державному ладу (а така діяльність дійсно мала місце в окремих випадках), губернським старостам дозволялося тимчасово припиняти діяльність цих інституцій, повідомляючи про це міністра внутрішніх справ (*Українська держава, 2015b: 130*). Пізніше, 29 червня, з'явився закон, що дозволяв губернським старостам розпускати волосні земські зібрання і управи. Відомі приклади розпуску Катеринославської та Одеської міських дум. Спроби уряду підтримати органи самоврядування здебільшого звелися до певних декларативних заяв, що не покращило становища цих інституцій (*Копиленко, 1997: 95-96*).

Заважали старости інколи й іншим інституціям. Зокрема міністр народної освіти у червні 1918 р. скаржився, що деякі повітові старости «втручаються в справу організації курсів [для вчителів – С. Д.] та роблять перешкоди» (*Українська*

держава, 2015b: 108, 130). Тобто фактично вони перешкоджали виконанню обов'язків комісарам народної освіти, на яких (і на деякі підпорядковані їм установи) покладалася така функція.

Тема не завжди добрих відносин між місцевими адміністраціями й органами самоврядування час від часу піднімалася в різних періодичних виданнях. Органи місцевого самоврядування та їхні представники намагалися показати себе стороною постраждалою, що потерпає від свавілля державних адміністраторів (як місцевого, так і вищого державного рівня). Державні урядовці, перш за все старости, намагалися показати, що проблем у зносинах з самоврядними інституціями у них немає або їхні рішення щодо цих інституцій і їх членів мають цілком об'єктивні причини. Як би там не було, але ці відносини залишалися доволі напруженими або й відверто ворожими, що шкодило налагодженню внутрішнього життя у державі. Одним з пояснень такого стану речей може бути той факт, що саме в органах самоврядування концентрувалася велика кількість політичних противників гетьманату, зокрема соціалістів тощо (див. додаток Е). Таким чином, неможливість знайти спільну мову представників адміністрації та самоврядування у площині професійної діяльності насправді могла бути завуальованим політичним протистоянням. В одному з інтерв'ю харківський губернський староста П. Заліський, розповідаючи про свої зносини з земськими органами, вказував, що метою його діяльності є забезпечити належні умови життя населення. При цьому «город и земство каждый отдельный пункт чисто делового характера [маються на увазі заходи щодо забезпечення нормальних умов життя населення

з боку старости] переводили в плоскость политической борьбы» [тут і далі підкреслення наші – С. Д.] (*Беседа с губернским старостой, 1918: 3*).

І дійсно, для боротьби з існуючою владою деякі політичні сили використовували саме органи місцевого самоврядування. Незважаючи на досить жорстку позицію з боку уряду щодо більшовицької та інших лівих партій, агітаційна робота останніх серед населення була дуже активною. Виборні державні інституції у цей період часто ставали місцем певної концентрації лівих елементів. Уряд не міг собі дозволити ігнорування права громадян на демократичне волевиявлення і на право обирати своїх представників до органів місцевого самоуправління. Цим і користувалися ліві політичні сили і часто під гаслами про роздачу землі біднякам, а промислових підприємств робітникам і т. п. вони проводили своїх представників до складу міських чи повітових дум і управ. Це також породжувало конфлікти у відносинах таких самоврядних установ з органами центральної влади на всіх рівнях. Яскравий приклад проникнення до управлінських органів членів лівих партій міститься у витязі зі зводу зауважень Роменської підсобної ревізійної комісії з утворення роменського місцевого самоуправління.

«Діюча Роменська міська дума та управа були обрані по закону загального голосування більшістю місцевого населення, так як значна кількість жителів міста, що мали в місті нерухомість по різним причинам були тісно зв'язані з містом, передбачаючи до чого ведуть вибори, ухилилися від участі в них. Головою міста було обрано офіцера більшовицького 18 полку, мешканця Бессарабії Узуна.

Саме цей полк, по суті, пришлий елемент вплинув на результат виборів. Ліві партії рекламували своїх кандидатів в видавасій в Ромнах газеті Ради Робітничих і Солдатських депутатів «Народне слово», афішами на вітринах.

Обіцяли: роздати бідним землю, відібравши її у багатих, робітникам – фабрики, пролетаріату – будинки, капітали.

Їм вдалося провести в думу за не великим виключенням такі парті: соц.-рев., соц.-дем., «Бунд», «Поалейціон», «Агудес-Ізраїль», єврейських «Радикальних демократів», «Об'єднаних єврейських соціалістів робочих».

В думу попали всі соціалістичні партії до більшовиків включно, а в міську управу майже всі колишні члени Виконкому Робітничих і Солдатських депутатів» (*ДАСО, ф.Р. 5925, оп. 1, спр. 1: 3; Українське відродження, 2010: 92*).

Вірогідно, що відносини між органами місцевого самоуправління та представниками державної адміністрації на місцях все ж набули досить загрозливих форм. На початку серпня у газеті «Земське діло» було опубліковане звернення Всеукраїнської земської управи до губернських і повітових земств. У ньому зазначалося, що до цієї управи надходить велика кількість прохань щодо скасування незаконних розпоряджень представників державної влади на місцях. Управа Всеукраїнського союзу земств самостійно вирішити ці конфлікти не могла, але у зверненні була висловлена велика надія на закон про суди з адміністративних справ. Артикул II цього акта дозволяв представникам влади, товариствам, установам, чиї інтереси були порушені незаконними постановами, розпорядженнями, вчинками, у тому числі службовими злочинами, висувати відповідні звинувачення. Управа також пропонувала у зверненні

подавати звинувачення проти незаконних дій повітових старост на розгляд до відповідних адміністративних та окружних судів, а проти губернських – до адміністративного департаменту Генерального суду (*Обращение Всеукраинской земской управы, 1918: 4*).

Влітку 1918 р. у Києві стало діяти Управління столичного отамана, яке очолив генерал О. Хануков, а в Одесі – Управління міського отамана, очолене генералом В. Мустафіним (*Пиріг, 2009: 463*). Ці установи були створені за зразком градоначальств Російської імперії. На піврічне утримання Управління київського столичного (міського) отамана, починаючи з 1 червня, були виділені наступні кошти: на утримання штатних службовців – 187,5 тис. крб., кур'єрів – 6 тис. крб., на канцелярські, друкарські та телеграфні витрати – 14 тис. крб., на роз'їзди (відрядження) – 3,5 тис. крб. (*Українська держава, 2015a: 506*).

У отаманів відносини з органами місцевого самоврядування були фактично такими самими, як і у старост. З'їзд міст і земств Південної України, який повинен був відкритися вже 18 червня в Одесі, був заборонений отаманом (градоначальником) В. Мустафіним. Причому у повідомленні про це особливо відзначалося, що «ініціатива заперщення съезда исходит не от Мустафина и не от киевского правительства» (ініціатор заборони залишався загадкою) (*Запрещение съезда, 1918: 2*).

На початку вересня було ухвалено законопроект про створення Управління миколаївського міського отамана (воно вважалося створеним з 1 липня – «заднім числом»). У цій установі пропонувалося встановити такі штати: по одному санітарному й ветеринарному інспектору, два діловоди,

помічник діловода, декілька урядовців у справах друку та статистики, для доручень при отамані, архітектор (*Українська держава, 2015a: 614-615*). А очолив цю установу генерал Е. де Бонді (*Пиріг, 2009: 463*).

У середині липня в Україні було вирішено створити губернські та повітові земельні комісії (законом від 15 липня 1918 р.). Але реально на місцях багато з них з'явилися значно пізніше. Наприклад, Сумська повітова земельна комісія запрацювала лише з 1 жовтня (*Объявление, 1918a: 1*).

Ця установа повинна була сприяти населенню у придбанні земельних наділів у приватних осіб, а також з земельного фонду України через посередництво Державного земельного банку. Також комісія наглядала, щоб усі поземельні відносини відбувалися у межах, визначених законодавством тощо.

До складу губернської комісії входили її голова, призначений міністром земельних справ, та 15 членів із представників місцевої адміністрації, суду, фінансових та інших установ, місцевих землевласників тощо. На губернські земельні комісії покладалися обов'язки «по завідуванню поземельним устроєм», що їх раніше виконували губернські землевпорядні комісії, у селянських справах присутствія і деякі інші інституції. На губернські комісії покладалася також координація роботи повітових комісій.

Повітова земельна комісія складалася з голови (також призначався міністром земельних справ) та 12-14 урядовців різних установ і місцевих землевласників. Повітові земельні комісії перебравали на себе функції щодо регулювання поземельних відносин, які раніше виконували повітові землевпорядні комісії, повітові з'їзди та повітові мирові

з'їзди, земські начальники, мирові посередники (див. додаток З).

Земельні комісії здійснювали тимчасове управління маєтками (чи майном) на прохання їхніх власників або якщо власники з різних причин не мали можливості робити це самостійно.

За кожною комісією закріплювався штат службовців. Їх утримання та витрати на діяльність комісій в цілому здійснювалися за рахунок державних коштів (*Українська держава, 2015b: 158-160*).

Одночасно земельними комісіями створювалися земельно-ліквідаційні комісії, які також поділялися на губернські та повітові. У законопроекті про їх створення вказувалося, що метою діяльності цих установ було відновлення місцевого сільського господарства, розореного анархією 1917-1918 рр. у межах Української Держави (*Законопроект об утворенні, 1918: 4*). 15 липня 1918 р. П. Скоропадський затвердив Статут тимчасових земельно-ліквідаційних комісій. Вони повинні були розглядати скарги про порушення прав «власників, володарів та орендаторів землі та промислових підприємств». До складу повітових земельно-ліквідаційних комісій входили: повітовий староста (головував), по одному представнику від міністерств земельних справ і внутрішніх справ, два представники з місцевих власників від місцевого Союзу земельних власників, два представники від земельних власників, які володіли не більш як п'ятьма десятинами землі у повіті (*Історія України, 2008: 421-422; ЦДАВО, ф. 1064, оп. 1, спр. 244: 1, 7, 21*).

До складу земельно-ліквідаційних комісій входив штат постійних службовців. Утримувалися ці установи з коштів

державного бюджету. Наприклад, від Союзу земельних власників Харківщини до земельно-ліквідаційної комісії були делеговані поміщики В. Куколь-Яснопольський (председатель союзу) та О. Савич.

Ліквідаційні комісії відігравали дуже важливу роль у відносинах між українською владою та австро-німецьким командуванням. Зокрема вони контролювали обсяги різноманітних товарів, які війська союзників брали у місцевого населення, в економіях тощо, а також за якою вартістю. Наприклад, ліквідаційна комісія у вересні зверталася до контори Біловодського маєтку (Харківська губернія) з проханням надіслати розписку, отриману від німецького командування про те, що «немецкими властями взято из имени 1000 пуд. картофеля по 3 р. 20 к. за пуд». Ці відомості були потрібні ліквідаційній комісії для проведення розрахунків з німецьким комендантом (*Ростиска, 1918: 3*).

* * *

Вже у травні Радою міністрів були сформульовані основні напрямки політики та діяльності самого уряду, визначено найважливіші питання, яким буде приділено увагу у першу чергу. Зокрема, було наголошено на великому значенні органів міського та земського самоврядування, до складу якого входили «люди з довгою попередньою діяльністю на ниві місцевого життя». Модель місцевого самоврядування Української Держави була майже аналогічною до тієї, що діяла за часів Російської імперії. Уряд запевняв, що не збирається скорочувати права і компетенцію цих органів, але наголошував на необхідності удосконалення їхньої роботи (*Українська держава, 2015b: 77*).

На органи місцевого самоврядування, зокрема на земства, покладалися дуже великі надії щодо упорядкування різних галузей суспільного життя. У газеті «Селянське слово» від 25 червня наголошувалося (слова з промови С. Петлюри на Всеукраїнській конференції представників земств), що «з упадком царських порядків не повинна одначе спинюватися діяльність земств. Бо чим являються земства? Для утримання державно-суспільного ладу служать що правда державні уряди, як міністерства, і підчинені їм по місцях менші уряди, одначе крім них потреба в кожній культурній суспільности й таких установ, котрі відповідали б місцевим потребам, і мали своє власне поле діяльности поза полем діяльности державних урядів». На земства покладалася роль «пробудити в українському народі цікавість до загальнодержавного життя України, підняти в ньому розуміння державної справи» (*Селянське слово, 1918: 1*). Діяльність органів місцевого самоврядування постійно висвітлювалася на сторінках преси. Харківська народна рада навіть випускала для цього щоденну газету «Земське діло».

В Українській Державі функціонували губернські, повітові, волосні земства. У багатьох містах діяли також міські думи. На ці інституції покладався широкий спектр повноважень, що повинні були забезпечувати нормальне повсякденне життя населення. Виконавчими органами цих установ були управи або правління (губернські, повітові, міські, волосні). Волосні правління утримувалися за рахунок повітових земств.

У травні 1918 р. відбувся з'їзд щодо шосейного будівництва. Захід був ініційований шосейним департаментом Міністерства шляхів. Рішенням з'їзду до

компетенції земств була віднесена також справа «поліпшення ґрунтових шляхів». Для цього при департаменті шосейних і ґрунтових шляхів навіть був утворений спеціальний орган, на який покладалося об'єднати діяльність різних земств щодо будівництва шляхів (*Відродження, 1918: 3*).

Наприкінці липня було вирішено передати до компетенції органів місцевого самоврядування продовольчі справи, які раніше відносилися до відомства Міністерства продовольства, органи якого тепер ліквідовувалися (*О передаче земству продовольственного дела, 1918: 3; Українська держава, 2015а: 549-553*).

Повітові управи організували курси з українознавства для місцевих вчителів. Наприклад, наприкінці липня 1918 р. такі курси організували Харківська і Валківська повітові управи, а відвідали їх понад 300 вчителів (*На курсах українознавства, 1918: 4*).

На губернські земства покладалася справа розподілу повинностей між губернським і повітовими земствами, завідування окремими галузями господарства, керівництво діяльністю волосних земств у тих галузях, що фінансувалися губернським земством.

Органи місцевого самоврядування також вели облік так званих недоїмщиків, тобто боржників по податках. Списки таких осіб надавалися повітовим старостам.

Але хоча перед земствами й іншими органами місцевого самоврядування стояло багато проблемних питань, та найбільш гострі, як правило, були пов'язані з фінансами:

- з яких джерел і в якому обсязі повинні були фінансуватися органи самоврядування;

- які галузі місцевого життя повинні фінансуватися цими органами у першу чергу чи у більшому обсязі і т. п.

Ці проблеми намагався вирішити уряд через прийняття відповідних нормативних актів.

Самоврядні установи шукали додаткові джерела фінансування (часто вони зводилися до введення нових або збільшення існуючих для місцевого населення повинностей) (*О выделении городов, 1918: 3; Обложение недвижимых имуществ, 1918: 2*). Це були повинності, що стягувалися за земельні ділянки, телефонні податки тощо. Так, Сумська міська управа наприкінці серпня оголошувала, що так званий телефонний податок у розмірі 25 крб. з кожного апарату необхідно було вносити до каси телефонного відділу міської управи не пізніше 31 серпня. Ті, хто не встигне вчасно сплатити цей податок, мали потім сплачувати його у подвійному розмірі (*Сумской вестник, 1918с: 1*).

Технічно-будівельні і фінансові комісії міських управ могли на спільних засіданнях визначати ціни на будівельні матеріали. Перед Київською міською думою одним з актуальних питань, що стояло на порядку денному, було налагодження належної роботи трамвайного підприємства. Для цього міський голова Е. Рябцов на засіданні думи 28 травня навіть пропонував обрати трьох членів управи (виконавчу комісію), які б завідували трамвайним підприємством Києва (*Відродження, 1918: 5*). Наведемо також порядок денний Сумської міської думи на 5 липня 1918 р. Було заплановано розгляд 14 питань:

- 1) про вибори члена управи (замість вибувшого);
- 2) доповідь про угоду з підрядником;
- 3) про дозвіл на продаж матеріалів від підрядника;

4) про позику 17 тис. крб., зроблену управою на підставі попередньої постанови думи;

5) про умови здачі торговельних приміщень в оренду на трирічний термін;

6) щодо підвищення прибутковості телефонної мережі;

7) про зменшення обсягів електроенергії для великих споживачів;

8) доповідь комісії з ревізії звіту міського банку за 1917 р.;

9) доповідь про діяльність продовольчої комісії;

10) звіт біржі праці;

11) розгляд звернення трьох чинів варти про винагороду за 3 місяці;

12) прохання председателя примирної житлової камери про звільнення його з посади;

13) про обрання 2-х членів у присутствіє по військовому податку;

14) заява міського оцінщика про відмову його виконувати ці обов'язки (*Заседание думы, 1918: 4*).

Цей порядок денний дає часткове уявлення про характер питань, які вирішувалися органами міського самоуправління. Безперечно, на засіданнях цих установ піднімалися й інші проблемні для міста питання.

Думи також надавали дозволи на відкриття так званих трактирних закладів (перелік закладів, що були віднесені до цієї категорії був дуже розлогим). Через управи думи повідомляли населенню (оголошення публікувалися у місцевій пресі) умови отримання таких дозволів. Прохання від бажаючих повинні були подаватися в управу не пізніше визначеного терміну. Так, Сумська міська управа приймала

такі заявки на відкриття тракторних закладів у 1919 р. до 31 серпня 1918 р.

У досліджуваний період німецькі військові підрозділи були розміщені фактично в усіх містах Української Держави. Солдатів і офіцерів необхідно було забезпечити помешканням, продовольством тощо. Всі ці питання великою мірою лягали на плечі органів місцевого самоврядування. Наприклад, на екстреному засіданні Богодухівської міської думи 6 червня в числі різних питань було вирішено просити повітового старосту домовитися з німецькою комендатурою, щоб приміщення їхніми військовими займалися лише ті, які будуть визначені міською управою, а з власниками цих приміщень розраховуватися щомісяця (*ДАХО, ф.33, оп.1, спр.907: 96-963в*). Німецьке командування на все взяте майно або за умовами оренди видавала так звані реквізиційні квитанції, за якими потім і виплачувалися відповідні кошти (інколи ця плата відповідала реальній вартості товарів чи послуг, але дуже часто все ж була заниженою, на що постійно скаржилися надавачі товарів, власники приміщень та ін.).

В цілому на повітові земські управи у військовий час покладався обов'язок «по отводу квартир со всеми видами квартирного довольствия» для тих військових частин, що розташовувалися на землях, які не входили до складу сільських товариств і знаходилися поза межами міст. Але, користуючись цією нормою, деякі повітові земські управи (наприклад, Харківська) намагалися перекласти цю функцію на повітові розпорядчі комісії, аргументуючи це тим, що «теперь Украинская Держава не находится в состоянии войны» (*ДАХО, ф.33, оп.1, спр.907: 551*).

Розквартирування солдатів і офіцерів військових частин, що перебували у тому чи іншому населеному пункті, лягало на органи місцевого самоврядування важким тягарем. Забезпечувати житловими й іншими приміщеннями належало як українські, так і австрійські та німецькі підрозділи. Самоврядні інституції скаржилися, що «никаких особых правил или законов о довольствии германских войск не существует». У зв'язку з цим вони були змушені інколи імпровізувати, намагаючись, з одного боку, діяти в рамках закону, а з іншого – вирішити проблему розміщення військових. Наприклад, вирішуючи таку проблему, в середині липня харківський міський голова зазначав: «Вследствие сделанных указаний по поводу расквартирования германских войск уведомляю, что Городской Управой соблюдаются требования Устава о земских повинностях наравне с украинскими войсками». У даному випадку голова діяв згідно з рекомендаціями військового міністерства (*ДАХО, ф.33, оп.62, спр.908: 84*).

Самоврядні інституції також брали участь і в утриманні працівників міліції. Зокрема, борги по заробітній платні таким службовцям могли перераховуватися з державної скарбниці цим органам, а потім вже виплачувалися людям. Так, наприкінці серпня 1918 р. Перший департамент державного контролю через посередництво Харківської контрольної палати ставив питання про перерахування з фондів Міністерства внутрішніх справ 16,189 тис. крб. 25 коп. для видачі «чинам милиции недополученного ими содержания за декабрь 1917 г.». Кошти спочатку мали надійти до Сумської повітової земської управи, а вже потім

розподілялися між правоохоронцями (*Жалованье за декабрь, 1918: 4*).

Хоча найважливіші державні питання вирішувалися вищими державними органами, але ініціювати їх могли і місцеві державні інституції, зокрема міські управи. Такі ініціативи могли стосуватися навіть адміністративно-територіального поділу України. Наприклад, у червні 1918 р. Сумська міська управа пропонувала створити нову губернію «Сумщина» (*Українське відродження, 2010: 88*). Проект створення такої адміністративно-територіальної одиниці був підтриманий низкою інших державних установ і направлений на розгляд вищих урядових інстанцій. Щоправда, остаточно дане питання так і залишилося невирішеним.

Оскільки органи місцевого самоврядування фінансувалися з державної скарбниці, то було логічним, що представники вищої та місцевої державної адміністрації стежили за правильним використанням цих коштів. У цьому сенсі показовими є відносини одного з провідників земського руху періоду гетьманату С. Петлюри з урядовими колами. С. Петлюра постійно звертався до них з питаннями щодо виділення коштів на потреби земств. Українські можновладці розуміли необхідність фінансування органів місцевого самоврядування. Кошти на потреби земств були виділені (і не малі), але на конкретні статті витрат. С. Петлюру це не задовольняло, оскільки він намагався добитися простого виділення коштів на рахунки земств, без конкретного призначення. В урядових колах це викликало підозру, оскільки «деньги могли йти совсем не для надобностей земства, а на подготовку восстания» (*Скоропадський, 2016: 194-195*).

Однією з проблем багатьох земських установ було те, що вони залежали від особистих впливів своїх керівників. Наприклад, деякі председатели земських управ могли надавати перевагу справі народної освіти або медицині (з причини особистих чи професійних уподобань), нехтуючи при цьому іншими галузями місцевого господарства (*Работа волостных земств, 1918: 2*).

Але державні інституції Української Держави на місцевому рівні часто діяли неузгоджено між собою. Як ми вже наголошували, точилися постійні конфлікти між органами місцевої адміністрації та місцевого самоврядування. Перші мали ширшу компетенцію. Для впорядкування взаємних зносин між земствами та міськими думами при Міністерстві внутрішніх справ навіть створили дві комісії – для перегляду закону про організацію земського самоврядування та діячів міського самоврядування (*Сумщина, 2005: 317*).

Старости могли покарати службовців органів місцевого самоуправління, які незадовільно виконували свою роботу, чим часто і користувалися. Так, наприкінці червня Чернеччинська волосна земська управа (Сумський повіт, Харківська губернія) скаржилася, що старости сіл Токарі та Велика Чернеччина не виконують постанов цієї управи, свідомо перешкоджають їхньому своєчасному виконанню, а пізніше навіть взагалі відмовилися від своїх службових обов'язків. Розглянувши дану скаргу, сумський повітовий староста своєю владою наклав на винних сільських старост адміністративне стягнення у вигляді арешту терміном на 1 місяць (виконати вирок доручалося начальнику повітової

Державної варти), а замість них переобрати нових старост (*Приказ №27, 1918: 2*).

28 червня Міністерство внутрішніх справ звернулося до губернських старост з циркуляром, щоб ті доручили повітовим старостам підібрати гідних людей, яким можна було б передати грошові кошти та справи волосних земств, які тепер ліквідувалися. Цей крок влади викликав великий резонанс в українській пресі. Зі шпальт газет лунали докори на адресу уряду за таке рішення, доводилася необхідність існування таких установ, висвітлювалася їхня позитивна роль у налагодженні місцевого життя тощо. Деякі з закликів звучали майже погрозою у бік уряду: «Ликвидация органов [волосних земств], близких населению и вполне жизнедеятельных, создаст неблагоприятное впечатление по отношению правительства, посягающего на основы демократического строя» (*Губернское земство, 1918: 4*).

Вже 29 червня був виданий закон, яким губернським старостам надавалося право розпуску волосних земських зібрань і управ, що були створені згідно з постановою Тимчасового уряду від 21 травня 1917 р. Скасувати таке рішення старости міг міністр внутрішніх справ. Функції розпущеного волосного земського зібрання і управи передавалися спеціально створеній волосній раді, що складалася з 3-5 осіб, призначених старостою. Той же староста мав право покласти виконання цих функцій (частково чи повністю) на відповідне повітове земство (*Українська держава, 2015b: 133*).

Швидше за все, скасування волосних земських управ та передачу їхніх повноважень іншим особам можна віднести до заходів не зовсім виважених з боку влади, про що урядові

кола скоро зрозуміли. Вже буквально через декілька днів по Подільській губернії було видано наказ, згідно з яким усі колишні волосні старшини негайно повинні були розпочати виконувати свої обов'язки. Старшини, у свою чергу, повернули на посади колишніх сільських старост, «вручили им печати, нагрудные знаки и дали инструкции действовать на прежних основаниях» (*Возстановление волостных старшин, 1918: 2*).

Законом від 30 листопада ліквідовувалися усі повітові з'їзди, повітові з'їзди мирових посередників, повітові по чиншових справах присутствія, губернські присутствія та губернські по селянських справах присутствія. Усі службовці цих установ звільнялися («залишалися поза штатом»). Тимчасово відновлювалися волосні управління (крім волосних судів). А для вибору волосного старшини та інших службовців волосного правління створювався волосний схід. Якщо з якихось причин на сході не будуть обрані зазначені урядовці (або будуть обрані такі особи, «які не відповідають своєму призначенню»), то волосного старшину мав право призначити повітовий староста, а інших службовців – мировий посередник. Закон «Про зміну, доповнення та скасування діючих узагальнень про волосні, повітові і губерніяльні установи з управління сільськими місцевостями» відновив інститут земських начальників та проголошував створення повітових і губернських рад в сільських справах.

Посади мирових посередників вводилися у Чернігівській, Полтавській, Харківській, Катеринославській та Херсонській губерніях, а також у Поліській і Таврійській округах. При кожному мировому посереднику призначався

секретар і нижчі службовці, які вели діловодство (*Українська держава, 2015b: 381-384*).

Багато посад в органах місцевого самоврядування були виборними. Порядок виборів довгий час регламентувався ще імперськими нормами. Але 16 вересня був прийнятий закон про вибори губернських і повітових земських гласних. Згідно з цим актом міським думах передавалися справи губернських і повітових земських зібрань, а міським управам – губернських і повітових земських управ. У цьому документі були прописані також спеціальні правила, за якими визначався порядок виборів губернських і повітових земських гласних.

Підготовкою до виборів гласних до органів місцевого самоврядування займалися спеціальні комісії з виборів. Наприклад, в Сумах у жовтні 1918 р. головою такої комісії було обрано В. Власовського. Після цього комісія почала готувати виборчі списки, в чому їй допомагало статистичне відділення Сумської земської управи (*Избирательные комиссии, 1918: 4*).

16 жовтня з'явився тимчасовий статут міських дум, яким визначався і порядок виборів гласних цих дум. Так, у містах з населенням до 16 тис. жителів обиралися 24 гласних, 16-40 тис. жителів – від 24 до 48 гласних, 40-140 тис. – від 48 до 78 гласних, 140-280 тис. – 78 до 99 гласних, 280 тис. і більше жителів – від 99 до 120 гласних. У губернських центрах, де було менше 70 тис. жителів, кількість гласних повинна була становити 60 осіб.

На кількість гласних у повітах і губерніях урядом тепер були встановлені квоти. Наприклад, по Харківській губернії їхня кількість розподілялася наступним чином (див. Таб. 1):

Таблиця 1

Повіт	Кількість гласних	Кількість гласних – представників у губернському земстві
Харківський	66	6
Охтирський	54	5
Богодухівський	54	5
Белгородський	54	6
Валківський	48	4
Валуйський	57	6
Вовчанський	54	5
Грайворонський	54	6
Зміївський	75	8
Ізюмський	87	10
Корочанський	51	5
Куп'янський	63	8
Лебединський	63	5
Новооскольський	51	5
Старобільський	90	12
Суджанський	48	5
Сумський	66	7
м. Харків	-	7

Для губернських земств визначалася наступна кількість представників: по Київській губернії – 97, Волинській – 88, Катеринославській – 86, Подільській – 100, Полтавській – 84, Поліській – 28, Таврійській – 44, Херсонській – 107 і Чернігівській – 98 (*Количество гласных, 1918: 4*).

Гласні обиралися на 4-річний термін і виконували свої обов'язки на безоплатній основі. З-поміж них обиралися председатель думи і його заступник (*Українська держава, 2015b: 312-313*). Гласним могла бути обрана особа від 25 років, яка не менше року проживала у цьому місті та сплачувала на користь міста податки або володіла там

нерухомістю. Могли обиратися також представники від низки установ (церков, духовних чи урядових інституцій, земств тощо).

Обов'язки між членами органів місцевого самоврядування, зазвичай, розподілялися за напрямками діяльності самої установи. Наприклад, колегія Сумської повітової земської управи у листопаді 1918 р. розподілила обов'язки між своїми членами наступним чином:

- председатель управи В. Власовський завідував розпорядчим, бухгалтерським, земельно-окладним відділами і народної освіти;

- член управи М. Болтов – відділами агрономічним, садівництва та городництва, сільськогосподарським складом, ветеринарним відділом, а також відділом по забезпеченню населення сільськогосподарським реманентом;

- член управи М. Іваненко – продовольчим, санітарно-медичним, інструкторським відділами та поштовими станціями;

- член управи М. Крамаренко – технічним, телефонним і статистичним відділами (*Распределение занятий, 1918: 4*).

Самоврядування м. Київ себе не виправдовувало (неефективно працювало), тому уряд був змушений ліквідувати Київську міську думу та міську управу і прийняти закон про створення Тимчасової урядової комісії для завідування справами міського управління та господарства міста Київ. До складу комісії входили 10 осіб під головуванням одного з сенаторів загальних зборів Державного Сенату, запрошеного Радою міністрів. Усі інші члени призначалися міністром внутрішніх справ. На цю інституцію покладалися усі права й обов'язки міської управи,

а її председатель отримував повноваження міського голови (*Кризису гор. самоуправлення, 1918: 2*).

Вже 14 грудня 1918 р., хоча й запізно, але Рада міністрів відновила раніше розпущену Київську міську думу та міську управу. Цим інституціям було передане управління містом і Київським градоначальством (*Українська держава, 2015b: 393*).

Частина органів місцевого самоврядування, що діяли в Українській Державі, була сформована за законодавством російського Тимчасового уряду. Для перевірки цих органів у кожній губернії створювалися тимчасові ревізійні губернiальні комісії, які очолювалися губернськими старостами. Губернськими комісіями створювалися повітові підсобні ревізійні комісії, до складу яких входили не більше п'яти членів на чолі з повітовим старостою. У випадку відсутності старости комісії очолювали представники судового відомства. До складу комісії також входили затверджені міністром внутрішніх справ податний інспектор, два громадські діячі (від земського й міського самоврядування) та один представник судового відомства.

На канцелярські та інші витрати комісій для кожної губернії виділялося по 10 тис. крб. Функціонувати ці комісії могли до розпорядження міністра внутрішніх справ про їхній розпуск («коли пройде потреба існуванню») (*Українська держава, 2015b: 109-110*).

Ревізійні комісії створювалися на місцях, зазвичай, за ініціативи старост. Так, з 2 липня почала діяти така комісія на Харківщині. Створена і очолена вона була харківським губернським старостою, а до її складу увійшли О. Данилович, В. Акішев, О. Ромашкевич. Ця інституція перевіряла

діяльність органів місцевого самоврядування у губернії (*Сумской вестник, 1918a: 2*).

Члени ревізійних комісій мали право перевіряти діяльність усіх чиновників і органів місцевого самоврядування, а винних у «вчинках злочинного характеру» усувати з посад.

Губернські ревізійні комісії могли навіть розпускати органи місцевого самоврядування у повному складі. Подібна ситуація сталася, наприклад, у Харківській губернії. Рішенням від 15 жовтня Харківська губернська ревізійна комісія звільнила «от должностей состав Сумской [повітової] земской управы». Староста, щоб не припинилася робота самоврядного органу, міг призначити тимчасово виконуючих обов'язки члена управи. В описаному випадку в.о. харківського губернського старости Турчанинов призначив М. Крамаренка (молодшого) (*Приказ №122, 1918: 1*).

Для проведення ревізії земської установи призначалися службовці, які могли об'єктивно оцінити якість її роботи і помітити можливі порушення. Так, коли у серпні 1918 р. ревізувалося Сумське повітове земство, то для цієї роботи було призначено колишнього гласного та члена окружного суду. Основну увагу вони приділили перевірці протоколів загальних зборів земських гласних (*Ревизия земства, 1918: 4*). Щоправда діяльність таких ревізорів часто викликала невдоволення з боку місцевих самоврядувань. На шпальтах газет інколи лунали досить серйозні звинувачення на їхню адресу. Так, у газеті «Луч» зазначалося, що «ревизоры, приглашенные местными старостами из числа местных же «деятелей» оказываются в большинстве случаев выброшенными за борт политическими событиями,

деятелями царського режиму, вважаючими почавшися реставрацію своїм особистим делом и потому немилосердно розправляючимися с земськими и городськими діятелями в чаянні занять их места». У деяких випадках ревізорів звинувачували у тому, що вони, скориставшись ситуацією, зводили особисті рахунки зі своїми опонентами («Ревизия» *местных самоуправлений, 1918: 2*). Таким чином, ревізування органів місцевого самоврядування як захід цілком необхідний ставало однією з причин (а у більшості ситуацій, скоріше приводом) до розпалювання конфлікту між державними адміністративними інституціями та органами самоврядування, що позиціонували себе як результат демократичного волевиявлення населення. Подібні конфлікти дуже часто використовувалися для створення негативної «аури» влади в очах широких верств населення з боку тих самоврядних установ, більшість членів яких відносилися до політичного табору соціалістів (за визначенням І. Кістяківського, революційного толку) і були опозиційними гетьманському уряду.

Але представники державних органів влади, проводячи ревізії земських установ, часто дійсно припускалися перевищення своїх повноважень і шкодили нормальному функціонуванню органів місцевого самоврядування. На один з таких випадків увагу голови Ради міністрів наприкінці липня звертав у своєму листі С. Петлюра, який був головою управи Всеукраїнського союзу земств. Чиновники ревізійної комісії у м. Городня перевіряли роботу місцевого земства. Згідно з законодавством вони мали право перегляду документації земства або отримання необхідних відомостей шляхом офіційних запитів. Але реально вони вилучили і

вивезли документацію земської управи, чим поставили під загрозу саму діяльність земства (*До ревізії органів місцевого самоврядування, 1918: 4*).

* * *

Активно розбудовувалася і система фінансових установ Української Держави. Велику роль у створенні та діяльності цих установ відіграв її очільник А. Ржепецький. Саме він виробив нову податкову систему, був одним з ініціаторів створення державного та земельного банків. А. Ржепецький в умовах нестачі професійних кадрів у фінансовій галузі зумів налаштувати прийом на службу колишніх службовців Петербурзької експедиції з підготовки паперів та інших установ імперських часів (*Скоропадський, 2016: 183*).

Однією з головних установ у фінансовій галузі був Український державний банк. В Українській Державі він був офіційно заснований 10 серпня 1918 р. Директором цієї установи став В. Ігнатович, а товаришем директора – М. Костецький. Державний банк мав три контори (Київську, Одеську й Харківську) та 21 відділення (*Гай-Нижник, 2007: 148-149*). Статутом на Український державний банк покладалися функції «полегшення грошового обороту», допомога шляхом короткотермінового кредиту для державних торговельних, промислових і сільськогосподарських закладів і організацій, а також забезпечення грошової маси (*Статут, 1918: 5*).

Офіційно Державний банк підпорядковувався міністру фінансів і мав наступну структуру: відділ кредитних білетів; відділ місцевих інституцій; центральна бухгалтерія; центральна канцелярія.

На початку липня робота Державного банку оцінювалася як задовільна. Одним з недоліків у роботі цієї установи називалася нестача розмінної монети, але ця проблема розглядалася як тимчасова. Незважаючи на складну ситуацію в Україні, Державний банк зобов'язувався усім вкладникам з їхніх рахунків та за їхньою вимогою повернути кошти у повному обсязі чи частинами у будь-який момент. А для гарантії безпеки власників грошових сум банк пропонував їм класти кошти на рахунок у будь-якому банківському відділенні і ця сума потім буде видана їм банком «любого города». Щоправда список міст поки що обмежувався Харковом, Києвом, Одесою та Катеринославом (*В государственном банке, 1918: 3*).

Активна діяльність Держбанку постійно зростала, що поступово вело до стабілізації економічного життя в Україні і фінансової галузі зокрема. І що є важливим, ця діяльність створювала довіру до гетьманського уряду (*Гай-Нижник, 2007: 150, 152-153*).

24 серпня у Києві відбулася нарада представників землевласницьких організацій України за участю кількох міністрів (головавав міністр А. Ржепецький), де обговорювалася необхідність створення Державного земельного банку. Основним завданням нової установи повинно було стати формування земельного фонду, з якого дрібним землевласникам могла продаватися земля. Це, у свою чергу, мало допомогти досягти ще однієї важливої мети – створенню багаточисельного прошарку «економічески крепких хлеборобов-собственников, обладающих достаточным количеством земли для ведения правильного хозяйства» (*Державный земельный банк, 1918: 4*).

І лише восени 1918 р. на основі відділів державних дворянського земельного й селянського поземельного банків з'явився Державний земельний банк, керуючим яким був призначений Р. Будберг (*Пиріг, 2009: 458*).

Ще однією фінансовою установою, що функціонувала у досліджуваній період, був так званий Українбанк. Цей банк розпочав свою діяльність ще 20 жовтня 1917 р. Ця інституція була акціонерною і вважалася центральною українською кооперативною установою, яка мала низку відділень, а її баланс станом на 1 червня 1918 р. становив 23 млн крб. Її акціонерами могли стати лише кооперативні спілки (кредитні, споживчі, сільськогосподарські) (*Украинбанк, 1918: 4*).

Діяльність Українбанку була досить успішною. 2 липня повідомлялося, що акції цього банку вже розібрані у повному обсязі (на 1 млн крб.), почався 2-й випуск акцій на 2 млн крб., на які вже також підписуються акціонери. Навіть піднімалося питання про 3-й випуск акцій загальною вартістю 7 млн крб. Станом на 1 липня Українбанк вже налічував 81 акціонера (*В Украин-Банке, 1918: 4*).

Наприкінці вересня 1918 р. міністр фінансів дав дозвіл на відкриття нових відділень Українбанку у Харкові, Полтаві, Чернігові, Вінниці, Херсоні, Одесі, Катеринославі, Миколаєві, Житомирі, Черкасах, Бердичеві, Олександрівську, Кременчузі, Умані та 2-х у Києві (*Новые отделы Украинбанка, 1918: 4*).

Уряд Української Держави також вживав заходів щодо створення мережі митних установ. Митними справами займався Департамент митних зборів при Міністерстві фінансів. Відновлювали роботу старі митниці та

створювалися нові. Зокрема було створено низку митних пунктів на західному кордоні держави, а на початку липня передбачалося створення десяти таких пунктів на кордоні України з Росією. Постановою від 29 червня 1918 р. на їх облаштування з державної скарбниці було виділено 250 тис. крб. Весь кордон був поділений на ділянки (участки), кожна з яких мала свою канцелярію. Наприклад, так звана канцелярія західного участку знаходилася у м. Луцьк на Волині.

На митні установи покладалася функція контролю і реєстрації товарообігу через український кордон. Керувалися ці установи (як і більшість інших) колишнім російським законодавством, яке коригувалося поточними нормативними актами Української Держави (*Гай-Нижник, 2004a; Гай-Нижник, 2004c*).

* * *

Як бачимо, державний апарат на місцевому рівні був представлений адміністративними установами, керівники і службовці яких призначалися згідно з законодавчо визначеною процедурою, та виборними органами місцевого самоврядування. Найбільша влада на місцях знаходилася у руках представників гетьманського уряду – губернських і повітових старост. На них та підпорядкованих їм посадовців чи окремі інституції покладалася широкий спектр функцій, спрямованих на упорядкування всіх галузей життя Української Держави у складних політичних умовах, що мали місце у 1918 р. Самоврядні інституції також мали вирішувати надзвичайно велику кількість питань, пов'язаних з повсякденним життям населення. Виборний характер цих органів давав можливість ставати їхніми членами, зокрема і політичним опонентам існуючого уряду. Це часто призводило

до конфліктів між представниками гетьманської адміністрації та органами місцевого самоврядування і шкодило ефективному функціонуванню державних інституцій.

Також функціонувало багато інших державних установ губернського, повітового, міського рівнів. Це і різноманітні тимчасові чи постійні комісії з особливими функціями, і галузеві установи (фінансові, митні тощо). Зокрема відомо, що по відомству народної освіти такі установи на рівні губернії очолювали губернські комісари народної освіти. У Волинській губернії таку посаду обіймав М. Черкавський, Київській – Шило, Подільській – Злотчанський, Полтавській – В. Андрієвський, Чернігівській – Г. Стаднюк (*Махорін, 2017: 71*). Фактично кожне відомство (за рідкісними випадками) мало своє представництво на місцевому рівні.

РОЗДІЛ 3

СУДОВІ ТА ПРАВООХОРОННІ ОРГАНИ

Окреме місце у системі державних інституцій належить судовим і правоохоронним органам.

До 13 травня 1918 р. в Українській Державі одночасно діяли судові інституції, створені Тимчасовим Урядом, Центральною Радою та судові установи Російської імперії, віновлені гетьманським урядом. Але дуже швидко з'являлася мережа національних судів. Станом на 16 серпня функціонували 3 судові палати, 19 окружних судів і 112 міських і повітових з'їздів мирових суддів (*Мироненко, 1996b: 232-233*).

Загальне керування всією судовою системою було покладене на Міністерство судових справ (пізніше – юстиції). Вищою судовою установою спочатку був Генеральний суд, створений ще за Центральної Ради. Він складався з порядкуючого генерального судді (очолював цю інституцію) та генеральних суддів. Усі ці посадовці призначалися гетьманом. 2 червня 1918 р. прийнято новий закон про Генеральний суд. Він змінював подібний нормативний акт часів Центральної Ради й уточнював функції суду. Генеральний суд повинен був складатися з трьох департаментів: цивільного, карного (кримінального) й адміністративного (*Копиленко, 1997: 103*).

У липні 1918 р. було створено Державний Сенат, який замінив Генеральний суд. Це був вищий орган у судових й адміністративних справах. На Сенат покладался контроль усіх судів Української Держави. З самого початку Генеральний суд, а пізніше Державний Сенат, виконував вищі наглядові прокурорські функції. Вищий нагляд покладался на міністра юстиції (він був і генеральним прокурором), а при самій установі перебували також прокурор і товариш прокурора (*Прокуратура України, 2005: 130*). Президентом Сенату було призначено М. Василенка. До Державного Сенату входили 45 сенаторів. Законодавчою основою його діяльності були нормативні акти Російської імперії (*Верстюк, 2008: 154*).

Структурно Державний Сенат поділявся на три генеральні суди (своєрідні департаменти): адміністративний, цивільний і карний. З-поміж 45 сенаторів до адміністративного генерального суду входили 19 осіб, карного – 11, цивільного – 15.

Кожен сенатор повинен був мати вищу юридичну освіту і не менше 15 років досвіду роботи у судовому відомстві на посадах не нижче судового слідчого або товариша (заступника) прокурора окружного суду або «в стані присяжного адвоката, а також з числа тих, що мають учений ценз Магістра або Доктора, Лекторів юридичних наук у вищих школах» (*Копиленко, 1997: 104*). Сенатори генеральних судів не мали права суміщати свої обов'язки з іншою державною чи громадською службою. Але їм дозволялося обіймати посади професорів чи викладачів у вищих навчальних закладах або виконувати тимчасові доручення по державній службі.

Порядок призначення чи звільнення сенаторів, їхня компетенція тощо визначалися законом про утворення Державного Сенату від 8 липня 1918 р. Зокрема, звільнити сенатора з посади можна було лише за вироком кримінального або дисциплінарного суду (*Українська держава, 2015b: 147-154*).

У штаті Державного Сенату, крім президента і сенаторів, перебувала велика кількість інших посадовців: прокурори та їхні товариші, секретарі й їхні помічники, судові возні, архіваріус та багато чиновників нижчого рівня (писарі, помічники писарів, канцелярські службовці та ін.).

В цілому Сенату дуже високого значення надавав і сам П. Скоропадський: «Ничего не давало наблюдателю такого ясного представления о том, что на Украине создана действительная государственность, как именно учреждение и открытие Сената» (*Скоропадський, 2016: 303*).

Планувалося, що першою кримінальною справою, що буде розглянута у кримінальному департаменті Державного Сенату, буде справа колишнього міністра продовольства Н. Ковалевського (*Распорядительное заседание, 1918: 2*). Попереднє слідство у цій справі вів судовий слідчий з важливих справ Пурик. Ковалевський був заарештований колишнім начальником Київського розшукового відділення Криновським за розтрату державних коштів (5 млн крб.), що були виділені Радою міністрів різним організаціям для проведення агітації. Але було доведено, що кошти були все ж витрачені за призначенням. Тоді проти колишнього міністра висунули нове звинувачення у тому, що він перевищив свої повноваження, «выразившееся в исполнении постановления совета министров без предварительной санкции его

центральної радой». Окрім Ковалевського, до відповідальності була притягнута низка осіб: його бухгалтер, секретар, троє Хаминських, годинниковий майстер Поліський та колишній председатель Ради міністрів Голубович. Хаминських та Поліського заарештували за наклеп на колишніх слідчих Красовського-Вигранова та Зобена, їх звинувачували також у вбивстві агента розшуку Уса. Справу Ковалевського планувалося заслухати у Сенаті приблизно у середині листопада. Обвинувачувачем повинен був виступати сенатський прокурор, а захисниками – присяжні повірені Ю. Лещ та В. Калачевський, призначені Українським національним союзом (*К преданию суду, 1918: 3*).

В Українській Державі діяли три судові палати: Київська, Харківська й Одеська. У складі трьох постійних суддів вони розглядали апеляції на вироки окружних судів. Скарги ж на рішення самих палат необхідно було подавати до Державного Сенату.

Членами цих палат могли бути особи з вищою юридичною освітою і не менше, як 10-річним досвідом служби у судовому відомстві чи які відповідають іншим визначеним законом професійним вимогам про судові палати та апеляційні суди.

У складі судових палат служили також прокурори та їхні товариші, скарбники, архіваріуси, секретарі з помічниками, урядовці I, II і III розрядів (по 50, 65 і 75 осіб у кожній судовій палаті відповідно) тощо (*Українська держава, 2015b: 154-155*).

Закон про тимчасове розповсюдження української державної влади від 25 травня 1918 р. стосувався виключно судової галузі. Цей нормативний акт фактично реанімував

окружні суди колишньої Російської імперії. Вони включалися до судової системи Української Держави і підпорядковувалися судовим палатам або апеляційним судам.

Ще за договором 9 лютого 1918 р. до складу України були включені території чотирьох повітів Гродненської губернії та одного – Мінської. У галузі судовій ці землі були віднесені до компетенції Луцького окружного суду. А у самому цьому суді вводилися нові посади (з 1 червня 1918 р.): два товариші председателя суду, чотири члени суду, п'ять товаришів прокурора, два секретаря та чотири помічника секретарів (*Українська держава, 2015b: 92*).

Географічні межі, на які поширювалася компетенція окружних судів Української Держави, змінювалася час від часу. Так, згідно зі згадуваним законом від 25 травня компетенція Житомирського окружного суду поширилася на Мозирський повіт (Пінщина), Чернігівського – на Гомельський (Могилівщина) та Річицький (Пінщина) повіти, Сумського – на Путивльський та частини Рильського та Обоянського повітів Курщини, Харківського – на Білгородський і Грайворонський повіти Курщини, Острогозького – на Ново-Оскольський повіт Курщини та Бирючинський, Богучарський, Валуйський, Острогозький і Павловський повіти Вороніжчини (*Прокуратура Сумщини, 2006: 32*).

Окружні суди часто проводили засідання так званими сесіями, кожна з яких тривала по декілька днів. На кожному сесію обирався новий склад присяжних засідателів – чергових і запасних (останні були потрібні для заміни на випадок відсутності когось з чергових присяжних). Наприклад, у м. Суми на сесії окружного суду, що мали відбутися з 16 до

18 та з 28 до 30 жовтня 1918 р. членами суду було обрано по 30 осіб чергових присяжних засідателів та по 3 – запасних (Луч, 1918: 4).

Деякі справи в окружних судах розглядалися без участі присяжних засідателів. Могли проводитися також виїзні засідання (зазвичай у складі председателя та двох членів суду, товариша прокурора і помічника секретаря) (Дегтярьов, Шаповалов, 2018b).

Наведемо приклад конкретних рішень окружних судів з кримінальних справ. Так, на засіданні Сумського окружного суду 15 жовтня були розглянуті чотири кримінальні справи без участі присяжних засідателів:

1) щодо М. Євтушенка, який чинив опір правоохоронцям «при отобранні у него обнарженного спирта». Вирок – ув'язнення на 6 місяців;

2) стосовно М. Пушкарівського, який з необережності смертельно поранив зі зброї В. Шевченко. Вирок – арешт при варті на 2 місяці та церковне каяття, визначене церковною владою;

3) по І. Черкасову, який незаконно виробляв спирт. Вирок – ув'язнення на 4 місяці, штраф 1000 крб. і сплата потрійної вартості патента;

4) по С. Юнаку, який упустив арештанта (ймовірно був службовцем варті). Вирок – виправданій (В окружному суде, 1918с: 4).

Коли діяльність політичних опонентів Української Держави набувала характеру антиурядової агітації чи мала насильницький характер, це розцінювалося як злочин, і такі справи розбиралися у судах, у тому числі окружних. Одна з них після проведення попереднього слідства розглядалася

17 вересня у Сумському окружному суді. Вона стосувалася колишніх членів Сумської ради депутатів Павлюченка, Медовщикова-Новікова, Ногачевської та інших, які організували розбійну групу з метою «взыскания денежных контрибуций с имущих классов города Сум» (*В окружном суде, 1918b: 3*).

В цілому окружні суди розглядали широкий спектр справ цивільного, кримінального, адміністративного характеру. Зокрема, лише на порядку денному засідання цивільного відділу Сумського окружного суду 28 червня стояли 56 справ як окремих громадян, так і товариств, підприємств (*В окружном суде, 1918: 3*). А на 14 листопада 1918 р. лише тільки у кримінальному відділенні того ж суду за участі присяжних засідателів було заплановано розгляд трьох справ, що стосувалися вбивства (скоєного у м. Білопільля) та двох замахів на життя з завданням поранень (*В суде, 1918: 4*).

Окремих органів прокурорського нагляду в Українській Державі не існувало. При Генеральному суді існувала прокуратура на чолі зі старшим прокурором, призначеним міністром судових справ. Відповідні функції виконували також спеціальні чиновники – прокурори та товариші прокурорів при судових палатах і окружних судах. Наприклад, прокурором Сумського окружного суду був К. Жадкевич, а його товаришами були призначені А. Дзеревяго, О. Рудинський, О. Тимонов, П. Михалівський. У Стародубському окружному суді прокурором був В. Чернов, а його товаришами – Є. Шувалов, М. Матусевич, В. Попов, Б. Забродський, Г. Шкред-Хмелівський,

М. Микульський, Ю. Міцкевич (*Прокуратура Сумщини, 2006: 30*).

Прокурори розглядали також справи про наклепи і т. п. Так, 5 червня 1918 р. прокурор Сумського окружного суду отримав скаргу від місцевого лікаря М. Альтмана, у якій той просив притягти до кримінальної відповідальності редактора газети «Сумской вестник» Г. Гліксмана за надруковані неправдиві відомості про лікаря. Цю скаргу було направлено на розгляд судовому слідчому (*За клевету в печати, 1918:3*).

Прокурори здійснювали також нагляд за особами, підозрюваними у спекуляції. Якщо підозри підтверджувалися, то вони подавали до окружного суду відповідні акти з обвинуваченнями. Так, у вересні до Сумського окружного суду були подані такі акти про І. Серікова (власника млина), Л. Крупицького (власника булочної) та М. Литвинченка (власника ковбасного магазину). Їх було звинувачено у продажу своїх товарів за надмірно високими цінами (*Спекуляція, 1918: 3*).

До прокурорів з ініціативою про розслідування різних справ могли звертатися й органи місцевого самоврядування. Наприклад, наприкінці червня Сумська міська управа звернулася до прокурора Сумського окружного суду з проханням розслідувати справу про пограбування управи, яке сталося ще 13 січня (*Возбуждение дела, 1918: 3*).

На місцях функціонували такі судові установи, як примирні камери. Вони розглядали відносно дрібні побутові питання. Але кількість таких справ була доволі значною. Так, за даними на 10 липня Сумська житлова примирна камера за попередні 5 місяців отримала до розгляду 131 скаргу: від орендарів кімнат – 3, орендарів квартир – 53 та власників

будинків – 75. Характер цих скарг дає розуміння того, які питання входили до компетенції цих органів: визначення орендних цін на житло, визнання права на подальше квартирування, про незадовільне опалення житла, про виселення квартирантів, про відмову надати в оренду житло іншим особам, відмови продовжити договір оренди (*Жилищная примирительная камера, 1918: 3*). А на 13, 16, 18, 20 й 24 серпня 1918 р. у Сумській житловій примирній камері було заплановано розгляд понад 20-ти справ, переважна більшість яких стосувалася визнання права на подальше квартирування та примусу до виселення (*Жилищная комиссия, 1918: 4*).

Рішення примирних камер повинні були затверджувати мирові судді, що останні часто відмовлялися робити. Це негативно впливало на імідж та роботу камер і могло навіть ставити питання про недоцільність їхнього подальшого функціонування.

Хоча доцільність одночасного існування примирних камер та інституту мирових суддів часто ставилася під сумнів, службовці самих камер намагалися довести протилежне. Зокрема, підкреслювалося велике суспільне значення цих установ як суду «общественной совести». На захист примирних камер ставали і деякі представники місцевого самоврядування, які протиставляли одноосібні рішення мирових суддів колективним рішенням камер.

Причиною, згідно з якою пропонувалося ліквідувати примирні камери, інколи називалася недосконалість самого закону про житлову примирну камеру. Інколи членів цієї установи звинувачували у тому, що більшість рішень вони ухвалювали на користь орендарів житлових приміщень

(фактично стояли на захисті прав споживачів). Інколи між прихильниками і противниками існування примирних камер розгорталася досить серйозна боротьба. Наприклад, на одному з липневих засідань Сумської міської думи розгорнулася дуже жвава дискусія з цього питання. У результаті за скасування місцевої камери проголосували 13 осіб і за її збереження – також 13. Лише при повторному голосуванні прихильники існування цієї установи отримали 14 голосів проти 12-ти голосів своїх опонентів (*Жилищная примирительная камера, 1918: 3*).

Але восени 1918 р. було проведено реформу міського самоуправління, внаслідок якої примирні камери ліквідовувалися. У зв'язку з цим часто самі председатели камер ініціювали ліквідацію установ, які вони очолювали. Так, председатель Сумської міської житлової примирної камери порушив питання про її скасування. Він також прохав міську управу дати вказівки щодо способу ліквідації у випадку, якщо та погодиться з його аргументами (*Ликвидация примирительной камеры, 1918: 4*). Постановою Сумської міської управи Сумська міська житлова примирна камера оголошувалася закритою (ліквідованою) з 1 листопада 1918 р. Усі скарги, що знаходилися у виробництві цієї установи і залишилися невирішеними, передавалися на розгляд до відповідних мирових суддів у загальноновизначеному законом порядку.

Функціонували в Україні і мирові суди. Нижчою інстанцією цього інституту були дільничі мирові судді, а другою – повітові з'їзди мирових суддів. У мирових судах існували також посади секретаря мирового з'їзду та його помічників, секретарів мирових суддів, судових виконавців та

посланців, канцелярських служителів. Всього в Українській Державі кількість таких посадовців визначалася у 1565 осіб (Мироненко, 1996b: 233).

Згідно з згадуваним вище законом від 25 травня 1918 р. виборність мирових суддів, членів мирового суду чи кандидатів на ці посади скасовувалася. Мирові судді тепер повинні були призначатися міністром судових справ. На початку червня на розгляд Ради міністрів був винесений законопроект, що пропонував розширити компетенцію мирових суддів щодо вирішення кримінальних справ. Того ж місяця була розширена їхня компетенція й щодо цивільних справ (Українська держава, 2015a: 60, 81; Українська держава, 2015b: 91-92).

Але діяльність мирових судів в цілому оцінювалася як незадовільна. Зокрема, міністр юстиції О. Романов засвідчував незадовільний стан інституту мирових суддів. Він зазначав: «До сих пор, к сожалению, судебные функции выполняют люди по своему образованию и прошлой деятельности совсем несоответствующие требованиям, которые должно предъявлять к судье. Я занялся устранением этих ненормальностей. Мне приходится многих из выборных мировых судей, в виду полной их непригодности и неподготовленности к отправлению судебских обязанностей, просто увольнять» (Беседа с министром юстиции, 1918: 3-4). Критикував інститут мирових суддів і сам гетьман, говорячи про те, що той «никуда не годился и жалобы на деятельность этих судей поступали безостановочно, все круги жаловались на его вялую деятельность и отсутствие энергии» (Скоропадський, 2016: 259).

Скарг і прикладів неналежного виконання мировими судьями покладених на них функцій у досліджуваній період можна наводити багато. Н. Могилянський згадував випадок, коли ревізувалася діяльність одного мирового судді (його ім'я не називалося) і було встановлено, що за період суддівства ним була вирішена лише одна справа... – про розірвання його власного шлюбу (*Могилянський, 1990: 127*). Критикував діяльність мирових суддів і харківський губернський староста П. Заліський, який зазначав навіть, що є такі повіти, «где мировые судьи исправно получали и получают содержание в течение более полугода и до сих пор не разобрали ни одного дела и абсолютно не приступали к исполнению своих прямых обязанностей» (*Залесский, 1918: 4*).

Хоча не скрізь і не завжди мирові судді уникали роботи чи виконували її незадовільно. Часто їхнє службове навантаження було досить значним. Так, 2 серпня на порядок денний з'їзду мирових суддів м. Суми було винесено 36 справ (*Слушание дел, 1918: 4*).

Ще з часів Російської імперії зберігся і продовжував функціонувати Одеський комерційний суд. У цій установі розглядалися різноманітні торговельні справи. Касаційною інстанцією для цього суду була Одеська судова палата. До складу Одеського комерційного суду входили його голова, товариш голови, чотири члена суду, два секретарі та 24 помічників секретарів, присяжних виконавців, судових посланців, канцелярських урядовців (*Миرونенко, 1996b: 233*).

Окрім власне судових функцій, на деякі судові установи (окрім військових судів, про які мова піде нижче) покладалася також функція реєстрації різноманітних товариств, про що обов'язково публікувалися оголошення у

пресі. Наприклад, у «Державному віснику» від 18 травня 1918 р. зустрічаємо повідомлення про те, що на засіданні суду по реєстраційному відділенню було прийняте рішення щодо реєстрації статуту товариства споживачів «Бережливість» у Мартоношській волості Єлісаветградського повіту Херсонської губернії. Статут був внесений до реєстру кооперативних товариств за № 268 (*Державний вістник, 1918: 2*).

Виробництво будь-яких справ в усіх судових інстанціях припинялося окремими рішеннями. Наприклад, на засіданні 14 серпня розпорядча комісія Сумського окружного суду винесла постанову припинити відразу 15 справ (справи про псування майна, вбивства, крадіжки, розбійні напади, підпали, наклепи) (*Дела прекратили, 1918: 3*).

Щоб вирішити проблему забезпечення судових органів необхідними кадрами, 30 серпня 1918 р. було видано постанову, згідно з якою особам, які служили у судових установах колишньої Російської імперії, було надано можливість продовжити службу в таких установах Української Держави до 1 січня 1919 р. На їхнє утримання навіть було асигновано 600 тис. крб. (*Українська держава, 2015b: 249*).

Частим явищем у судових установах були службові переміщення. У газеті «Сумской вестник» від 27 серпня повідомлялося, що прокурор Сумського окружного суду К. Жадкевич був переведений на посаду товариша прокурора Харківської судової палати. Цей чиновник характеризувався як професійний службовець, в особі якого «окружной суд теряет интеллигентного главу прокурорского надзора». Замість Жадкевича було призначено колишнього товариша

прокурора Кишинівського окружного суду Кудревича (*Уход г. Жадкевича, 1918: 4; Новый прокурор, 1918: 3*). Секретаря прокурора Сумського окружного суду В. Слоновського було призначено виконувачем обов'язків судового слідчого 2-ї дільниці Лебединського повіту (*Назначение, 1918: 4*).

Складні суспільно-політичні й економічні умови, в яких перебувала у цей час Українська Держава, «сприяли» великому навантаженню на судові інстанції усіх рівнів. Але великим тягарем на них лягли і справи, що залишилися невирішеними ще з часів попередніх урядів, зокрема Російської імперії. Вищою судовою інстанцією Російської імперії був Державний (Правительствующий) Сенат. Але з приходом до влади у Росії більшовиків ця установа була ліквідована. Таким чином, усі справи, за якими свого часу були подані касаційні скарги до Сенату і які той не встиг вирішити, залишилися незавершеними. У тому числі багато таких скарг було подано і від судових установ, що діяли на території України (тоді ще підросійської). Наприкінці літа Міністерство юстиції розпочало роботу над законопроектом про відновлення вироків і рішень судових палат, окружних судів по тим кримінальним і цивільним справам, «по которым были принесены кассационные жалобы в российский правительствующий сенат до учреждения генерального суда на Украине» (*Возстановление приговоров, 1918: 3*).

Фактично період гетьманування П. Скоропадського став часом розквіту інституту адвокатури, особливо у столиці та великих містах. У цей час виникає багато адміністративних справ, зокрема проведення статутів і концесій. Навіть політичні переслідування та процеси (а досліджуваний період відрізнявся великою їх кількістю) викликали необхідність в

організації політичних захистів. Відомі навіть спроби створення так званих груп політичних захисників за зразком подібних утворень 1905-1907 рр. (*Гольденвейзер, 1990: 39*).

Актуальною була проблема використання української мови в судочинстві. У судовій галузі Української Держави ця ідея викликала певний спротив. Пояснювалося це тим, що відсутність перекладених українською мовою законодавчих актів і професійної судової термінології може викликати непорозуміння у процесі. До того ж незнання цієї мови багатьма «выдающимися юридическими деятелями и адвокатами» може усунути їх від участі у веденні справ. У зв'язку з цим міністр юстиції все ж видав розпорядження перевести весь документообіг і зносити між судовими установами на українську мову, але давав можливість (пропонував) «всем чинам судебного ведомства в 4-месячный срок изучить государственный украинский язык». Проголошувалася також потреба створення при Міністерстві юстиції особливої комісії для розробки україномовної юридичної термінології та перекладу законів українською мовою (*Українська держава, 2015a: 21-22*). Зокрема, коли уряд затверджував кандидатів на посади senatorів Державного Сенату траплялися казусні випадки, пов'язані з мовним питанням. Наприклад, у липні кандидат у сенатори, товариш державного секретаря В. Романов, заявив про відмову від посади сенатора. Причиною він назвав незгоду з висловлюванням С. Шелухіна, який заявив, що «сносится на русском языке с правительственными учреждениями недопустимо и что они не могут принимать бумаг на русском языке». Саме тому він, «не владея в достаточной мере украинской речью, опасается, что при таком отношении к

русскому языку со стороны правительственных лиц нести обязанности сенатора ему будет трудно». Але Рада міністрів стала на бік В. Романова, «не разделяя узкого взгляда, высказанного С.П. Шелухиным». Врешті В. Романова все ж було призначено сенатором з'єданого присутствія Державного Сенату (*Українська держава, 2015a: 177-178*).

Крім загальних судів, в Україні функціонували військові суди. Вони поділялися на вищі та штабні (при штабах дивізій, корпусів і Головному штабі). На засіданнях 28 травня та 12 червня військовий міністр запропонував до розгляду законопроект про організацію військово-судових установ. Червневий проект був підтриманий.

Спочатку в Українській Державі діяли 2 вищих військових (у Києві й Катеринославі) та 17 штабних судів, що були створені ще за доби Центральної Ради. Штабні суди функціонували у Новоград-Волинському, Харкові, Полтаві, Рівному, Луцьку, Гомелі, Олександрії, Вінниці, Кам'янець-Подільському, Житомирі, Катеринославі та по 2 у Києві, Одесі і Чернігові.

Крім голів, до складу цих судів входили виборні судді – по 8 осіб у вищих військових судах та по 4 – у штабних. У засіданні вищого суду брали участь прокурор і захисник, у штабних судах вони не завжди могли бути присутніми. В усіх військових судах функціонували військові слідчі (*Копиленко, 1997: 105*). Судді до штабних судів обиралися виключно з числа старшини, а обвинувачення здійснювали прокурори вищих військових судів (*Мироненко, 1996a: 176*).

До компетенції Київського військового суду входили справи, що виникали на території Лівобережної України, крім Чернігівської губернії. До військових судів за вчинені під час

військової служби злочини могли притягуватися старшини, підстаршини, козаки, армійські урядовці. З-поміж цивільних осіб притягувалися до відповідальності ті, хто був винен у шпигунстві, державній зраді, антиурядових виступах, злочинах проти військовослужбовців, псуванні чи знищенні військового майна або стратегічно важливих об'єктів (телефонних ліній, телеграфів, водопостачання та ін.) тощо (Мироненко, 1996а: 175).

Наприкінці липня були істотно посилені заходи щодо охорони державного ладу та громадського порядку. Зокрема, міністру внутрішніх справ було надане тимчасове право передавати до військових судів справи про злочини, що становили небезпеку для державного порядку чи громадського спокою, навіть якщо злочин скоювався на території не оголошеній на військовому стані. Але ця процедура повинна була погоджуватися з міністром юстиції. До зазначених злочинів відносилися напади на цивільних чиновників, навмисне знищення чи пошкодження майна (як правило, державного), фальшування грошей (Українська держава, 2015b: 186-187).

На кінець серпня в Україні помітно зросла політична напруга – збільшилася кількість антидержавних виступів, під час яких опоненти Української Держави часто вдавалися до досить радикальних заходів. Міністр внутрішніх справ прийняв рішення, згідно з яким представники місцевої адміністрації при порушенні справ про найбільш тяжкі злочини – «о зверських убийствах, грабежах с целью терроризирования земельных собственников, а также по делам о деяниях представителей крайних левых партий, направленных против существующего строя», – зверталися б

до Міністерства внутрішніх справ з вмотивованими клопотаннями про передачу цих справ військовим судам (*Военный суд, 1918: 3*). Держава була змушена боротися з антисоціальними проявами більш жорсткими методами.

Такі судові установи не мали стаціонарної локації у тих населених пунктах, де їм доводилося працювати. У зв'язку з цим часто було важко знайти необхідні приміщення для роботи цих інституцій. Так, перед Харківським губернським розпорядчим комітетом постала проблема, пов'язана з пошуком таких приміщень для 1-го та 2-го Військових штабних судів у м. Харків. Цим установам згідно з їхнім запитом були необхідні «1 зала для засіданнів та 10 кімнат (під канцелярію, для нарад, кабінет председателя та товариша його, архів, для свідків, для 1-го судового слідчого, під камеру)». Крім того, для помешкання службовців судів потрібні були номери в готелях (3-кімнатний для председателя суду і 2-кімнатний для секретаря) та квартири у приватних будинках (3-5-кімнатна з кухнею для товариша председателя, 3-4-кімнатні з кухнями для 5-ти судових слідчих, 2-3-кімнатна з кухнею для помічника секретаря, по 1-кімнатній чотирьом урядовцям, кур'єру, швейцару та «послуговцю») (*ДАХО, ф.33, оп.1, спр.907: 57*). Ці приміщення не могли знайти більше двох місяців, з причини чого робота судів гальмувалася. Лише на початку липня знайшли приміщення на вул. Пушкінська, 24, де раніше розташовувалися деякі міські установи, та на вул. Ришарська (*ДАХО, ф.33, оп.1, спр.907: 61, 66*).

Діяли на території Української Держави німецькі військово-польові суди, які згодом починають усе більше втручатися у місцеве судочинство. Такі суди існували при

багатьох військових підрозділах. Відомо, що, наприклад, наприкінці червня – на початку липня 1918 р. у Харкові знаходився військовий суд 45-ї Королівської Саксонської ополченської дивізії. Ймовірно, тут функціонувала не одна подібна установа.

Наказом генерала Ейхгорна компетенція німецьких військових судових установ в Україні була значно розширена. Це непокоїло український уряд, що й було відзначено на засіданні Ради міністрів 28 травня. Було вирішено провести переговори з німецьким і австрійським командуванням з метою «более точного разграничения тех преступлений и проступков, которые подсудны германским военным судам и тех, которые подсудны украинским судам». Уряд вирішив просити австро-німецьке командування повідомляти органи української прокуратури про всі випадки арештів, здійснених за рішеннями його військово-польових судових установ. Межі компетенції австро-німецьких судів на території України визнавалися українським урядом лише стосовно злочинів, скоєних проти солдатів і офіцерів австро-угорської та німецької армії.

За наказом німецького командування у травні 1918 р. у м. Біла Церква були заарештовані товариш міського голови Лемберг, председатель міської думи Рутгайзер і ще один гласний. Їх звинувачували в антисемітській пропаганді. Розглядав цю справу німецький військово-польовий суд. Було вирішено допустити до звинувачених адвокатів, якими стали А. Гольденвейзер і Шац. Пізніше Шаца замінив член центрального комітету Бунду Ніренберг.

Справу було доручено судовому офіцеру («Gerichtsoffizier») лейтенанту Флешу – він вів слідство і він

же мав представляти звинувачення на процесі. Саме цей офіцер роз'яснив адвокатам особливості німецького військово-польового судочинства:

- постійного складу суду не існувало;

- кожного разу суд призначався наказом командуючого генерала;

- підготовка справи, слідство, обов'язки прокурора, нагляд за виконанням вироку покладалися на судового офіцера. Цей же службовець фактично головував на судовому засіданні і керував нарадами суддів;

- процес був вільний від формальностей і не дуже обмежувався законами – суд міг на свій розсуд призначати більш чи менш суворі покарання, ніж прописані у кримінальному кодексі;

- командуючий генерал мав право не затвердити чи змінити вже винесені судом вирoki (*Гольденвейзер, 1990: 39-41*).

Щодо згаданої справи, то заарештовані посадовці білоцерківського самоврядування все ж були виправдані (випадок доволі рідкісний). Хоча вирок містив застереження, що у суду «имеются подозрения, что речи возмутительного содержания действительно были произнесены. Но следствие не дало тому достаточных доказательств» (*Гольденвейзер, 1990: 42*).

Залучення адвокатури до процесів у німецьких військово-польових судах часто ініціювалося органами місцевого самоврядування. Такі рішення приймалися прямо на засіданнях цих установ. Наприклад, відомо, що наприкінці червня – на початку липня у м. Суми почастишали випадки арештів, здійснюваних за наказами німецького командування.

Гласний Сумської міської думи Панов запропонував залучити присяжну адвокатуру до справи з'ясування причин таких арештів, захисту заарештованих у суді. Гласний Львов навіть наголосив на необхідності мати від думи присяжного перекладача, який би допомагав заарештованим під час допитів, що проводилися німецькою мовою. Але ця ідея була відкинута, оскільки перекладачі були у самому військово-польовому суді. Одним з рішень думи було доручити міському голові звернутися до місцевої адвокатури з пропозицією організувати бюро з надання першої юридичної допомоги населенню на випадок арешту німецькими властями. Цей та низка подібних кроків з боку органів міського самоуправління повинні були частково зняти напругу, яку відчувало населення щодо німецьких судів (*Местное население и немецкий суд, 1918: 3*). Що ж стосується перекладачів при управах, то вони могли виконувати й дрібні доручення, не пов'язані з перекладом. Наприклад, Сумська міська управа на початку осені 1918 р. доручила своєму перекладачеві Г. Нешелю «получить причитающиеся ей от Германских войск за доставленные в разное время продукты, деньги» (*ДАСО, ф.1, оп.1, спр.124: 719*).

У середині літа військово-польовим судам передавалися справи, що стосувалися спекуляції. Ці суди могли покарати винних каторжними роботами, ув'язненням, штрафом, адміністративною висилкою тощо (*Передача діл про спекуляцію, 1918: 3*). Винні у більшовицькій агітації особи такими судами засуджувалися навіть до смертної кари. Зокрема, німецький військово-польовий суд засудив на таке

покарання агітатора Терехова. Вирок був відразу виконаний (*Смертная казнь, 1918: 3*).

Покарання, призначені цими установами, ставали все жорсткішими. Так, за поранення союзного вояка накладався штраф у 10 тис. крб., за вбивство солдата – 40 тис. крб. Було ув'язнено навіть кількох видатних діячів Центральної Ради (Голубовича, Жуковського, Петлюру, Порша) (*Українська держава, 2015a: 42, 47; Нагаєвський, 1993: 142*). А. Гольденвейзер перелічив цілу низку покарань, які німецькі військово-польові суди накладали на підсудних: 5-річне ув'язнення, 2,5 років в'язниці за порушення наказу щодо видачі зброї тощо. Складним було становище підсудних, які не володіли німецькою мовою (*Гольденвейзер, 1990: 42*).

Особливо суворі вироки виносилися військово-польовими судами у справах, пов'язаних з насильством. Наприклад, внаслідок одного з селянських антиєврейських виступів загинуло багато євреїв, а також був з особливою жорстокістю вбитий адвокат Ерліхман. Виступ був придушений кількатисячним німецьким загоном. Багатьох селян було заарештовано. Військово-польовим судом 40 осіб були засуджені до розстрілу (*Чериковер, 1990: 272-273*).

До нашого часу збереглося багато свідчень про вироки, що виносилися німецькими військово-польовими судами в Україні. Багато повідомлень про це міститься у тогочасній пресі. Наприклад, у Черкасах 11 вересня торговець Портянський зі Сміли був засуджений до позбавлення волі на 1 місяць і до штрафу 3 тис. крб. за надмірне завищення цін на продукти харчування (*Полевой суд, 1918:2*). А вироком Сумського німецького польового суду від 12 вересня жителі с. Юнаківка І. Плохотнішенко, І. Бариленко та житель

м. Суджа С. Кочанівський засуджені до смертної кари за вбивство німецького солдата з метою пограбування (вирок був виконаний вже 15 вересня) (*Объявление, 1918b: 1*).

А у другій половині вересня німецьке командування з Харкова повідомляло, що німецьким польовим судом до смертної кари були засуджені Ф. Іванов, Д. Тельнов, С. Михайліченко, А. Бершацький, І. Пінус, Е. Дашевський, П. Артемов, Ф. Гюнтер, С. Стасін за зберігання зброї та розбійні напади, а також І. Хардіков, С. Селезньов, В. Максименко та П. Максименко за бунти й напади на німецькі військові частини. Разом 13 осіб (*Казни, 1918: 3-4*).

Наприкінці жовтня, коли укладання мирного договору між країнами – учасницями Першої світової війни були лише питанням часу, а результати війни були в принципі зрозумілими, в українському суспільстві активізувалася увага щодо австро-німецьких військових судів (або, як їх стали називати, іноземних судів в Україні). Зросло й без того велике бажання упорядкувати відносини між українською юстицією і цими судовими установами, що мали надто широкі права у судочинстві. Ймовірно у ініціаторів і активних втілювачів цієї ідеї навіть існувала впевненість у тому, що з'явилася реальна можливість задовольнити цю потребу, оскільки вже було зрозуміло, що Німеччина у війні буде у числі переможених, а німецькі війська в Україні – явище тимчасове. В результаті за дорученням ради присяжних повірених округу Київської судової палати голова цієї ради Я. Гольденвейзер подав міністру юстиції доповідну записку про діяльність іноземних судів в Українській Державі. Цей документ містив чотири пропозиції щодо упорядкування відносин з цими установами:

1. Обмежити компетенцію цих судів лише проступками проти осіб, які належали до німецької армії, та порушеннями наказів німецького командування. При цьому заборонити представникам української місцевої адміністрації передавати різноманітні справи до німецьких судів.

2. Допускати захисників за всіма справами, де підсудними є українські громадяни. Бажано при цьому дозволити адвокатам користуватися на процесі російською мовою (тут повинні бути задіяні перекладачі).

3. Упорядкувати інститут судових перекладачів. З огляду на важливу роль, яку відіграють порядність і професійність перекладача під час захисту інтересів підсудного, визнавалося, що «единственным радикальным средством было бы принятие судебными отделениями германских комендатур переводчиков на службу лишь по рекомендации министерства юстиции или органов местного самоуправления». Найбільш бажаними кандидатами на посади перекладачів визнавалися, у першу чергу, юристи, а потім – вчителі гімназій та ін.

4. Клопотати перед вищим німецьким командуванням, щоб місцевим комендатурам було наказано залучати до складу військово-польових судів, за наявності, офіцерів «знакомых с русским языком». У раді присяжних повірених вважали, що таких офіцерів можна знайти поміж тими, хто до та під час війни перебував у Росії і Польщі, а тому це «не представлялось бы безусловно неосуществимым» (*Иностранные суды, 1918: 2*).

* * *

Функціонували в Українській Державі й правоохоронні органи. Згідно з тимчасовою постановою від 18 травня

1918 р. міська і повітова міліція перейменувалася на Державну варту і підпорядковувалася губернським і повітовим старостам. Цей же документ визначав порядок прийняття і звільнення службовців Державної варти.

Державна варта умовно поділялася на загальну, карно-розвідчу (карно-розшукову) та освідомляючу (український вчений О. Мироненко виділяв міську, повітову, залізничну, освідомчу та розвідувальну варту). Згодом міністру юстиції доручалося розробити законопроект про поступову передачу до відомства Міністерства юстиції кримінально-розшукових відділів Державної варти. Цей проект необхідно було попередньо узгодити з міністром внутрішніх справ (*Українська держава, 2015a: 153-154*).

9 серпня було ухвалено статут Державної варти. За цим документом нагляд за її діяльністю у губернії покладався на губернського старосту, якому допомагав у цьому спеціальний помічник (інспектор Державної варти у губернії). Ще наприкінці червня Рада міністрів ухвалила рішення про виділення 9-ти губернським старостам по 1 млн. крб. на утримання Державної варти (*Українська держава, 2015a: 105*).

У повітах створювалися повітові і міські відділи варти. Повітовий відділ очолював начальник повітової Державної варти, підпорядкований повітовому старості. При ньому був помічник і канцелярія зі штатом службовців. Міський відділ очолював начальник міської Державної варти, який також підпорядковувався повітовому старості. У нього могло бути від одного до кількох помічників.

Після того як була створена система правоохоронних органів, були затверджені штати Державної варти, на місцях

також почалося упорядкування роботи цих органів. Залежно від кількості жителів у населених пунктах повіту тут могли створюватися районні, участкові та волосні відділення варти. Наприклад, Сумський повіт був поділений на 7 районів, у кожному з яких був начальник варти. Наказом сумського повітового старости структура Державної варти у повіті визначалася наступна:

- 1-й район з центром у м. Суми, у його складі Степанівська, Сумська і Терешківська волості;

- 2-й район з центром у с. Верхня Сироватка – Нижньосироватська, Верхньосироватська і Великобобрицька волості;

- 3-й район з центром у сл. Юнаківка – Юнаківська, Біловодська, Чернеччинська волості;

- 4-й район з центром у с. Писарівка – Яструбинська, Писарівська, Хотінська і Стецьківська волості;

- 5-й район з центром у с. Віри – Улянівська, Вирівська та Миколаївська волості;

- 6-й район з центром у с. Річки – Білопільська, Павлівська та Річанська волості;

- 7-й район з центром у сл. Ворожба – Ворожбянська, Прорубська та Куянівська волості.

Усі начальники визначених діляниць зобов'язувалися негайно виїхати у відповідні населені пункти для виконання своїх функцій, там же вони повинні були й оселитися (*Приказ Сумского уездного Старосты №75, 1918: 1*).

Створювалися також підрозділи Державної варти міського отаманства, залізничних районів, розвідчі відділи тощо.

Кількість вартових (або міліціонерів) залежала від кількості населення – призначалися з розрахунку один вартовий на 400 жителів. Наприклад, на початку вересня лише у складі карно-розшукової варти Катеринославської губернії служили «9 начальників карно-розшукових відділів (1 – губернський, 8 – повітових), 12 їх помічників, 106 начальників відділів районів, 42 їх помічника, 234 розшукових агента, 9 дресирувальників собак, 9 завідуючих антропометричною частиною, 9 фотографів, 9 завідуючих столами приводу, 9 секретарів і 9 скарбників» (*Тимошук, 1998: 18*). Тобто 456 службовців.

На організацію й утримання Державної варти Міністерству внутрішніх справ було виділено 10 млн крб. (*Українська держава, 2015b: 87-88, 216-224*). Чисельність службовців Державної варти планувалося згодом скоротити. Міністру внутрішніх справ навіть було доручено запропонувати до розгляду Раді міністрів своє бачення щодо можливості такого скорочення.

18 серпня Рада міністрів ухвалила Положення про організацію департаменту Державної варти (воно було також затверджене гетьманом) (див. додаток Г). Таким чином, з'являлася вища інстанція цієї служби. У цій структурі працювало 156 службовців. Очолював її директор, заступниками його були два віце-директори. Департамент складався з п'яти відділів, два з яких називалися освідомчими (*Мироненко, 1996d: 280*). Директором департаменту Державної варти було призначено колишнього товариша прокурора Віленського окружного суду П. Аккермана (*Пиріг, 2009: 456*).

Департамент повинен був вирішувати широке коло питань: попередження злочинів; охорона громадського спокою; організація і нагляд за підрозділами Державної варти; призначення на посади та звільнення службовців варти, їх забезпечення; нагляд за питними закладами; видача різних документів; контроль за виконанням законів тощо (*Українська держава, 2015b: 243*).

Роботи з охорони громадського спокою у органів Державної варти було дуже багато. Постійно траплялися грабежі, вбивства, інші вияви антисоціальної поведінки. Відповідно працівники міліції постійно виконували оперативно-розшукові дії, заарештовували винних чи підозрюваних у злочинах осіб. Так, у ніч на 8 серпня наглядачі кримінально-розшукового відділення у м. Суми Хохолев, Мозговий та інші затримали цілу групу злочинців, винних у скоєнні низки грабежів (*Арест шайки, 1918: 4*). Часто кримінальні елементи ставали на бік політичних опонентів Української Держави. На початку липня у сумському готелі «Марсель» була затримана група (4 особи) московського кримінального авторитета («шайка одного из видных громил»), у яких вартові вилучили окрім зброї та набоїв, також літературу, «направленную против украинской державы» (*Арест в гостинице, 1918: 3*).

У цей час багато представників владних інституцій Центральної Ради зазнали переслідувань. Декого з них заарештовували (такі арешти були розповсюдженим явищем і ініціювалися як представниками влади Української Держави, так і німецьким командуванням). Так, на Полтавщині німцями були заарештовані губернський комісар Левицький, його помічник Г. Чижевський, коменданти Кудрявцев і

Самойленко. Через декілька днів були заарештовані також голова Полтавської повітової земської управи Я. Стенька та член цієї управи П. Макаренко (*Несвіцький, 1995: 55-56*). Службовцям Державної варти доручалося встановити таємне спостереження за колишніми членами Центральної Ради. Подібне розпорядження від роменського повітового старости Компаніона 8 червня 1918 р. отримав начальник Державної варти Роменського повіту. Правоохоронцям доручалося «срочно выяснить, кто из жителей Роменского уезда состоял членами бывшей Центральной Рады. Доставить о их личности и деятельности сведения. За деятельностью установить негласное наблюдение». Також вимагалось вказати, кого з таких осіб «в интересах общественной безопасности» належало заарештувати (*ДАСО, ф.Р. 5962, оп. 1, спр. 1: 15; Українське відродження, 2010: 86*).

Спокійні дні для міліцейських установ і суспільства в цілому вважалися чимось надзвичайно рідкісним. Навіть коли 2 серпня в усьому місті Суми не було зареєстровано жодного випадку грабежу, крадіжки, арешту, то інформація про це у місцевій пресі з'явилася під назвою «Редкость» (*Редкость, 1918: 4*).

Одним з найбільш небезпечних явищ у досліджуваний період був бандитизм. Для боротьби з великими бандформуваннями, як правило, використовували військові підрозділи (частіше, австро-німецькі). Але багато справ щодо бандитизму Державна варта розслідувала власними силами. Так, правоохоронцями лише у вересні 1918 р. були ліквідовані банди отамана Голубка у Слов'яносербському повіті, селян у Маріупольському повіті, велику банду на Миколаївщині та багато інших (*Тимошук, 1998: 45*).

Інструкція міністра внутрішніх справ «Про боротьбу з бандитизмом» від 18 жовтня 1918 р. регламентувала функції та дії вартових під час перевірок готелів, мебльованих кімнат, ресторанів, трактирів, будинків розпусти тощо (див. додаток Ж) (*Тимошук, 1998: 37*).

Просте населення інколи користувалося складною ситуацією у державі, намагаючись отримати хоча б невелику вигоду для себе. Це призводило до дрібних порушень, з якими правоохоронці також мали боротися. Це, зокрема, небажання людей, які торгували на базарах різними товарами, сплачувати мито за торговельні місця. На це скаржилися особи, на яких покладалася обов'язок стягувати ці кошти. Як зазначав начальник Державної варті 1-го району Сумського повіту у своєму зверненні до міської управи, «отказ от уплаты не есть уголовное дело, а есть лишь причинение материального ущерба городу». Говорячи про це, начальник варті наполягав «не отвлекать стражу посторонними делами», тобто вивести цю категорію справ з кола компетенції вартових (*Посторонние дела, 1918: 4*).

Складна політична і економічна ситуація в Україні часто ставала причиною невдоволення населення (здебільшого, сільського), що проявлялося у формі різноманітних виступів, погромів, насилля щодо представників влади чи заможного населення та інших протиправних дій. Вартові зобов'язані були негайно реагувати на такі прояви, попереджати їх, боротися з ними, заарештовувати винних. Відповідно правоохоронці вступали у протистояння не просто з окремими суспільно небезпечними елементами, а інколи з великими злочинними групами, навіть з населенням окремих сіл чи хуторів, які,

виявляючи невдоволення, вдавалися до антисоціальних дій. Для службовців Державної варти такі протистояння могли закінчитися (і часто закінчувалися) трагічно. Наприклад, 18-19 липня селяни Авратинської та Базалійської волостей Старокостянтинівського повіту Волинської губернії, відмовившись відшкодувати кошти за розгромлений маєток, здійснили напад на загін вартових. У результаті нападу загинули 25 правоохоронців, у тому числі начальники повітової, волосної варти та 5-ї ділянки. За це австрійські війська повністю спалили с. Авратин (*Тимощук, 1998: 32-33*).

У с. Доброгорша Проскурівського повіту Подільської губернії п'ятеро кінних вартових, зганяючи селянських коней з засіяних полів, також стали жертвами нападу селян. Двоє правоохоронців були жорстоко вбиті. У результаті начальник повітової варти, якому допомагала рота австрійських військових, наклав на все село контрибуцію розміром 15 тис. крб. на користь родин потерпілих і, погрожуючи загальним покаранням, змусив сільський схід видати вбивць вартових (*Тимощук, 1998: 33*).

У містах напади на правоохоронців не набули великого поширення.

Але окремо необхідно зазначити, що вартові Української Держави безпосередньої участі у каральних акціях проти населення, здійснюваних австро-німецькими військами, здебільшого не брали. Навпаки, непоодинокими були випадки, коли австрійські солдати намагалися пограбувати на тих чи інших станціях вантажні вагони, а службовці української Державної варти робили все, аби перешкодити таким діям, при цьому ризикуючи своїми

життями. Цілу низку таких прикладів наводить у своїй праці О. Тимощук (*Тимощук, 1998: 33, 40*).

Державна варта на місцях стежила також за належним санітарним станом. Наприклад, за дорученням Сумської міської управи наприкінці липня міліція повинна була взяти під контроль справу очищення сумчанами усіх колодязів міста (*Еще о колодцах, 1918: 4*). Доглядала варта і за чистотою міських скверів, парків тощо. Разом із санітарними лікарями представники Державної варти перевіряли санітарний стан готелів, ресторанів, постійних дворів тощо (*Давно пора, 1918: 4*).

Вартові виконували також різноманітні дрібні доручення. Зокрема, вони повинні були передавати від лікарів-практиків спеціальні реєстраційні картки про стан захворюваності населення у населеному пункті до міської управи або міському санітарному лікарю.

На представників державної адміністрації також покладался нагляд за ціноутворенням у регіоні. Але здійснювався він знову ж таки через Державну варту. Так, Сумський повітовий староста С. Гребенщиков своїм розпорядженням від 16 жовтня наказував службовцям варти наглядати за тим, щоб ціни на цукровий буряк не підвищувалися вище 24 крб. 50 коп. за «13-ти пудовий берковець». Осіб, винних у встановленні цін, вищих за вказану, наказувалося притягувати до кримінальної відповідальності як спекулянтів (*Приказ №99, 1918: 1*).

Більшість адміністративних інституцій Української Держави функціонувала до останніх днів її існування. Не були винятком і органи Державної варти, причому навіть у «неспокійних» прикордонних із Росією регіонах України.

Тимчасово виконуючий обов'язки комісара м. Суми та повіту 8 грудня видав цілу низку розпоряджень, адресованих до керівників місцевої Державної варти:

- розпочати виконувати свої обов'язки начальнику повітової варти Л. Кринову (був тимчасово відсутній на час перебування у Сумах петлюрівських військ) і звітувати про заходи по боротьбі з анархією, які ним здійснювалися протягом 15 листопада – 8 грудня;

- начальнику Суджанської повітової варти А. Спаському (був у цей час приписаний до сумської варти) та помічнику начальника Сумської повітової варти М. Катасонову особисто виїхати у волості, прикордонні з повітами Суджанським і Путивльським, для вивчення їхнього становища;

- помічнику начальника Сумської міської варти Я. Суєті особисто вивчити стан хлібопекарної справи й зокрема притягти до відповідальності власника хлібопекарні Воробйова за неякісний хліб, що той виробляє (*Оффіційно, 1918: 1*).

Місцеве населення не завжди було задоволене роботою вартових та інколи скаржилося на їх низьку оперативність. Подібну ситуацію ілюструє випадок, що стався 15 липня у м. Суми. Увечері на вул. Соборна, недалеко від магазину відомого місцевого підприємця Скрипниченка сталася своєрідна ДТП. Екіпаж, що рухався, зачепив воза, внаслідок чого постраждав літній чоловік – «получил сильные ушибы и пострадавшего пришлось отправить в больницу». Свідки цієї пригоди були незадоволені «долгим отсутствием милиционера» (*Несчастный случай, 1918: 4*).

Для забезпечення оперативного реагування Державної варти на різноманітні пригоди у багатьох відділеннях

встановлювалися телефони, номери яких оприлюднювалися на сторінках місцевих періодичних видань. Так, начальник Державної варти Сумського повіту Л. Кринов інформував населення через газету «Луч», що у випадку необхідності можна у будь-який час телефонувати до 1-ї та 2-ї міських дільниць, управління начальника Державної варти або безпосередньо на квартиру самого начальника. Тут же наводилися і номери телефонів (*К населению города, 1918: 1*).

За неналежне виконання службових обов'язків чи відсутність оперативності покарати могли і керівників місцевих відділень Державної варти. Так, у Сумах повітовий староста наказом від 30 жовтня зобов'язав начальника міської варти взяти розписки від усіх клубних закладів про те, що азартні ігри у них проводяться не будуть. Після цього правоохоронці повинні були наглядати за виконанням цих зобов'язань, закриваючи ті заклади, де ігри будуть відбуватися, а винних у цьому притягувати до відповідальності. Але у той самий час староста застерігав, що якщо інформація про азартні ігри дійде до нього чи начальника Державної міської варти не від службовців варти, а з інших джерел, то ним «будет немедленно привлечен к ответственности соответствующий Начальник участка Варты за несвоевременное донесение о запрещенной игре» (*Приказ Сумского Уездного Старосты №114, 1918: 1*).

Але траплялися і більш серйозні упущення з боку чинів Державної варти. Там же, у Сумах, у ніч з 26 на 27 червня біля Троїцького собору зловмисниками з вогнепальної зброї був поранений студент. Ніхто з вартових на звуки пострілів не з'явився (а їх було близько 10-ти), хоча поруч мав знаходитися міліцейський пост. За це начальник 2-ї дільниці

отримав догану і було розпочате внутрішнє розслідування «для наложення на виновных стражников наказания» (*Приказ №27, 1918: 2*).

Наприкінці існування гетьманату значно зросла увага до питання охорони місцевостей і населених пунктів від збройних нападів, кількість яких істотно зросла. Так, внаслідок збройних грабунків сумський повітовий староста у першій половині листопада видав розпорядження посилити охорону м. Суми і Сумського повіту за рахунок добровольчих дружин. До цих дружин запрошувалися особи з числа військовозобов'язаних офіцерів і унтер-офіцерів. Запис до цих формувань проводився в управлінні повітового старости (*Объявление Сумского Уездного Старосты, 1918: 1*). Але чисельність дружин була незначною – не більше 3-4 тис. осіб. А. Денікін згадував ці утворення як неієві, з недосконалою організацією: «роздуті» штаби та інші неактивні підрозділи; нестача людей, які здійснювали охорону правопорядку; велика кількість «вербовочных бюро с громадными штатами, обширными реквизированными помещениями и автомобилями» (*Деникин, 1990: 162*). Таким чином, цей орган так себе і не виправдав, не зумівши стати ефективним додатком (воєнізованим) до правоохоронної системи Української Держави.

У процесі антигетьманського перевороту було розпущено багато установ Української Держави, звільнено чи заарештовано багатьох чиновників. Зокрема, роззброювалися і службовці Державної варти. Але проблема організації органів міліції дуже гостро стала і перед урядом Директорії. Тому на місцях організувалася повітова міліція, до складу якої набиралися і колишні вартові. Про таке, зокрема,

повідомляли комісар та комендант Конотопського повіту І. Бойко і сотник Яковенко. Вони зазначали, що приймали на службу до міліції у тому числі «урядників старої варти, котрі прихильно відносяться до сучасного перевороту і згодні працювати однодушно з населенням, підтримувати так пекуче в сей мент необхідний лад» (*Українське відродження, 2010: 132-133*).

* * *

Система судових та правоохоронних органів Української Держави була досить розгалуженою. Але, незважаючи на досить активну розбудову судової системи Української Держави, у цій галузі залишалось багато проблем. Зокрема, на деяких з них наголошував у своєму серпневому інтерв'ю тодішній міністр юстиції О. Романов. Він говорив про необхідність відновлення деяких судових установ, ліквідованих більшовиками, урядом Центральної Ради. Однією з найбільших проблем називалася нестача кадрів для органів юстиції, які володіли б необхідними професійними навичками й освітою.

Що стосується правоохоронних органів, зокрема Державної варти, то її роль у суспільно-політичних обставинах, що склалися в Україні, переоцінити дуже важко. Сама система правоохоронних органів була побудована належним чином і була дієвою. В її основі покладена організація поліції Російської імперії, удосконалена врахуванням національної специфіки й особливостей часу. Зокрема, була дуже ефективною діяльність Державної варти у містах. Значно покращилася кримінальна ситуація, з вулиць зникли жебраки і т. д. Щоправда, при цьому велика кількість правопорушень відбувалася на залізницях і вартові не мали

можливості боротися з ними належним чином, насамперед з причини незначної кількості залізничної варти – вартовий на 7 верст залізниці. Більшість злочинів, пов'язаних з аваріями потягів, залишалися нерозкритими (*Тимошук, 1998: 37-38*). У тому числі й гетьман П. Скоропадський високо оцінював значення і діяльність Державної варти. За його словами, навіть після того, як австрійські війська покинули Україну, будь-які антидержавні спалахи відразу припинялися силами варти (*Скоропадський, 2016: 303*). Навіть більшовики сприймали Державну варту як серйозну перешкоду для їхньої підривної діяльності в Україні. В одній з прокламацій вони навіть відмічали, що «аппарат германо-гетманской охраны улучшается... От нас зависит, будут ли результаты их работы удовлетворительны» (*Тимошук, 1998: 26*). Хоча, звичайно, непоодинокими були різноманітні негативні прояви у середовищі службовців міліцейських установ; мали місце і проблеми з кадровим наповненням цих структур тощо.

РОЗДІЛ 4

ЧИНОВНИКИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Зв'язок з так званою українською традицією протежувався у багатьох галузях державного і суспільного життя. Це й ідентифікування багатьох державних інституцій як українських в їхніх офіційних назвах (Українська державна капела, Український театр драми та опери, Українська академія наук тощо), і титули голови держави – «Гетьман» та деяких високопосадовців (наприклад, «Отаман-міністр» та ін.), що підкреслювали зв'язок Української Держави зі стародавньою козацькою державністю. 2 травня 1918 р. на першому засіданні Ради міністрів було навіть зазначено, що «питання о назвах всіх посад, а рівно о переіменованні теперішньої міліції повинно бути вирішено [відповідно до] старінної української термінології». Навіть помічники гетьмана, які обіймали посади генеральних бунчукових товаришів, були перейменовані на бунчукових товаришів. Слово «генеральний» було усунуте як таке, що не відповідає історії терміна (*Українська держава, 2015a: 16, 186*).

Після приходу до влади гетьмана П. Скоропадського з посад були звільнені міністри та їхні заступники, призначені Центральною Радою. Усі інші чиновники вищих і центральних інституцій залишалися на своїх посадах. Це було закріплено «Грамотою до всього українського народу» від

29 квітня 1918 р. (*Копиленко, 1997: 93*). Наказом від 14 травня 1918 р. усі службовці, які до 29 квітня обіймали посади повітових комісарів, звільнялися. Замість них призначалися повітові старости (про це йшлося вище).

Вся документація установ Центральної Ради з встановленням гетьманської влади передавалася до відповідних інституцій нового уряду. Під час такої передачі була помічена значна кількість порушень у веденні документів, про що відмічалось на розпорядчому засіданні Ради міністрів 7 травня. Було вирішено вжити заходи щодо виявлення таких недоліків і вимагати їх пояснення від чиновників, які мали відношення до складання й ведення цих документів (службовців установ Центральної Ради, які залишалися на своїх посадах), особливо якщо це були упущення «в области денежной отчетности» (*Українська держава, 2015a: 19*).

Взагалі П. Скоропадський дуже переймався кадровою політикою. Проблема заповнення вакантних посад як дрібних і середніх, так і чиновників керівної ланки, стояла дуже гостро, особливо на початку існування Української Держави.

Існувала навіть ідея створення окремого навчального закладу, де готували б фахівців – управлінців міським господарством. Відомо, що на початку липня редактор «Вестника Юга» Бернадський був на зустрічі з прем'єр-міністром, якому й запропонував проект створення спеціального навчального закладу «для подготовки института муниципальных деятелей». Проект одержав схвалення прем'єра, хоча у життя втілений він так і не був (*Институт Муниципальных деятелей, 1918: 2*).

Самого ж гетьмана непокоїли питання невідповідності урядових чиновників професійним вимогам, неузгодженість їхніх дій тощо. У відручному листі до Ф. Лизогуба гетьман вказував на «невідповідючий в деяких випадках підбір осіб, призначених на посади по Міністерству внутрішніх справ, недостатність згоди, а іноді навіть протеречивість їх вчинків на місцях з намірами і цілями центрального уряду» (*Українська держава, 2015b: 53*). Він згадував, що і місця губернських старост залишалися незайнятими по півтора місяця («рекомендуют одного – он отказывается, телеграфируют другому – он болен, третий как будто бы подходящий и согласен, но в Совете Министров выяснилось, что он натворил уже всяких бед...») (*Скоропадський, 2016: 142*). Хоча в цілому П. Скоропадський визнавав, що урядовий апарат був налагоджений відносно швидко.

Чиновники вищих і центральних державних інституцій здебільшого були людьми, які мали високі посади та авторитет ще з імперських часів. Часто за своїми переконаннями вони не були українцями. Інколи вони дозволяли собі висловлювати неналежне ставлення до української державності. Чиновники з числа національно свідомих осіб у Раді міністрів, Державному Сенаті, силових відомствах становили меншість і обіймали не найвищі посади (*Скоруход, 2008: 54-55*).

Часто високі посади і в місцевому управлінні надавалися людям, які мали досвід служби ще з часів імперії. Частіше це були землевласники, громадські діячі, військові. Якщо вони відверто висловлювали свою антиукраїнську позицію, то їх часто звільняли з цих посад. Приклади таких звільнень наводить І. Нагаєвський – «Чарторийський з

Київщини чи Залеський з Харківщини, що виявили себе ворогами українства» (*Нагаєвський, 1993: 139*).

На нижчі посади потрапляли, як особи з попереднім досвідом служби, так і без нього. Наприклад, до місцевих відділень варти здебільшого приймалися колишні військові чи поліцейські службовці, але потрапляли й особи без досвіду попередньої служби. Це, зокрема, ілюструє О. Тимошук, говорячи про склад варти Павлоградського повіту. Там при канцелярії служили 1 підпрапорщик, 2 унтер-офіцери, 1 рядовий, 1 колишній службовець прикордонної варти та 1 – міської поліції. Причому серед цих шести осіб були 1 титулярний радник, 1 надвірний радник, 1 колезький асесор (досить високі чини за імперською Табеллю про ранги), 1 потомствена дворянка і 2 міщанина, що частково свідчить про значний професійний досвід мінімум трьох з цих осіб. На 1-й ділянці служили 1 підпоручик, 1 підпрапорщик, 1 колишній чиновник військового відомства, 1 ефрейтор, 1 унтер-офіцер, 1 жандарм, 2 особи без досвіду служби (селянин і міщанин) (*Тимошук, 1998: 22-23*).

Поміж чиновниками нижчого рівня виділялися дві групи. Перші, це службовці, які сумлінно виконували свої обов'язки, працюючи на гетьманський правлячий апарат. Другі, це чиновники-непатріоти, які служили з метою не втратити контроль над ситуацією (у державі і суспільстві), критикуючи при цьому саму ідею української державності. Привабливою робота у бюрократичному апараті гетьманату була для соціалістів-федералістів (*Скороход, 2008: 56-57*).

Траплялися ситуації, коли чиновники підтримували опозиційні гетьманському уряду сили. Зокрема, непоодинокими були випадки, коли службовці різних установ

співчували більшовикам або й відкрито їх підтримували. Таких посадовців звільняли. Спеціальними наказами навіть створювали слідчі комісії з розслідування справ службовців, звільнених за підозрою у більшовицькому повстанні (*Українська держава, 2015b: 101*).

Не завжди лояльне ставлення деяких чиновників (особливо вищих щаблів) до розбудови української самостійної держави можна пояснити тим, що, наприклад, більшість міністрів були членами загальноросійської партії кадетів. Майже всі вони залишалися вірними саме партійній ідеології, що базувалася на засадах федералізму і не визнавала Україну «поза російським контекстом» (*Пуріг, 2009: 454*).

Показовою є ситуація, що склалася у Міністерстві землеробства, де розроблялася надзвичайно важлива для українських селян і землевласників аграрна реформа. Діяльність міністерства і його керівника В. Колокольцева у цьому напрямку викликала великий резонанс і мала певні наслідки не лише для українського суспільства в цілому, але й вплинула на роботу цілої низки державних інституцій. Внаслідок реформи були скасовані принципи у галузі земельних відносин, закріплені у III Універсалі Центральної Ради, а земля фактично була повернута колишнім власникам. Практично весь штат службовців Міністерства землеробства при цьому складався з соціал-революціонерів, а саме ця політична сила була противником проведення реформи у такому форматі. Відповідно у міністерстві почалися саботажі, відносини міністра з підлеглими позначалися постійними конфліктами. Деякі службовці навіть розповсюджували прокламації з закликом не виконувати розпорядження

міністра. Функціонування міністерства опинилося під загрозою припинення. Щоб не допустити цього, В. Колокольцев вдався до досить радикального кроку – він звільнив усіх службовців центрального управління Міністерства землеробства (звільнені були навіть найдрібніші службовці, такі як секретарки-машиністки). Такі дії міністра викликали низку протестних акцій в інших міністерствах, скарг на ім'я гетьмана. Але В. Колокольцев так і не змінив свого рішення, хоча особи, не винні у саботажах, були прийняті на службу знову (*Скоропадський, 2016: 192-193*).

Траплялися випадки, коли службовці різних державних установ навіть колективно висловлювали своє невдоволення державною політикою і організовували різні акції протесту. Щодо таких осіб уряд застосовував серйозні покарання. Так, у деяких установах забастовка чиновників була запланована на 30 та 31 травня, про що 29 травня 1918 р. повідомляв Раду міністрів міністр землеробства. У результаті було прийняте рішення, згідно з яким усі особи, які не з'явилися на своїх робочих місцях і візьмуть участь у забастовці державних службовців, будуть звільнені «без всяких привілецій, установлених для увольняемых» (*Українська держава, 2015a: 44-45*).

Щоб уникнути виступів службовців проти влади німецьким командуванням навіть видавалися спеціальні оголошення з попередженням про покарання за такі дії. О. Несвіцький у своєму щоденнику згадує, як у травні німцями було оприлюднене оголошення з погрозою полтавським службовцям залізниці смертною карою за підбурювання до забастовки чи організацію зібрань тощо (*Несвіцький, 1995: 56*).

Незважаючи на дійсно великі зусилля влади щодо розбудови Української Держави, налагодження усіх галузей суспільного життя, політична заангажованість, належність багатьох урядовців вищих державних інституцій чи службовців установ нижчого рівня до різних політичних партій, організацій певним чином перешкоджали цьому. Політичні сили, опозиційні гетьманському уряду й політиці, цим постійно намагалися користуватися. У цьому сенсі показовою є ситуація, що склалася навколо кадетської газети «Русский голос». 18 серпня у її редакції був проведений обшук. Вірогідно, у його ході були виявлені матеріали забороненого політичного характеру, оскільки редактори газети Антипов і Зметков були заарештовані, а Антипова навіть доправили у Лук'янівську в'язницю. Редакція «Русского голоса» подала клопотання перед М. Василенком, який був членом редакції цієї газети, про звільнення заарештованих (*Арест редактора «Русского голоса», 1918: 2*).

Деякими дослідниками висловлювалася навіть ідея про те, що колишні імперські чиновники, які тепер бажали служити в Українській Державі, якщо «не втручалися в політичні справи, а концентрувалися виключно на своїх посадових обов'язках, ... могли стати для українців навіть ближчими, ніж однодумці з українського табору» (*Скорород, 2008: 57*). Відомий державний діяч доби Української Держави Д. Дорошенко вказував, що чиновники у цей час підбиралися здебільшого за професійною ознакою, а не за рівнем національної свідомості, як це було при Центральній Раді (*Копиленко, 1997: 97*).

В Українській Державі існувала система чиновницьких рангів. Фактично це робилося за зразком колишньої Табелі про ранги, яка існувала у Російській імперії. Але українська «табель» з'явилася наприкінці серпня – на початку вересня 1918 р. і була 7-рівневою. Та певні паралелі з колишніми імперськими чинами зберігалися й далі (див. Таб. 2).

Таблиця 2.

Ранг	Цивільні чини Української Держави	Військові чини Української Держави	Аналоги за Табеллю про ранги Російської імперії
I	Державний адміністратор	Генеральний бунчужний	Державний канцлер, дійсний таємний радник, таємний радник
II	Державний порадчий	Отаман	Дійсний статський радник
III	Старший адміністратор	Отаман	Статський радник, колезький радник
IV	Старший порадчий	Військовий старшина або підполковник	Надвірний радник
V	Адміністратор	Сотник	Колезький асесор
VI	Порадчий	Значковий	Титулярний радник
VII	Ранговий	Хорунжий	-

Особи, які закінчували середні навчальні заклади, при вступі на цивільну службу отримували чин рангового, а через 6 років – порадчого. Випускники вищих навчальних закладів також отримували на цивільній службі чин рангового, але наступний чин вислужували залежно від диплома – власники диплома 1-го ступеня через 3 роки, а 2-го ступеня – через 6 років. Чин рангового надавав права потомственного

громадянства, а порадчого – потомственного дворянства. Особи, які мали ступінь магістра прирівнювалися до порадчих, а доктори наук – до старших порадчих (*Новая табель о рангах, 1918: 2*).

Залежно від рангу діяли і різні правила прийому чи звільнення державних службовців, які їх мали (або претендували на них). Наприклад, призначення чи звільнення чиновника III рангу (класу) відбувалося за підписом особисто гетьмана, відповідного міністра та державного секретаря; IV рангу – гетьмана і міністра; VI рангу – наказом міністра тощо (*Пуріг, 2009: 467*).

На державному рівні ставилося питання щодо можливості сумісництва кількох посад на державній службі. На початку вересня уряд доручив державному секретарю розібратися з цим питанням (*Пуріг, 2009: 468-469; Українська держава, 2015a: 274*).

Інформування про призначення на посади державних службовців здійснювалося через оголошення, надруковані у «Державному віснику» (офіційному органі уряду Української Держави) або іншій офіційній пресі залежно від того, до якої установи призначався чиновник (*Українська держава, 2015b: 183*).

Оголошення про вакансії та вимоги до кандидатів на державні посади також публікувалися у пресі. Так, натрапляємо на подібну інформацію у позапартійній газеті «Відродження», що видавалася у Києві. На посади завідуючих «книжною і паперовою коморою» у касі дрібної позики Київського повітового земства запрошувалися особи з не менш, як 3-річним досвідом роботи (це потрібно було

підтвердити відповідними документами) та «відповідно освічені» (*Відродження, 1918: 1*).

Бажаючі служити могли також особисто звертатися до урядових установ з проханнями про прийняття на ту чи іншу посаду. Наприклад, колишній земський начальник та уповноважений Червоного Хреста в Одеському повіті В. Майборода звертався з проханням надати йому посаду по відомству Міністерства закордонних справ або, на вибір, посаду повітового комісара чи судді. Перше таке прохання ним було надіслане до вищих інстанцій УНР в останні дні існування Центральної Ради і, ймовірно, з цієї причини не було задоволене. Повторне звернення вже адресувалося на ім'я Ясновельможного Пана Гетьмана і датувалося від 8 травня. Наводимо повний текст цього документу [зі збереженням правопису оригіналу].

«23 квітня цього року я надсилав докладну записку Панові Міністру-Президенту де, указуючи на своє походження від прадідів козаків Війська Запорозького з села Божка Крелевецького повіта, писав що зкінчивши юридичеського факультета в Петроградському університеті в 1904 р. я заступив на посаду земського начальника Одеського повіта, і прохав Пана Міністра дати мені яку небудь посаду по Міністерству Закордонних Справ, а як цього не можна, то користуватися моїм досвідом по адміністративних та судійських справах і дати мені посаду Одеського Повітового Комисара, або Адміністратійного Судді по Одеському повіту. До цього прохання я приклав мій послужний список та інші листи, що були прислані до мене, як до Земського Начальника та Уповноваженого Червоного Хреста по

Одеському повіту, бо з тих листів можна бачити стосунок до мене селян повіта.

Не маючи досі неякого відповідя я ласкаво прохаю Ясновельможного Пана Гетьмана вдовольнити мое прохання і дати мені можливість працювати на користь Рідної України.

Володимир Майборода» (ЦДАВО, ф.2607, оп.1, спр.44: б/н).

Чиновники усіх цивільних державних установ Української Держави та кандидати на чиновницькі посади повинні були скласти присягу на вірність державі (див. додаток Б). Її текст був наступним: «Урочисто обіцяю служити Державі Українській, визнавати її державну владу, виконувати її закони і всіма силами охороняти її інтереси й добробут». Подібну присягу (з деякими відмінностями) складали також судді та кандидати на суддівські посади. Військові чи бажаючі служити в армії давали більш розлогу присягу на вірність Україні. Хто не бажав присягати, на службу не приймався (*Українська держава, 2015b: 98-99*).

Присягу складали і чиновники вищого рівня. Так, на 3 липня у Києві було призначено урочисте засідання Ради міністрів, де міністри повинні дати «клятвенное обещание в верности Державе Украинской и главе ея пану Гетману» (*Присяга министров, 1918: 2*).

Чиновники, які служили по військовому відомству (як військовослужбовці, так і вільнонаймані посадовці), обмежувалися у політичних правах. Зокрема, вони не мали користуватися активним виборчим правом, але самі могли обиратися до громадських і законодавчих органів (у разі обрання звільнялися з військової служби). До того ж ці особи не мали права брати участі у заходах політичного характеру

та бути членами будь-яких політичних організацій (*Українська держава, 2015b: 204-205*).

Велика увага урядом приділялася питанню матеріального утримання державних службовців, забезпеченню їх заробітною платнею, пенсіями, іншими виплатами.

Заробітна плата й утримання міністрів та їхніх товаришів встановлювалася на відносно високому рівні. Зокрема, міністри повинні були отримувати по 18 тис. крб. на рік, а товариші міністрів – по 15 тис. крб. Голові Ради міністрів виділялися 24 тис. крб. Самому гетьману виділялися 8 тис. крб. на місяць для його утримання, а також по 10 тис. крб. – на представницькі витрати. Згодом суми на утримання вищих чиновників Української Держави були збільшені (міністрів – до 24 тис. крб., товаришів міністрів – до 18 тис. крб. і т.п.) (*Пиріг, 2009: 466; Українська держава, 2015a: 23-24, 87*).

Щодо утримання чиновників центральних державних установ, то розглядалася навіть можливість виплат їм, окрім щомісячного жалування, ще й 13-ї та 14-ї місячної платні – так званих різдвяної та пасхальної премій. Але Рада міністрів не підтримала таку ініціативу, боячись, що це суттєво збільшить витрати державного казначейства на утримання особового складу державних установ. А 18 вересня з державного бюджету були виділені додаткові 10 млн крб. на утримання службовців центральних державних установ, а також на непередбачувані міністерські витрати (*Українська держава, 2015a: 85, 295*).

До реформування судової системи і затвердження штатів по судовому відомству чиновники цього відомства

мали незадовільне матеріальне забезпечення. Наприкінці червня особисто міністр юстиції М. Чубинський зазначав, що судді, слідчі, товариші прокурорів і навіть члени суду отримували жалування менше, ніж канцелярські службовці тих відомств, де штати вже були затверджені (*Беседа с министром, 1918: 2*).

У середині липня були встановлені і законодавчо закріплені (гетьманом) розміри окладів для чиновників судового відомства. Тепер у судових палатах заробітна плата коливалася від 2 тис. крб. на рік у писарів до 16 тис. крб. у старших председателів. В окружних судах – від 3,6 тис. крб. у молодших кандидатів на судові посади до 13,2 тис. крб. у председателів судів. Окрім того, слідчі окружних судів отримували щорічно одноразові виплати у розмірі від 1,8 тис. до 3 тис. крб. Прокурори і їхні товариші отримували по 12 тис. і 9 тис. крб. відповідно, окрім того, їм виділялися відрядні, канцелярські кошти та кошти на утримання телефону. У мирових установах залежно від їх рівня та посади їхніх службовців оклади коливалися від 3 тис. до 10,6 тис. крб. на рік. На органи місцевого самоврядування при цьому покладався обов'язок виділяти кошти для мирових суддів на оренду житла (*Новые оклады по судебному ведомству, 1918: 3*).

Але, незважаючи на те, що жалування чиновникам юстиції було підвищене і унормоване, остаточно проблема їхнього матеріального забезпечення так вирішена і не була. Нижчі службовці судових установ, зокрема окружних судів, отримували заробітну платню не вчасно, не у повному обсязі, її могли затримувати по декілька місяців. У деяких регіонах Української Держави у вересні навіть висловлювалися

сумніви, чи буде вирішена ця проблема взагалі. Преса висвітлювала такий стан речей, зазначаючи, що «приближается зима и бедный чиновный люд спешит заготовить на зиму продуктов. Между тем неплатеж жалования ставит служащих и служителей в очень тяжелое положение» (*Положение служащих, 1918: 3-4*).

Основною причиною підвищення заробітної платні та інших виплат чиновникам, якою керувався уряд, було тяжке економічне становище в Українській Державі (зростання цін, інфляція) та відволікання службовців на приватну службу. При цьому влада продовжувала перейматися питанням якості кадрів. Так, коли на початку червня 1918 р. міністр внутрішніх справ за згодою Малої Ради запропонував чергове підвищення заробітної платні державним службовцям (від 5 % до 25 %), одним з кроків, який слід було зробити після цього, було вжиття заходів «к установлению и повышенных требований в отношении качественного состава служащих». Навіть коли у липневому законопроекті Міністерства внутрішніх справ про утворення Управління кийвського столичного отамана визначалися штати цієї установи, то таким її службовцям, як інженер, архітектор і електротехнік, пропонувалося встановити високі оклади «до 10800 карб., щоб міністерство мало можливість призначити на ці посади гарних фахівців» (*Українська держава, 2015а: 462-465, 499*).

Відносно непогану платню отримували службовці Державної варти. Зокрема, для керівного складу залізничної варти, а саме отаманів, помічників отаманів і завідуючих господарчою частиною, призначалися оклади у розмірі 12 тис., 9,6 тис. і 7,3 тис. крб. на рік відповідно (*Українська держава, 2015а: 154*). Але, залежно від виконуваних функцій,

платня службовців Державної варти могла суттєво відрізнятись. Так, чиновники освідомчих відділів варти отримували найвищу платню, оскільки вважалося, що їхня робота складна і пов'язана з ризиком для життя. Помітно меншою була платня у рядових службовців залізничної варти (Тимощук, 1998: 29).

За сумлінне виконання обов'язків службовці могли заохочуватися керівництвом різноманітними подяками, грошовими преміями тощо. Наприклад, у липні 1918 р. сумський повітовий староста окремих наказом (№ 32) оголошував подяку наглядачу Державної варти Руденку «за неоднократное раскрытие нарушенных акцизного устава». Разом з подякою староста наказував також видати наглядачу винагороду у 150 крб. Подяка оголошувалася також начальнику місцевого загону варти поручику Стародубу «за неоднократное отражение разбойничьих банд». Вартових, які найбільше при цьому відзначилися, також було представлено до нагород (*Накази Сумського Повитового Старости, 1918: 1*).

Для державних службовців існувала ціла низка інших пільг. Для них, наприклад, були скасовані відрахування з заробітної плати в «пенсионный и инвалидный капиталы». У вислугу по державній службі їм також зараховувався час їхньої служби в установах колишньої Російської імперії та в українських установах «до утверждения штатов этих учреждений» (*Закон об отчислении из жалованья, 1918: 3*).

Мали державні службовці і преференції побутового характеру у вигляді можливості придбати ті чи інші дефіцитні товари. У деяких містах створювалися спеціальні магазини для службовців міських установ. У місцевих газетах

час від часу повідомлялося, які товари (частіше, продовольчі) з'явилися у продажу і на яких умовах чиновники їх могли придбати.

Коли ліквідовувалися тимчасові державні установи, їхні службовці опинялися поза штатом, фактично втрачали місце роботи. Уряд намагався підтримати таких чиновників одноразовими виплатами. Так, було прийняте рішення (17 липня 1918 р.), що особи, які прослужили менше 6 місяців у таких установах, отримували допомогу у розмірі півмісячної заробітної платні, від 6 місяців до 1 року – місячної, а понад 1 рік – півторамісячної. Особи, які служили менше одного місяця, допомоги не отримували. Дія даного положення була поширена і на чиновників постійних державних установ, які були залишені поза штатом (*Українська держава, 2015a: 528-530*).

Службова дисципліна, порядність та якість виконання професійних обов'язків чиновниками завжди були на контролі представників вищої місцевої адміністрації. Сумський повітовий староста у своєму наказі від 28 червня повідомляв, що «далеко не все члены работающих в данное время комиссий, посещают заседания аккуратно и даже на специальные приглашения председателей многие не являются». Він розумів, що за таких умов робота державних інституцій не може бути ефективною, а тому попереджав службовців, аби ті ставилися до своїх обов'язків більш відповідально. Чинів Державної варти староста також попереджав, щоб усі звернення, як письмові, так і усні, подавалися у ввічливій формі, що повинно сприяти уникненню небажаних напруження і конфліктів між різними установами (а їх було у цей час чимало).

Серед негативних явищ, характерних для бюрократичного апарату Української Держави, були прояви антисемітизму. Зокрема для євреїв був значно ускладнений доступ до державної служби. Представник тогочасного єврейства І. Чериковер наводив у своїх спогадах приклад, коли в м. Овруч Волинської губернії з Житомира надійшов таємний наказ не приймати євреїв на державну службу, а тих, хто вже працює, поступово звільняти (*Чериковер, 1990: 261*). Хоча, здається, масового застосування цієї норми не спостерігалось [дане питання ще потребує уваги науковців. – С. Д.].

Навіть чиновники такого високого рівня, як старости дозволяли собі антисемітські висловлювання або й вживали конкретних заходів проти євреїв. Волинський губернський староста Д. Андро у листопаді 1918 р. на зустрічі з членами Житомирської єврейської общини фактично звинуватив євреїв у тому, що їхня молодь бере участь у розстрілах офіцерів-добровольців, які боролися з прихильниками Директорії. Староста навіть погрожував «залити Житомир єврейською кров'ю» (*Чериковер, 1990: 264*).

Причетними до антиєврейських акцій виявлялися і деякі представники Державної варти. І. Чериковер згадує випадки у містечках Белилівка Київської губернії та Кузьмин Волинської губернії, де вартові брали участь у побиттях, грабежах, арештах єврейського населення (*Чериковер, 1990: 269*).

Звичайно, такі дії представників влади Української Держави на місцях абсолютно не сприяли зміцненню позицій існуючого державного ладу.

В умовах революції в усіх регіонах України відбувалося багато сутичок між представниками різних військово-політичних сил, протестних акцій вихідців з різних верств населення, провокаційних акцій, спрямованих на підрив авторитету чинної влади тощо. Державні службовці у таких випадках часто опинялися у небезпечній ситуації. Наприклад, у Звенигородському повіті на початку червня 1918 р. «повстанці» вбили повітового старосту, його помічника, а також кількох службовців Державної варти. Сім'ї загиблих навіть отримали матеріальну допомогу за наказом самого гетьмана, а про самих службовців говорилося, що вони «мученицьки поклали своє життя на доручених їм посадах». Службовці Державної варти часто ризикували своїм життям. Так, загинув начальник Державної варти Таращанського повіту Балицький. Наприкінці липня його вдова О. Балицька отримала від уряду одноразову допомогу у розмірі 3 тис. крб.

Замахи на діючих та колишніх чиновників були непоодинокими. Вони у цей період здійснювалися навіть на вищих посадовців. Такий захват, зокрема, було здійснено 29 липня на самого міністра шляхів сполучення Б. Бутенка. Наприкінці червня під час пограбування був убитий службовець Полтавської міської управи М. Беховець (*Несвіцький, 1995: 58-59*). 30 липня у Полтаві були вбиті колишній генеральний секретар народної освіти Центральної Ради І. Стешенко та ревізор контрольної палати Семко-Семковський. В умовах активних дій більшовиків та інших військово-політичних сил в Україні влада була змушена піти на досить радикальні кроки і дозволити мати зброю деяким державним службовцям. Зокрема, прийняте рішення про те, що усім залізничним службовцям, «занимаючим

ответственные посты, начиная с пом. контролеров, пом. ревизоров и выше будет выдано оружие» (*Сумской вестник, 1918b; Українська держава, 2015a: 176, 188, 212; Українська держава, 2015b: 52*).

Службовці Державної варти (частіше, виконавці оперативно-розшукової роботи, особи, задіяні в охороні різних об'єктів тощо) часто ризикували своїми життями при виконанні обов'язків. В умовах постійних військово-політичних конфліктів на службовців Державної варти здійснювалися замахы з боку противників Української Держави. Надзвичайно гострою у цей час була і криміногенна ситуація. Злочинці часто застосовували зброю, у тому числі й проти правоохоронців. Останні також користувалися зброєю під час переслідування небезпечних злочинців або під час самооборони, а також з метою захисту державного майна. Так, 28 червня декілька вартових біля сіл Могриця і Юнаківка Сумського повіту потрапили під перехресний вогонь злочинців (імовірно 6-ти осіб), які намагалися пограбувати ліс. Правоохоронці відкрили вогонь у відповідь. У цьому випадку ніхто з вартових не постраждав, але і злочинцям вдалося втекти (*Вооруженное нападение, 1918: 4*). А 3 липня увечері у с. Річки також Сумського повіту було здійснено замах на життя отамана Державної варти. У нього декілька разів стріляв невідомий, але не влучив (*Покушение на атамана, 1918: 4*). Таких випадків фіксувалося дуже багато по всій території України. На жаль, деякі з них закінчувалися для правоохоронців трагічно. Наприклад, у с. Козіївка Богодухівського повіту Харківської губернії старший міліціонер Н. Луценко був вбитий прямо у приміщенні волосної земської управи. Винні у злочині Т. Савченко і

Д. Скрипниченко були оголошені у розшук (*К убийству милиционера, 1918: 3*). У червні сталося вбивство колишнього дільничного начальника Сумської повітової міліції Водяникова. Злочин був скоєний на території Курської губернії, підконтрольній українським військам (*Убийство, 1918: 4*).

Навіть гетьман не був у повній безпеці. Час від часу з'являлися підозри або й конкретні факти, що свідчили про підготовку замахів на його життя. До участі у розслідуванні таких справ чи з метою попередження замахів залучалися і представники місцевих адміністрацій. Наприклад, телеграму з попередженням про підготовку більшовиками замаху на гетьмана П. Скоропадського отримав староста Конотопського повіту від чернігівського губернського старости М. Висоцького. У ній зазначалося наступне: «Ближайшие дни должны проехать Москвы: Николай Николаевич Кедров, тридцати пяти лет высокого роста бритый похож на артиста, неизвестный 40 лет маленького роста длинными темнорусыми волосами и неизвестный 37 лет темнорусыми коротко острижены бриты все три едут для организации покушения на Гетмана точка Некий Яжовский Начальник контр-разведки Курской Советской Армии и артистка Салтыкова тире Агатьева которая везет прокламации точка Обнаружены и указаны обыскать арестовать сообщить мне номер 1994 Густар Высоцкий» (*ДАСО, ф.Р. 5567, оп. 1, спр. 20: 54; Українське відродження, 2010: 97*).

* * *

Як ми зазначили вище, сам П. Скоропадський наголошував у своїх спогадах, що державний апарат Української Держави був сформований дуже швидко. Був він

задоволений і його роботою (хоча і відмічав певні недоліки). З цим слід погодитися. Причому це було не переформатування адміністративного механізму, що залишився від Центральної Ради, а саме побудова нового, який функціонував за іншими принципами. Підбір кадрів, які повинні були забезпечувати роботу цього апарату, здійснювався у першу чергу не з огляду на політичні погляди кандидатів на посади, але на їхні професійні якості і бажання служити Українській Державі.

Кожен службовець (як цивільний, так і військовий) при вступі на державну службу мав складати присягу на вірність Україні. Усі державні службовці були забезпечені матеріально, дехто мав додаткові пільги. У деяких випадках вони або члени їхніх родин могли розраховувати на окрему матеріальну допомогу. Для них була також створена система рангів, що певною мірою нагадувала Табель про ранги часів Російської імперії. За нею визначалися службова субординація, статус чиновників, їхні пільги і матеріальне забезпечення тощо.

Звичайно, призначеним на ті чи інші посади службовцям суворо заборонялася будь-яка критика дій українського уряду чи гетьмана, а вся їхня діяльність повинна була сприяти політичному курсу України. Але у складних реаліях 1918 року забезпечити таке функціонування бюрократичного апарату повною мірою український уряд був не в змозі (ймовірно, це і не можливо було зробити). Непоодинокими були випадки, коли на відповідальні посади призначалися люди, які були противниками розбудови незалежної Української Держави. На той факт, що службовець міг бути прихильником політичних ідей, що

йшли врозріз з ідеологією Української Держави, уряд чи правоохоронні органи часто «закривали очі», але за умови, що це не шкодило функціонуванню державної установи чи всієї галузі, де цей чиновник працював. В інших випадках такі особи суворо каралися (від звільнення з посад до кримінальної відповідальності).

Часто протягом тривалого часу уряд не мав змоги заповнити деякі вакантні посади. У напруженій військово-політичній ситуації робота багатьох чиновників була пов'язана зі значним ризиком для життя внаслідок виявів невдоволення населення, збройних нападів кримінальних елементів чи прихильників опозиційних українському уряду політичних сил (перш за все, більшовиків) тощо.

Але бюрократичний апарат Української Держави при цьому, незважаючи на всі зазначені та інші проблеми, функціонував в цілому досить ефективно і сприяв проведенню цілої низки важливих соціальних, економічних і політичних реформ.

ВИСНОВКИ

Історія державотворення України багата не лише бурхливими подіями, а й непересічними особистостями. Помітне місце серед них посідає Павло Петрович Скоропадський, нащадок давнього гетьманського роду, аристократ з блискучою військовою і придворною кар'єрою, який очолив Українську Державу.

В умовах хаосу, анархії, окупації сильний лідер, здатний надзвичайними заходами дати народу спокій, закон, порядок і можливість творчої праці, відновити нормальне життя, а також забезпечити виконання зобов'язань перед окупаційною владою, був абсолютно необхідним. Правління гетьмана відзначалося вольовими заходами та рішучими діями. Вбачалося, що саме такий шлях може дати Українській Державі шанс на виживання в тогочасній військово-політичній та соціально-економічній ситуації.

Гетьманському уряду відразу довелося зіштовхнутися з проблемою повної відсутності механізмів реалізації виконавчої влади на місцях. Для впорядкування адміністративно-територіального устрою Українську Державу поділили на губернські та повітові староства. У надзвичайно стислі терміни була побудована владна вертикаль, створено мережу державних установ, що забезпечували належне функціонування усіх галузей державного життя.

Окрім органів загальної адміністрації та місцевого самоврядування, на території Української Держави запрацювали фінансові, судові установи, різноманітні комісії, бюро тощо. Одним із важливих елементів гетьманського механізму влади стала Державна варта – орган, що виконував функції поліції та жандармерії й був покликаний підтримувати законність і правопорядок.

Проблеми, пов'язані з налагодженням функціонування публічної адміністрації, стосувалися, в першу чергу, їхнього кадрового наповнення та матеріального забезпечення. Крім того, політичні опоненти гетьманського уряду намагалися шкодити різними методами, зокрема, шляхом проникнення до органів адміністрації чи місцевого самоврядування і саботування роботи цих інституцій, дискредитування діючої влади серед державних службовців тощо. Представники лівих політичних сил (особливо більшовики) для політичної дестабілізації ініціювали терористичні акти, підбурювали населення до виявів невдоволення. Все це ускладнювало роботу державного апарату Української Держави. За допомогою правоохоронних органів, а інколи й залучаючи австро-німецькі військові підрозділи, уряд боровся з такими проявами.

Та все ж 14 грудня 1918 р. після антигетьманського перевороту П. Скоропадський офіційно зрікся влади. Його грамота про зречення була розіслана по всім державним установам спеціальними телеграмами (див. додаток І) (*Українське відродження, 2010: 129; Українська Держава, 2015b: 74*). Політична поразка П. Скоропадського, на нашу думку, була більшою мірою пов'язана, швидше, з зовнішньополітичними обставинами, ніж з прийняттям тих чи

інших непопулярних серед населення рішень або, навпаки, з невіршенням низки актуальних проблем (земельного питання, засилля колишніх імперських чиновників тощо).

Отже, необхідно зазначити, що у непростих військово-політичних умовах 1918 р. в Українській Державі, очолюваній гетьманом П. Скоропадським, було сформовано функціональний державний апарат, створено належну нормативно-правову базу його діяльності. Для України це був позитивний досвід створення державного управлінського механізму, який може бути врахований і в сучасному українському державотворенні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Административные взыскания, 1918 – Административные взыскания // Сумской вестник. – № 80. – 1918. – 3 августа.

Административные наказания, 1918 – Административные наказания // Луч. – 1918. – № 37. – 6 июля.

Арест в гостинице, 1918 – Арест в гостинице «Марсель» // Луч. – 1918. – № 39. – 9 июля.

Арест редактора «Русского голоса», 1918 – Арест редактора «Русского голоса» // Луч. – 1918. – № 57. – 21 августа.

Арест шайки, 1918 – Арест шайки // Сумской вестник. – № 85. – 1918. – 9 августа.

Беседа с губернским старостой, 1918 – Беседа с губернским старостой // Луч. – 1918. – № 33. – 2 июля.

Беседа с министром, 1918 – Беседа с министром юстиции // Луч. – 1918. – № 25. – 21 июня.

Беседа с министром юстиции, 1918 – Беседа с министром юстиции А.Ф. Романовым // Сумской вестник. – № 88. – 1918. – 13 августа.

В государственном банке, 1918 – В государственном банке // Луч. – 1918. – № 35. – 4 июля.

В окружном суде, 1918a – В окружном суде // Луч. – 1918. – № 31. – 29 июня.

В окружном суде, 1918b – В окружном суде // Луч. – 1918. – № 80. – 18 сентября.

В окружному суде, 1918c – В окружному суде // Луч. – 1918. – № 101. – 16 октября.

В суде, 1918 – В суде // Сумской вестник. – № 161. – 1918. – 13 ноября.

В Украин-Банке, 1918 – В Украин-Банке // Луч. – 1918. – № 35. – 4 июля.

Відродження, 1918 – Відродження. – Ч. 50. – 1918. – 30(17) травня.

Вістник Міністерства Земельних Справ, 1918 – Вістник Міністерства Земельних Справ. – № 7. – 1918. – 9 листопада.

Верстюк, 2008 – Верстюк В.Ф. Соціально-політична та урядова діяльність М.П. Василенка // Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контроверсії. Всеукраїнська наукова конференція 19-20 травня 2008 р. Збірник. – К.: Вид-во імені Олени Теліги. – 2008. – С. 143-156.

Военный суд, 1918 – Военный суд // Луч. – 1918. – № 59. – 23 августа.

Возбуждение дела, 1918 – Возбуждение дела // Луч. – 1918. – № 27. – 23 июня.

Возвратит чужое, 1918 – Возвратит чужое имущество // Сумской вестник. – № 160. – 1918. – 12 ноября.

Возстановление волостных старшин, 1918 – Возстановление волостных старшин // Луч. – 1918. – № 38. – 7 июля.

Возстановление приговоров, 1918 – Возстановление приговоров // Луч. – 1918. – № 47. – 8 августа.

Вооруженное нападение, 1918 – Вооруженное нападение // Луч. – 1918. – № 32. – 30 июня.

Гай-Нижник, 2000 – Гай-Нижник П. Створення Власної адміністрації Гетьмана Павла Скоропадського у 1918 році // Київська старовина. – 2000. – № 1. – С. 80-86.

Гай-Нижник, 2004a – Гай-Нижник П. Створення митної кордонної служби України у 1918 р. // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей. – Вип. 7. – К.: Інститут історії України НАН України, 2004. – С. 234-244.

Гай-Нижник, 2004b – Гай-Нижник П. Власна канцелярія Гетьмана Скоропадського // Київська старовина. – 2004. – № 6. – С.41-52.

Гай-Нижник, 2004c – Гай-Нижник П. Створення митної служби і митної кордонної охорони УНР та Української Держави (Гетьманату) в 1918 р. // Митна політика в Україні. Історичні та правові аспекти проблеми: Збірник наукових праць пам'яті професора Йосипа Леонідовича Рисіча. – Дніпропетровськ: АМСУ, 2004. – С. 136-149.

Гай-Нижник, 2007 – Гай-Нижник П.П. Організація та структура Українського державного банку у 1918 році // Фінанси України. – 2007. – № 8. – С. 147-155.

Гай-Нижник, 2008 – Гай-Нижник П.П. Державний секретаріат (канцелярія) Української Держави 1918 року (до історії Державної служби України) // Науково-документальна збірка до 90-річчя запровадження державної служби в Україні. – К.: Центр сприяння інституційному розвитку державної служби, 2008. – С. 40-44.

Гай-Нижник, 2011a – Гай-Нижник П.П. Власна Його світлості пана гетьмана всієї України канцелярія (29 квітня – 14 грудня 1918 р.) // Гілея. – 2011. – Спецвипуск. – квітень. – С. 67-75. (ч.1).

Гай-Нижник, 2011b – Гай-Нижник П.П. Власна Його світлості пана гетьмана всієї України канцелярія (29 квітня – 14 грудня 1918 р.) // *Гілея*. – 2011. – № 46 (4) – С. 54-62 (ч.2).

Гирич, 2016 – Гирич І. Державність, національна ідея та люди гетьманської України у спогадах Павла Скоропадського // *Скоропадський П.П. Спогади: кінець 1917 – грудень 1918 / упорядник Ігор Гирич*. – К.: Наш формат, 2016. – С. 377-453.

Гольденвейзер, 1990 – Гольденвейзер А.А. Из киевских воспоминаний (1917-1920 гг.) // *Революция на Украине по мемуарам белых. [Репринтное воспроизведение издания 1930 г. – М.-Л., 1930]*. – К.: Изд-во политической литературы Украины, 1990. – С. 1-63.

Гонения на органы местного самоуправления, 1918– Гонения на органы местного самоуправления // *Земське діло*. – № 319. – 1918. – 27 липня.

Губернский староста, 1918 – Губернский староста и губернское земское собрание // *Луч*. – 1918. – № 24. – 20 июня.

Губернское земство, 1918 – Губернское земство в защиту волостных // *Луч*. – 1918. – № 36. – 5 июля.

Гуржій, Реєнт, 2011 – Гуржій О.І., Реєнт О.П. Від гетьмана до гетьмана: рід Скоропадських в історії України. – Київ-Суми: Сумський державний університет, 2011. – 228 с.

Давно пора, 1918 – Давно пора // *Сумской вестник*. – № 79. – 1918. – 2 августа.

ДАСО – Державний архів Сумської області.

ДАХО – Державний архів Харківської області.

Дегтярьов, 2018 – Дегтярьов С.І. Формування бюрократичного апарату Української Держави // Сумський історико-архівний журнал. – № XXX. – 2018. – С. 21-31.

Дегтярьов, Шаповалов, 2018a – Дегтярьов С., Шаповалов О. Старости у системі місцевого управління Української Держави (до 100-річчя Української революції 1917-1921 рр.) // Суспільно-політичні процеси на українських землях: історія, проблеми, перспективи: матер. V Всеукр. наук.-практ. конф. (Суми, 18 травня 2018 р.) / ред. колегія: В.М. Власенко, С.І. Дегтярьов, В.М. Король та ін. – Суми: Сумський державний університет, 2018. – С. 82-91.

Дегтярьов, Шаповалов, 2018b – Дегтярьов С., Шаповалов О. Судові палати й окружні суди Української Держави: компетенція та особливості функціонування // Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи / [редактори-упорядники: Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький]. – Конін – Ужгород – Дрогобич: Посвіт, 2018. – С. 22-23.

Дела прекратили, 1918 – Дела прекратили // Луч. – 1918. – № 56. – 18 августа.

Деникин, 1990 – Деникин А.И. Гетманство и Директория на Украине // Революция на Украине по мемуарам белых. [Репринтное воспроизведение издания 1930 г. – М.-Л., 1930]. – К.: Изд-во политической литературы Украины, 1990. – С. 136-185.

Державний вістник, 1918 – Державний вістник. – № 2. – 1918. – 18 травня.

Державный земельный банк, 1918 – Державный земельный банк // Сумской вестник. – №101. – 1918. – 30 августа.

До ревізії органів місцевого самоврядування, 1918 – До ревізії органів місцевого самоврядування // Земське діло. – № 323. – 1918. – 1 серпня.

Еще о колодцах, 1918 – Еще о колодцах // Сумской вестник. – № 77. – 1918. – 31 июля.

Жалованье за декабрь, 1918 – Жалованье за декабрь чинам милиции // Сумской вестник. – № 97. – 1918. – 24 августа.

Жилищная комиссия, 1918 – Жилищная комиссия // Сумской вестник. – № 83. – 1918. – 7 августа.

Жилищная примирительная камера, 1918 – Жилищная примирительная камера // Луч. – 1918. – № 40. – 10 июля.

За клевету в печати, 1918 – За клевету в печати // Луч. – 1918. – № 24. – 20 июня.

Закон об отчислении из жалований, 1918 – Закон об отчислении из жалований // Луч. – 1918. – № 60. – 24 августа.

Законопроект об учреждении, 1918 – Законопроект об учреждении временных земельно-ликвидационных комиссий // Луч. – 1918. – № 23. – 19 июня.

Залесский, 1918 – Залесский П. Уездным старостам // Луч. – 1918. – № 25. – 21 июня.

Запрещение съезда, 1918 – Запрещение съезда // Луч. – 1918. – № 25. – 21 июня.

Заседание думы, 1918 – Заседание думы // Луч. – 1918. – № 33. – 2 июля.

Земельно-ліквідаційні комісії, 1918 – Земельно-ліквідаційні комісії // Земське діло. – № 327. – 1918. – 6 серпня.

Історія України, 2008 – Історія України: Джерельний літопис / Упоряд.: В.І. Червінський, М.І. Обушний,

Т.Ю. Горбань, В.Є. Кругляков та ін. – К.: ДП «Дирекція ФВД», 2008. – 800 с.

Избирательные комиссии, 1918 – Избирательные комиссии // Сумской вестник. – № 141. – 1918. – 19 октября.

Иностранные суды, 1918 – Иностранные суды в Украине // Луч. – 1918. – № 105. – 20 октября.

Институт Муниципальных деятелей, 1918 – Институт Муниципальных деятелей // Луч. – 1918. – № 35. – 4 июля.

К кризису гор. самоуправления, 1918 – К кризису гор. самоуправления г. Киева // Луч. – 1918. – № 93. – 5 октября.

К населению города, 1918 – К населению города Сум и уезда // Луч. – 1918. – № 33. – 2 июля.

К преданию суду, 1918 – К преданию суду б. министра земледелия Н.Н. Ковалевского // Луч. – 1918. – № 108. – 25 октября.

К убийству милиционера, 1918 – К убийству милиционера // Луч. – 1918. – № 37. – 6 июля.

Казни, 1918 – Казни // Луч. – 1918. – № 81. – 19 сентября.

Калакура, 2008 – Калакура Я.С. Образ гетьманату в новітній історіографії // Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контроверсії. Всеукраїнська наукова конференція 19-20 травня 2008 р. Збірник. – К.: Вид-во імені Олени Теліги. – 2008. – С. 69-77.

Количество гласных, 1918 – Количество гласных // Луч. – 1918. – № 101. – 16 октября.

Копиленко, 1997 – Копиленко О.Л., Копиленко М.Л. Держава і право України. 1917-1920: Навч. посібник. – К.: Либідь, 1997. – 208 с.

Кризис кабинета, 1918 – Кризис кабинета // Сумской вестник. – № 143. – 1918. – 22 октября.

Ликвидация, 1918 – Ликвидация // Сумской вестник. – № 161. – 1918. – 13 ноября.

Ликвидация примирительной камеры, 1918 – Ликвидация примирительной камеры // Сумской вестник. – № 143. – 1918. – 22 октября.

Луч, 1918 – Луч. – 1918. – № 83. – 21 сентября.

Малый совет министров, 1918 – Малый совет министров // Сумской вестник. – № 64. – 1918. – 16 июля.

Махорін, 2017 – Махорін Г.Л. Українська національна революція 1917-1922 рр. та її перебіг на Житомирщині. – Житомир: ФОП Євенок О.О., 2017. – 208 с.

Местное население и немецкий суд, 1918 – Местное население и немецкий суд // Луч. – 1918. – № 38. – 7 июля.

Мироненко, 1996a – Мироненко О. Виняткове судочинство в Українській державі // Мала енциклопедія етнодержавознавства / Редкол.: Ю.І.Римаренко (відп. ред.) та ін. – К.: Довіра: Генеза, 1996. – С. 175-176.

Мироненко, 1996b – Мироненко О. Судові реформи гетьмана П. Скоропадського // Мала енциклопедія етнодержавознавства / Редкол.: Ю.І.Римаренко (відп. ред.) та ін. – К.: Довіра: Генеза, 1996. – С. 232-235.

Мироненко, 1996c – Мироненко О. Гетьман Павло Скоропадський // Мала енциклопедія етнодержавознавства / Редкол.: Ю.І.Римаренко (відп. ред.) та ін. – К.: Довіра: Генеза, 1996. – С. 273-276.

Мироненко, 1996d – Мироненко О. Державна варта // Мала енциклопедія етнодержавознавства / Редкол.:

Ю.І. Римаренко (відп. ред.) та ін. – К.: Довіра: Генеза, 1996. – С. 280-282.

Мироненко, 1996e – Мироненко О. Національне владування у губерніях, повітах, містах і волостях Української держави // Мала енциклопедія етнодержавознавства / Редкол.: Ю.І. Римаренко (відп. ред.) та ін. – К.: Довіра: Генеза, 1996. – С. 326-328.

Мироненко, 1996f – Мироненко О. Формування національних земств і міських дум в Українській державі // Мала енциклопедія етнодержавознавства / Редкол.: Ю.І. Римаренко (відп. ред.) та ін. – К.: Довіра: Генеза, 1996. – С. 428-431.

Могілянський, 1990 – Могілянський Н.М. Трагедія України (Из пережитого в Киеве в 1918 г.) // Революция на Украине по мемуарам белых. [Репринтное воспроизведение издания 1930 г. – М.-Л., 1930]. – К.: Изд-во политической литературы Украины, 1990. – С. 115-135.

Музиченко, 2006 – Музиченко П.П. Історія держави і права України: Навч. посіб. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2006. – 437 с.

На курсах українознавства, 1918 – На курсах українознавства // Земське діло. – № 320. – 1918. – 28 липня.

Нагаєвський, 1993 – Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. – К.: Укр. письменник, 1993. – 413 с.

Назначение, 1918 – Назначение // Сумской вестник. – № 143. – 1918. – 22 октября.

Накази Сумського Повитового Старости, 1918 – Накази Сумського Повитового Старости // Луч. – 1918. – № 36. – 5 июля.

Несвіцький, 1995 – Несвіцький О.О. Полтава у дні революції та в період смути 1917-1922 рр.: Щоденник. – Полтава, 1995. – 280 с.

Несчастный случай, 1918 – Несчастный случай // Сумской вестник. – № 64. – 1918. – 16 июля.

Новая табель о рангах, 1918 – Новая табель о рангах // Луч. – 1918. – № 73. – 10 сентября.

Нове земство, 1918 – Нове земство // Земське діло. – № 352. – 1918. – 6 листопада.

Новые оклады по судебному ведомству, 1918 – Новые оклады по судебному ведомству // Луч. – 1918. – № 43. – 3 августа.

Новые отделы Украинно-банка, 1918 – Новые отделы Украинно-банка // Луч. – 1918. – № 86. – 26 сентября.

Новый прокурор, 1918 – Новый прокурор // Сумской вестник. – № 101. – 1918. – 30 августа.

О выделении городов, 1918 – О выделении городов из уездных земств // Сумской вестник. – № 96. – 1918. – 23 августа.

О передаче земству продовольственного дела, 1918 – О передаче земству продовольственного дела // Земське діло. – № 319. – 1918. – 27 липня.

Обложение недвижимых имуществ, 1918 – Обложение недвижимых имуществ земскими сборами // Сумской вестник. – № 97. – 1918. – 24 августа.

Обнаружение подлога, 1918 – Обнаружение подлога в министерстве продовольствия // Луч. – 1918. – № 50. – 11 августа.

Обращение Всеукраинской земской управы, 1918 – Обращение Всеукраинской земской управы к губ. и уездн. земствам // Земське діло. – № 327. – 1918. – 6 серпня.

Объявление, 1918a – Объявление // Луч. – 1918. – № 78. – 15 сентября.

Объявление, 1918b – Объявление // Сумской вестник. – № 145. – 1918. – 25 октября.

Объявление Сумского Уездного Старосты, 1918 – Объявление Сумского Уездного Старосты // Сумской вестник. – № 160. – 1918. – 12 ноября.

Опротестование сметы, 1918 – Опротестование сметы городской думы // Луч. – 1918. – № 24. – 20 июня.

Официально, 1918 – Официально // Сумской вестник. – № 168. – 1918. – 8 декабря.

Передача діл про спекуляцію, 1918 – Передача діл про спекуляцію польовим судам // Земське діло. – № 332. – 1918. – 11 серпня.

Пиріг, 2009 – Пиріг Р. Державна служба в Гетьманаті Павла Скоропадського // Історія державної служби в Україні: у 5 т. / [О.Г. Аркуша, О.В. Бойко, Є.І. Бородін та ін.; відп. ред. Т.В. Мотренко, В.А. Смолій; редкол.: С.В. Кульчицький (кер. авт. кол.) та ін.]. – К.: Ніка-Центр, 2009. – Т.1. – С. 449-474.

Покушение на атамана, 1918 – Покушение на атамана // Луч. – 1918. – № 36. – 5 июля.

Полевой суд, 1918 – Полевой суд // Луч. – 1918. – № 77. – 14 сентября.

Положение служащих, 1918 – Положение служащих окружного суда // Луч. – 1918. – № 79. – 17 сентября.

Посторонние дела, 1918 – Посторонние дела // Луч. – 1918. – № 78. – 15 сентября.

Приказ Сумского Уездного Старосты, 1918 – Приказ Сумского Уездного Старосты // Луч. – 1918. – № 26. – 22 июня.

Приказ Сумского уездного Старосты №70, 1918 – Приказ Сумского уездного Старосты №70 // Луч. – 1918. – № 67. – 3 сентября.

Приказ Сумского уездного Старосты №75, 1918 – Приказ Сумского уездного Старосты №75 // Луч. – 1918. – № 75. – 12 сентября.

Приказ Сумского Уездного Старосты №114, 1918 – Приказ Сумского Уездного Старосты №114 // Луч. – 1918. – № 113. – 31 октября.

Приказ №27, 1918 – Приказ №27 Сумского Уездного Старосты // Луч. – 1918. – № 32. – 30 июня.

Приказ №28, 1918 – Приказ №28 // Луч. – 1918. – № 32. – 30 июня.

Приказ №99, 1918 – Приказ №99 // Сумской вестник. – № 140. – 1918. – 18 октября.

Приказ №122, 1918 – Приказ №122 // Сумской вестник. – № 157. – 1918. – 8 ноября.

Присяга министров, 1918 – Присяга министров // Луч. – 1918. – № 34. – 3 июля.

Прокуратура Сумщини, 2006 – Прокуратура Сумщини: історія та сучасність: Науково-публіцистичне видання. – Суми: Видавництво «МакДен», 2006. – 312 с.

Прокуратура України, 2005 – Прокуратура України: Академічний курс: Підручник / В.В. Сухонос, В.П. Лакизюк, Л.Р. Грицаєнко, В.М. Руденко. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2005. – 566 с.

Работа волостных земств, 1918 – Работа волостных земств // Земське діло. – № 323. – 1918. – 1 серпня.

Распорядительное заседание, 1918 – Распорядительное заседание уголовного генерального суда // Луч. – 1918. – № 81. – 19 сентября.

Распределение занятий, 1918 – Распределение занятий // Сумской вестник. – № 160. – 1918. – 12 ноября.

Ревизия земства, 1918 – Ревизия земства // Луч. – 1918. – № 55. – 17 августа.

«Ревизия» местных самоуправлений, 1918 – «Ревизия» местных самоуправлений // Луч. – 1918. – № 70. – 6 сентября.

Революция на Украине, 1930 – Революция на Украине по мемуарам белых / Сост. С.А. Алексеев, под ред. Н.Н. Попова. – М.-Л.: Государственное издательство, 1930. – Репринтное издание. – 436 с.

Редкость, 1918 – Редкость // Сумской вестник. – № 80. – 1918. – 3 августа.

Росписка, 1918 – Росписка // Луч. – 1918. – № 81. – 19 сентября.

Роспуск городских дум, 1918 – Роспуск городских дум // Луч. – 1918. – № 66. – 1 сентября.

Савченко, 2015 – Савченко В.А. Павло Скоропадський. – Харків: Фоліо, 2015. – 63 с.

Селянське слово, 1918 – Селянське слово. – № 1. – 1918. – 25 червня.

Сергійчук, 1999 – Сергійчук В.І. Українська соборність. Відродження українства в 1917-1920 роках. – К.: Українська видавнича спілка, 1999. – 416 с.

Скоропадський, 2016 – Скоропадський П.П. Спогади: кінець 1917 – грудень 1918 / упорядник Ігор Гирич. – К.: Наш формат, 2016. – 480 с.

Скороход, 2008 – Скороход О.В. Гетьманат 1918 року як «малоросійський» проект // Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контроверсії. Всеукраїнська наукова конференція 19-20 травня 2008 р. Збірник. – К.: Вид-во імені Олени Теліги. – 2008. – С. 52-60.

Слушание дел, 1918 – Слушание дел // Луч. – 1918. – № 43. – 3 августа.

Смертная казнь, 1918 – Смертная казнь // Сумской вестник. – № 83. – 1918. – 7 августа.

Спекуляция, 1918 – Спекуляция // Луч. – 1918. – № 80. – 18 сентября.

Статут, 1918 – Статут Українського Державного Банку. – К.: Державний Вістник, 1918.

Сумской вестник, 1918a – Сумской вестник. – № 53. – 1918. – 3 июля.

Сумской вестник, 1918b – Сумской вестник. – № 80. – 1918. – 3 августа.

Сумской вестник, 1918c – Сумской вестник. – № 97. – 1918. – 24 августа.

Сумщина, 2005 – Сумщина в історії України: Навчальний посібник. – Суми: Видавництво «МакДен», 2005. – 496 с.

Тимощук, 1998 – Тимощук О.В. Державна варта Української Держави (історико-юридичний аналіз) / Відповід. редактор Усенко І.Б. – Київ, 1998. – 72 с.

Тимошук, 2000 – Тимошук О.В. Охоронний апарат Української Держави (квітень-грудень 1918 р.). – Харків: Вид-во Університету внутрішніх справ, 2000. – 462 с.

Убийство, 1918 – Убийство бивш. сумського уч. начальника // Луч. – 1918. – 19 июня.

Украинбанк, 1918 – Украинбанк // Луч. – 1918. – № 24. – 20 июня.

Українська держава, 2015a – Українська держава (квітень-грудень 1918 року). Документи і матеріали. У двох томах, трьох частинах. Т.1 / Упоряд.: Р. Пиріг (керівник) та ін. – К.: Темпора, 2015. – XVIII+790 с.

Українська держава, 2015b – Українська держава (квітень-грудень 1918 року). Документи і матеріали. У двох томах, трьох частинах. Т.2 / Упоряд.: Р. Пиріг (керівник) та ін. – К.: Темпора, 2015. – XX+412 с.

Українська революція, 2005 – Українська революція 1917-1920 рр. в листівках і газетах: Альбом / Держархів Сумської області; Автор-упорядник: Г. Іванущенко. – Суми: ВАТ «Сумська обласна друкарня» видавництво «Козацький вал», 2005. – 85 с.

Українське відродження, 2010 – Українське відродження 1917-1920 рр. на Сумщині: Т.1 / Автор-упорядник: Іванущенко Г.М. – Суми: ФОП Наталуха А.С., 2010. – 280 с.

Уход в отставку, 1918 – Уход в отставку // Луч. – 1918. – № 41. – 11 июля.

Уход г. Жадкевича, 1918 – Уход г. Жадкевича // Сумской вестник. – № 99. – 1918. – 27 августа.

ЦДАВО – Центральний державний архів вищих органів влади України.

Черикова, 1990 – Черикова И. Антисемитизм и погромы на Украине в период Центральной рады и гетмана // Революция на Украине по мемуарам белых. [Репринтное воспроизведение издания 1930 г. – М.-Л., 1930]. – К.: Изд-во политической литературы Украины, 1990. – С. 239-276.

Шкільник, 2016 – Шкільник М. Україна у боротьбі за державність в 1917-1921 рр. Спомини і роздуми / Упоряд. Владислав Верстюк. – К.: ТОВ «Видавництво «Кліо», 2016. – 512 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Наказ Міністерства внутрішніх справ про заміну повітових комісарів повітовими старостами

14 травня 1918 року

Усуваються від посад у відставку усі повітові комісари та їх помічники з менту перевороту державної влади на Україні (29 квітня 1918 р.) з обов'язком передати всі службові справи призначеним на ці посади повітовим старостам.

Міністр внутрішніх справ Ф. Лизогуб

(Українська Держава, 2015b: 82)

Додаток Б

Закон про урочисту обітницю урядовців і суддів та присягу військових на вірність Українській Державі

30 травня 1918 року

1. Урядовці, що на державній службі цивільних відомств Української Держави, а також ті особи, що знов мають вступити на цю службу, повинні дати таку обітницю на вірність Українській Державі:

«Урочисто обіцяю вірно служити Державі Українській, визнавати її державну владу, виконувати її закони і всіма силами охороняти її інтереси й добробут».

2. Коли особи, що зазначено в 1-му артикулі цієї постанови, відмовляються від урочистої обітниці, то їх не приймається на службу, а ті, що вже мають на службі, звільнюються від неї.

3. Судді цивільного відомства Української Держави, а також особи, що мають бути настановлені на судові посади, замість зазначеної в 1-му артикулі цієї постанови, дають таку обітницю:

«Урочисто обіцяю додержувати вірності Державі Українській, твердо виконувати її закони, чинити справедливий суд, як совість мені каже, і завжди поводитись відповідно з гідністю свого стану».

4. Військові Української Держави, а також ті, що знов мають вступити на військову службу, повинні дати присягу чином, зазначеним в законі. Військові християнської віри дають присягу такого змісту:

«Я, нижчепідписаний, обіцяю і клянуся Всесильним Богом перед Святою Євангелією, в тім, що бажаю служити Українській Державі і Ясновельможному пану Гетьману, як найвищому вождю українських армій і флоту, не дбаючи про життя своє до останньої краплі крові. Ворогам Української Держави у всіх військових випадках хоробрий і міцний буду чинити опір; всьому, що користі державній сприяти може, старатимусь допомогти, та кожную довірену мені по службі таємницю хоронити буду. До поставленого надо мною начальника, з боку того, що користі служби й Держави торкатиметься, належним чином безумовно слухатися і обов'язки свої по совісті виконувати буду і для своєї користі нічого проти служби й присяги чинити не буду. Від своєї частини і прапору ніколи не відходитиму і у всіх випадках так себе поводити і робити буду, як чесному, вірному,

слухняному, хороброму і дотепному (старшині чи козаку) належить. В цих справах нехай допоможе мені Господь Бог Всесильний. На кінці цієї своєї присяги цілую Святі Слова та Хрест Спасителя мого. Амінь».

Військові, які не можуть дати присяги, згідно з своєю вірою, а також язичники, дають таку обітницю на вірність військовій службі Українській Державі:

«Я, нижчепідписаний, обіцяю, що бажаю і повинен вірно й щиро служити Українській Державі і Ясновельможному пану Гетьману, як найвищому вождю українських армій і флоту, не дбаючи про життя своє до останньої краплі крові. Ворогам Української Держави у всіх військових випадках хоробрий і міцний буду чинити опір; всьому, що користі державній сприяти може, старатимусь допомогти, і кожна довірену мені по службі таємницю хоронити буду. До поставленого надо мною начальника, з боку того, що до користі служби й Держави торкатиметься, належним чином безумовно слухатися і обов'язки свої по совісті виконувати буду і для своєї користі нічого проти служби й обітниці чинити не буду. Від своєї частини і прапору ніколи не відходитиму і у всіх випадках так себе поводити і робити буду, як чесному, вірному, слухняному, хороброму і дотепному (старшині чи козаку) належить».

Голова Ради Міністрів Ф. Лизогуб

Міністр судових справ М. Чубинський

(Українська Держава, 2015b: 98-99)

Додаток В**Відручний лист Гетьмана П. Скоропадського
до Голови Ради Міністрів Ф. Лизогуба
щодо актуальних проблем діяльності уряду****8 липня 1918 року**

Високоповажний Федору Андрійовичу!

Напрямок політики Вашого Кабінету, що поставив собі метою затвердження на Україні сильної влади, закономірності, збудування могутньої, незалежної Української Держави на міцних національно-демократичних основах, вповні відповідає моїм поглядам і устремлінням. Через те є рахую особливо приємним для мене довгом принести Вам і всім панам міністрам мою глибоку подяку за те, що у виключно важкий час ви всі допомогли мені покласти початок міцному будуванню Української Держави і продовжуєте нині, непокладаючи рук, працювати на користь і процвітання українського народу. Разом з тим я нахожу необхідним відмітити, що не дивлячись на всю цю виключно напружену працю, деякі питання першостепенної державної важливості все ще потребують прикладання особливих зусиль з боку уряду.

Першим питанням в цій області являються невідповідючий в деяких випадках підбір осіб, призначених на посади по Міністерству внутрішніх справ, недостатність згоди, а іноді навіть протеречивість їх вчинків на місцях з намірам і цілями центрального уряду. Не можу поставити цього в вину міністерству, бо вповні зрозуміло, як важко зробити відповідний підбір осіб при сучасних умовах. Але я надаю цьому питанню особливо важливе значіння. Необхідно мати на місці людей твердих і рішучих, але стільки ж

необхідно, щоб люди ці працювали вповні відповідно до духу і напрямку державної програми.

Другим питанням являється те, що основа наміченої мною аграрної реформи до цього часу майже невідома в широких кругах населення, толкується ними неправильно, чим утворюється дуже сприятливий ґрунт для самої злонаміреної агітації.

Третім питанням являється організація продовольчої справи і боротьба з спекуляцією. В цьому відношенні досягнені урядом за минулі місяці результати не можна признати досить задовольняючими. Між тим нелад в цій області викликає сильне незадоволення серед маси населення.

Врешті самим серйозним питанням являється відсутність до цього часу належного освідомлення широких мас населення з діяльністю уряду, з його цілями і устремліннями. З огляду на це все, плідотворна, направлена на добробут українського народу діяльність, яка пройнята устремлінням до самостійної, незалежної України, застається невідомою не тільки маси селянства, але навіть міському населенню. Мало того, на цьому ґрунті виникає запекла і не зустрічаюча повинного відпору агітація проти нині існуючого уряду.

Я глибоко переконаний, що Ви, глибоко поважний Федору Андрійовичу, й поважні Ваші співробітники-міністри допоможете мені поконати як перераховані мною вищі труднощі, так і ті перешкоди, котрі стоять перед нами та які треба побідити на шляху осягнення загальної нашої великої задачі: збудування на здорових національно-демократичних основах Української Держави – могутньої, самостійної, незалежної.

Приношу Вам запевнення в глибокім своїм поважанні і щирім віддані Вам.

Павло Скоропадський

(Українська Держава, 2015b: 52-53)

Додаток Г**Устав про організацію департаменту Державної варти****13 серпня 1918 року**

1. Департамент Державної Варти складається з Директора, Віце-Директорів, урядовців з особливих доручень, Начальників Відділів, Секретаря та інших служачих згідно з прикладеним до цього штатом.

2. Департамент Державної Варти відає справами:

1) попередження і запобіження злочинств і охорони громадської безпечності і порядку; 2) устрою установ Варти і догляду за їх діяльністю і за правильним провадженням справ в цих установах; 3) призначення, переміщення, увільнення і нагороди служачих варти і призначення їм пенсій і інших законом встановлених грошових видатків; 4) охорони і спостереження за прикордонною смугою; 5) постачання чужоземцям свідоцтв на проживання у межах Української Держави і висилки чужеземців; 6) перевірення свідчень осіб, які іменують себе за кордоном українськими громадянами, про передачу на Україну українських громадян, які затримані за кордоном і обвинувачуються у різних злочинствах; 7) догляду за питними та трактирними закладами; 8) прийняття мір безпечності від огню і догляду за виготованням, хороненням, торгівлею і перевозкою порошу і інших вибухових речей; 9) догляду за виконанням законів і правил відносно паспортів і про втікачів і 10) іншими, докладно зазначеними в відповідних частинах Збірника Зведених Законів і в особливих законах.

Голова Ради Міністрів Ф. Лизогуб
Міністр Внутрішніх Справ І. Кістяківський
(Тимоцук, 1998: 60)

Додаток Д**Розпорядження міністра внутрішніх справ
І. Кістяківського щодо проведення з'їздів і зібрань****10 вересня 1918 року**

МВС. Департамент Загальних справ
Губерниальним и Окружным Старостам, Столичному и
Миським Атаманам

Общества, Товарищества, Союзы и прочие кружки, а также частные лица, желающие устроить съезды или собрания, должны получить предварительно на это разрешение. Всеукраинских и областных съездов надлежит направлять в МВД (по Департаменту общих дел).

Право на разрешения собраний общества и союзов, членами которых являются только жители данной губернии или города, представляется Губерниальным и Окружным Старостам, Столичному и Миським Атаманам по принадлежности.

Прошу идти навстречу научных и культурно-просветительских товариществ и учительских обществ, а также кооперативов с целью обсуждения их профессиональных дел и специальных вопросов. Запрещать съезды и собрания является необходимым только на тот случай, если есть серьезные основания предполагать противогосударственность их, или, если обстоятельства политического момента или другие местные обстоятельства делают не желательными всякие съезды и собрания независимо от целей, какие они преследуют.

Подписал:

И. Кістяковский
(Тимошук, 1998: 64-64)

Додаток Е**Лист Полтавського губернського старости начальникам державної варты про агентурну діяльність більшовиків серед українських військ****30 вересня 1918 року**

Копия с копии. Совершенно секретно. В. Спешно.
Циркулярно

М.В.С. Полтавський Губерніяльний Староста Української Держави По освідомительному Відділу Сентября 30-го дня 1918 р. №549. м. Полтава. Всем Повитовым Старостным Начальникам Полтавской и Кременчугской Городской Державной Варты.

По полученным совершенно секретным сведениям Всеукраинская организация Комунистов /большевиков/ имеет в своем распоряжении громадные денежные средства и опытных серьезных работников-агентов. Последние разъезжают по городам Украины и имеют общение с украинскими военными сотнями, которых склоняют поднять вооруженное возстание в один день на всей Украине и вооруженной силой прежде всего уничтожить командный состав германцев и австрийцев и их штабы; кроме того, эти агенты вербуют на службу добровольцев – крестьян из бывших «товарищей» специально для уничтожения всех вартовых одним из таковых агентов по Подольской губернии является еврей ГОЛЬДШТЕЙН (сын известного банкира).

Он имеет районом своей деятельности: Винницу, Литин, Жмеринку, Летичев, Проскуров, Могилев и Каменец-Подольск, так, как эти города усиленно посыщает. Тот же Гольдштейн ведет с сотнями ночные собеседования на полях

и некоторые сотни уже распропагандированы; так в г. Виннице две сотни изъявили уже свое согласие на выступление, о чем известно даже значковому поветового коменданта: в этих сотнях имеются бывшие учителя, которые являются средне опасным элементом: в г. Литине сотни еще определенного решения не дали и пока колеблются. В Проскуровском уезде организация эта уже имеет целую сеть волостных комитетов. Связывается она с профессиональными союзами и с культурно-просветительными учреждениями. В самом недалеком будущем предполагается избрание на местах делегатов для поездки на съезд, который состоится в Киеве в 20-х числах Сентября месяца. Придавая особо серьезное значение означенной организации, прошу немедленно принять все зависящие от Вас меры к всестороннему ее обследованию.

(ДАСО, ф.Р. 5962, оп. 1, снр. 4: 148)

Додаток Ж**Инструкция о мерах по борьбе с бандитизмом**

«УТВЕРЖДАЮ»

СЕКРЕТНО

МИНИСТР ВНУТРЕННИХ ДЕЛ
И. КИСТЯКОВСКИЙ

18 октября 1918 г.

1.

В означенное Градоначальником время чинам Державной Варты под непосредственным руководством начальников районов варты при участии всех классов чинов, производится одновременно во всех частях города фактическая проверка всех помещений второе и третье разрядных гостиниц, ночлежных домов и меблированных комнат и проживающих в них, при этом должно быть точно установлено:

1) все ли обнаруженные на жительстве в этих помещениях записались в гостиничную или квартирную книгу;

2) по каким документам проживают;

3) когда, откуда и по какой надобности прибыли в г. Киев;

4) кто из местных жителей может установить личность проживаемого;

Все лица, возбуждающие подозрение, не записанные в книгу проживающих, не имеющие надлежащих личных документов, или представившие документы, возбуждающие сомнение, подлежат задержанию и немедленной точной установке личности, цели прибытия и деятельности в Киеве.

Районы с меньшим числом таких помещений должны усилить чинами варты районы, где таких помещений значительное число.

После проверки означенных помещений таковые проверки должны производиться по отдельным районам периодически по указанию Начальника Района.

2.

Произвести классными чинами Варты фактическую проверку проживающих в первоклассных гостиницах и частных квартирах, не исключая квартир, отводимых разным лицам в казенных зданиях.

Проверку эту надлежит произвести без излишнего беспокойства местных, постоянных жителей, не возбуждая сомнений в своей благонадежности.

3.

Усилить при содействии чинов уголовно-розыскного отделения наблюдение за трактирами, притонами, публичными домами и лиц, обращающих на себя внимание своими кутежами и возбуждающих подозрение в легальном приобретении растрачиваемых денег, задерживать чинами варты для очного установления их личности, занятий и источников получения денег.

4.

Чинам Варты усилить наблюдение по улицам и особенно по путям катания на личных автомобилях и следования к загородным ресторанам и притонам лиц, возбуждающих подозрение, задерживать и в дальнейшем поступать с ними в порядке, указанном в п.3 инструкции. Для успешной проверки проезжающих организовать контрольные посты из пеших и конных вартовых достаточной силы.

5.

По окраинам города, пригородным рощам и пустырям организовать облавы и всех, возбуждающих подозрение,

задержать и поступить с ними согласно указаниям п.3 настоящей инструкции.

6.

Начальникам районов принять меры к подробному обследованию нравственной благонадежности лиц, занимающих места дворников и швейцаров, обратить особое внимание на деятельность этих лиц во время захвата Украины большевиками.

Уличенных в причастности к большевизму подвергать немедленному задержанию и поступать с ними согласно временного закона о чрезвычайных мерах борьбы с бандитизмом.

7.

Для усиления наружного надзора и оказания содействия чинам варты установить дежурство дворников у ворот домов по расчету: в центральных районах города – один на 8 домов и окраинных – один на 10 домов в зависимости от местных условий по утверждению Градоначальника.

С подлинным верно:

Делопроизводитель V-го
Делопроизводства Мезенцев

(Тимошук, 1998: 62-63)

Додаток З

Накази по Міністерству Земельних Справ.*19 жовтня 1918 р.*

ч. 128.

Призначаються: головами повітових земельних комісій: на Київщині: Радомисльської – Іванов Віктор, з 22 липня ц.р., Черкаської – Станкевич Грицько, з 24 липня ц.р., Уманської – Максимчик Володимир, з 26 липня ц.р.; на Поділлі: Каменецької – Миклашевський Федір, 18 липня ц.р.; на Волині: Новоград-Волинської – Соколов Сергій, 22 липня ц.р., Острожської – Трач Микола, з 26 липня ц.р., Кременецької – Лалевич Олександр, з 11 серпня ц.р.; на Полтавщині: Зінківської – Щелкачев Микола і Кременчугської – Берзин Роберт, обидва з 19 липня цього року, Прилукської – Барло-Якубович Володимир, з 22 липня ц.р., Роменської – Кисіль Вадим, з 20 липня ц.р., Константиноградської – Сивцов Володимир, 12 серпня цього року; на Харківщині: Волчанської – Фодосієв Михайло, з 16 липня ц.р., Вальковської – Перлик Дмитро і Лебединської – Сбитнев Василь, обидва з 19 липня ц.р., Білгородської – Бочаров Олександр і Харківської – Племянников Валентин, обидва з 20 липня ц.р., Суджанської – Медвідев Іван, з 28 липня ц.р., Купянської – Юзефович Микола, з 30 липня ц.р.; на Херсонщині: Одеської – Мартиновський Микола, з 24 липня ц.р., Елісаветградської – Самойлов Грицько, з 26 липня ц.р., Херсонської – Шнорнек Карл, з 27 липня ц.р.; на Чернігівщині: Глухівської – Шигорин Дмитро, з 18 липня ц.р., Городнянської – Макаров Володимир, з 22 липня ц.р., Рильської – Бодисько Дмитро, з 25 липня ц.р., Гомельської – Матіасевич Володимир, з 30 липня ц.р., і Чернігівської – Кравченко Іван, з 5 серпня цього року; на Катеринославщині:

Катеринославської – Малама Сергій, з 15 липня ц.р. і Верхне-Дніпровської – Ершевський Олекса, з 20 липня цього року.

Виконуючими обов'язки голов повітових земельних комісій: на Київщині: Чигиринської – Князь Кудашев Всеволод, з 26 липня ц.р., Каневської – Подоба Олекса, з 3 серпня ц.р., Васильківської – Радзимінський Володимир, з 6 серпня ц.р., Сквирської – Толмачев Сергій, з 20 серпня ц.р., і Бердичевської – Покутний Михайло, з 22 серпня ц.р.; на Поділлі: Ямпільської – Труфанов Володимир, з 18 липня ц.р., Винницької – Добровольський Михайло, з 22 липня ц.р., Могілівської – Филипов Микола, з 30 липня ц.р., Гайсинської – Равський Йосип, з 6 серпня ц.р., Проскурівської – Берестовський Олекса, з 24 серпня ц.р., Летичевської – Галаган Борис, з 30 серпня ц.р.; на Волині: Дубенської – Ганкевич Владислав, з 15 липня ц.р., Володимир-Волинської – Спаський Леонид, з 16 липня ц.р., Ковельської – Соколовський Олекса, з 23 липня ц.р., Житомирської – Тимофієв Євген, з 26 липня ц.р., Ізяславської – Тишкевич Володимир, з 3 серпня і Овручської – Пигарев Сергій, з 7 серпня ц.р.; на Полтавщині: Лохвицької – Шавловський Франц, з 29 липня ц.р., Гадячської – Фаліїв Віктор, з 30 липня ц.р., Лубенської – Карпинський Андрій, з 15 серпня і Кобелякської – Новицький Петро, з 20 серпня ц.р.; на Таврії: Дніпровської – Образцов Сергій, з 15 липня ц.р. і Мелітопольської – Герасимов Василь, з 23 липня ц.р.; на Харківщині: Богодухівської – Аксенов Володимир, з 27 липня ц.р.; на Чернігівщині: Козелецької – Сорока Евдоким, з 15 липня ц.р., Новозибківської – Баханов Петро, з 18 липня ц.р., Остерської – Самойлович Андрій, з 23 липня ц.р., Борзенської – Гимон Кузьма, з 26 серпня ц.р., Путівльської – Нікіфоров Микола, з 27 липня ц.р., Сосницької – Григорович Євген, з 30 липня ц.р., Ніженської – Розумієнко Іван, з 2 серпня ц.р., Кролевецької – Зибін Леонид, з 7 серпня ц.р., Конотопської – Байбаков Грицько і

Суражської – Пальковський Віктор, обидва з 18 липня ц.р.; на Поліссі: Річицької – Порічний Константин, з 31 липня ц.р., Мозирської – Замоїський Антон, з 26 серпня ц.р.

Членами повітових земельних комісій: на Київщині: Київської – Андрунович Антон, з 15 липня ц.р. і Адамович Мечислав, з 25 липня ц.р., Черкаської – Руденко Степан, з 15 липня ц.р., Каневської – Іванов Василь, з 17 липня ц.р.; на Полтавщині: Лохвицької – Бар Микола і Пирятинської – Абросимов Грицько, обидва з 27 липня ц.р., Полтавської – Гадолин Аполон, з 29 липня ц.р. і Даніель Євген, з 31 липня ц.р., Гадячської – Нікіфоров Андрій, з 3 серпня ц.р., Лубенської – Котов Іван, з 6 вересня ц.р., і на Харківщині: Вовчанської – Бітус Василь і Кравцов Петро, обидва з 16 липня цього року, Ізюмської – Шевцов Константин, з 18 липня ц.р., Лебединської – Гагін Степан, з 19 липня ц.р., Харківської – Кириченко Іван, з 20 липня ц.р. і Каменський Яків, з 30 липня ц.р., Богодухівської – Савич Сергій, з 20 липня ц.р., Білгородської – Ковалевський Аполон, з 22 липня ц.р., Суджанської – Зінчук Микола, з 26 липня ц.р., Валківської – Пушкарев Михайло, з 29 липня ц.р., Грайворонської – Двойников Грицько, з 13 серпня ц.р., Змієвської – Армашевський Мануїл, з 31 липня ц.р. і Поплавський Олександр, з 26 серпня ц.р., Ахтирської – Прибитков Юрій, з 26 липня ц.р.; на Чернігівщині: Козелецької – Тумковський Дмитро, з 15 липня ц.р., Глухівської – Пироцький Константин, з 25 липня цього року і Чернігівської – Холявко Федір, з 2 серпня ц.р., Борзенської – Смирнов Володимир і Городнянської – Орленко Георг, обидва з 6 вересня цього року.

(Вістник Міністерства Земельних Справ, 1918: 7-8)

Додаток И**Грамота Гетьмана П. Скоропадського
про відречення від влади****14 грудня 1918 року**

Всем, всем по учреждениям Украины. Всем войсковым частям и учреждениям. Я, гетман всея Украины, в течение семи с половиной месяцев все свои силы клал на то, чтобы вывести страну из того тяжелого положения, в котором она находилась. Бог не дал мне силы справиться с этой задачей. Ныне в виду сложившихся условий, руководствуясь исключительно благом Украины, от власти отказываюсь.

Павел Скоропадский

14 декабря 1918 года, город Киев

(Українська Держава, 2015b: 74)

Додаток К**Постанова Ради Міністрів Української Держави
про складення повноважень****14 грудня 1918 року**

Обсудив требования Директории, Совет Министров постановил сложить с себя полномочия и передать власть Директории

С. Гербель, С. Меринг, И. Кистяковский, В. Косинский,
С. Петров

(Українська Держава, 2015b: 393)

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

Абросимов Г. 154
Авраменко Ф. 31
Адамович М. 154
Акішев В. 54
Аккерман П. 88
Аксенов В. 153
Альтман М. 69
Андріанов П. 27
Андрієвський В. 61
Андро Д. 26, 115
Андронович А. 154
Антипов 105
Армашевський М. 154
Арндт І. 27
Артемов П. 84
Афанасьєв Т. 16
Байбаков Г. 153
Балицька О. 116
Балицький 116
Бар М. 154
Бариленко І. 84
Барло-Якубович В. 152
Бас Н. 31

- Баханов П. 153
Берестовський О. 153
Берзин Р. 152
Бернадський 100
Бершацький А. 84
Беховець М. 116
Бітус В. 154
Бодисько Д. 152
Бойко І. 97
Болтов М. 53
Бонді Е. де 38
Бочаров О. 152
Бродський Л. 27
Будберг Р. 59
Бутенко Б. 15, 16, 116
Вагнер Ю. 15, 16
Василенко М. 15, 16, 17, 63, 105
Висоцький М. 27, 118
Власовський В. 51, 53
Водяников 118
Волошин І. 28
Воробйов 94
Гаврилов Н. 18
Гагін С. 154
Гадолин А. 154
Гай-Нижник П. 9, 10
Галаган Б. 153
Ганкевич В. 153
Герасимов В. 153
Гербель С. 16, 20, 155

Гіжицький М. 21
Гимон К. 153
Гліксман Г. 69
Головко 32
Голубович 65, 83
Голубок 90
Гольденвейзер А. 80, 83
Гольденвейзер Я. 84
Гольдштейн 147
Гребенщиков С. 28, 29, 30, 93
Григорович Є. 153
Грушевський М. 6
Гутник С. 15, 16
Гюнтер Ф. 84
Далевич О. 27
Даніель Є. 154
Данилович О. 54
Дашевський Е. 84
Двойников Г. 154
Дегтярьов С. 9
Денікін А. 96
Десницький О. 26, 31
Дзереваго А. 68
Дихов Є. 28
Добровольський М. 153
Дорошенко Д. 105
Дунін-Борковський О. 27
Євтушенко М. 67
Ершевський О. 153
Ерліхман 83

Жадкевич К. 68, 74, 75
Жуковський 83
Забродський Б. 68
Завадський С. 16, 21
Зайцев Н. 30
Заліський П. 26, 31, 34, 73, 102
Замойський А. 154
Зарембський О. 26
Зеньковський В. 16
Зінчук М. 154
Зибін Л. 153
Злотчанський 61
Зметков 105
Зобен 65
Іваненко М. 53
Іваненко С. 26
Іванов В[асиль]. 154
Іванов В[іктор]. 152
Іванов Ф. 84
Іванущенко Г. 11
Іванченко Р. 10
Ігнатович В. 57
Калакура Я. 6
Калачевський В. 65
Каменський Я. 154
Карпинський А. 153
Катасонов М. 94
Кедров Н. 118
Кістяківський І. 20, 21, 56, 145, 146, 149, 155
Кістяківський Ю. 23

Кириченко І. 154
Кисіль В. 152
Кисильов С. 26
Ковалевський А. 154
Ковалевський Н. 64, 65
Колокольцев В. 15, 16, 103, 104
Компаніон 90
Корнієнко О. 11
Косинський В. 20, 155
Костецький М. 57
Котов І. 154
Котов-Конашенко 13
Кочанівський С. 84
Кравцов П. 154
Кравченко І. 152
Крамаренко М. 53, 55
Красовський-Вигранов 65
Кринов Л. 94, 95
Криновський 64
Крупницький Л. 69
Кудашев В. 153
Кудінов Д. 11
Кудревич 75
Кудрявцев 89
Куколь-Яснопольський В. 40
Курзенков К. 27
Курманович Й. 27
Лалевич О. 152
Лапо-Данилевський Ю. 27
Левицький 89

Лемберг 80
Лещ Ю. 65
Лизогуб Ф. 14, 15, 16, 17, 18, 33, 101, 140, 142, 143, 145
Литвинченко М. 69
Лихолат А. 6
Луценко Н. 117
Львов 82
Любинський В. 15, 16
Ляхович І. 27
Майборода В. 108, 109
Макаренко П. 90
Макаров В. 152
Максименко В. 84
Максименко П. 84
Максимович Й. 27
Максимчик В. 152
Малама С. 153
Мартиновський М. 152
Матіасевич В. 152
Матусевич М. 68
Машир І. 27
Медвідев І. 152
Медовщиків-Новіков 68
Мезенцев 151
Меринг С. 20, 155
Міцкевич Ю. 69
Миклашевський Ф. 152
Микульський М. 69
Мироненко О. 9, 86
Михайліченко С. 84

Михалівський П. 68
Могилянський Н. 31, 73
Мозговий 89
Моллов Г. 23
Мустафін В. 37
Нагаєвський І. 101
Несвіцький О. 104
Нешель Г. 82
Нікітін О. 27
Нікіфоров А. 154
Нікіфоров М. 153
Ніренберг 80
Новицький П. 153
Нога Ю. 26
Ногачевська 68
Носенко Д. 13
Образцов С. 153
Онищенко С. 28
Орленко Г. 154
Павловський В. 31
Павлюченко 68
Пальковський В. 154
Панов 82
Патон П. 27
Перлик Д. 152
Петлюра С. 6, 41, 47, 56, 83
Петров С. 20, 155
Пінус І. 84
Пигарев С. 153
Пищевич С. 26, 31

- Пиріг Р. 8, 9
Пироцький К. 154
Племянников В. 152
Плохотнішенко І. 84
Подоба О. 153
Покутний М. 153
Поліський 65
Полтавець-Остряниця І. 14
Поплавський О. 154
Попов В. 68
Порічний К. 154
Портянський 83
Порш 83
Прибильський Д. 27
Прибитков Ю. 154
Пурик 64
Пушкарев М. 154
Пушкарівський М. 67
Пуцин В. 27
Равський Й. 153
Радзимінський В. 153
Ржевський Р. 27
Ржепецький А. 15, 16, 18, 57, 58
Рогоза О. 13
Розумієнко І. 153
Романов В. 76, 77
Романов О. 16, 72, 97
Ромашкевич О. 54
Руденко 113
Руденко С. 154

- Рудинський О. 68
Рутгайзер 80
Рябцов Е. 43
Савицький М. 26
Савич О. 40
Савич С. 154
Савченко Т. 117
Салтикова-Агатъєва 118
Самойлов Г. 152
Самойлович А. 153
Сахно-Устимович М. 14
Сбитнев В. 152
Серіков І. 69
Селезньов С. 84
Семко-Семковський 116
Сивцов В. 152
Скоропадський П. 6, 7, 8, 9, 10, 12, 15, 17, 18, 23, 24, 39, 64, 75, 98, 99, 100, 101, 118, 121, 122, 123, 143, 144, 155
Скоропис-Йолтуховський О. 6
Скороход О. 8
Скрипниченко 94
Скрипниченко Д. 118
Сливинський О. 15
Слоновський В. 75
Смирнов В. 154
Соколов С. 152
Соколовський О. 153
Соколовський Ю. 15, 17
Сорока Е. 153
Спаський А. 94

Спаський Л. 153
Стаднюк Г. 61
Станкевич Г. 152
Стародуб 113
Стасін С. 84
Стенька Я. 90
Стешенко І. 116
Стороженко М. 13
Суєта Я. 94
Суханови 24
Тельнов Д. 84
Терехов 83
Тимонов О. 68
Тимофієв Є. 153
Тимошук О. 9, 10, 93, 102
Тишкевич В. 153
Толмачев С. 153
Трач М. 152
Труфанов В. 153
Тумковський Д. 154
Турчанінов 55
Узун 35
Ус 65
Фаліїв В. 153
Федоренко В. 27
Филипов М. 153
Флеш 81
Фодосієв М. 152
Хаминські 65
Хануков О. 37

Хардіков І. 84
Холявко Ф. 154
Хоменко Г. 31
Хохолєв 89
Христюк П. 6
Чериковер І. 115
Черкавський М. 61
Черкасов І. 67
Чернов В. 68
Чижевський Г. 89
Чикаленко Є. 6
Чорторижський І. 26, 101
Чубинський М. 15, 111, 142
Шабельський М. 27
Шавловський Ф. 153
Шаповал М. 6
Шац 80
Шевцов К. 154
Шевченко В. 67
Шелухін С. 76, 77
Шигорин Д. 152
Шило 61
Шипильова Є. 31
Шкільник М. 7
Шкред-Хмелівський Г. 68
Шлеммер Ф. 27
Шмідт М. 27
Шнорек К. 152
Шувалов Є. 68
Щелкачев М. 152

Юзефович М. 152

Юнак С. 67

Яворський М. 6

Яжовський 118

Яковенко 97

Яновський Д. 27

Наукове видання

Дегтярьов Сергій Іванович

**ДЕРЖАВНІ ІНСТИТУЦІЇ ТА ЧИНОВНИКИ ПЕРІОДУ
ГЕТЬМАНАТУ П. СКОРОПАДСЬКОГО
(нарис з історії органів влади й управління
Української Держави 1918 р.)**

Монографія

Художнє оформлення обкладинки О. О. Ткачова
Комп'ютерне верстання С. І. Дегтярьова

Друкується в авторській редакції.

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 9,77. Обл.-вид. арк. 9,85. Тираж 300 пр. Зам. №

Видавець і виготовлювач
Сумський державний університет,
вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007
Свідцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3062 від 17.12.2007.